

2014

Ebrebiosfera
El paper del patrimoni cultural
en la Reserva de la Biosfera

Isabel Paulino Valldepérez
Màster en Turisme Cultural
02/09/2014

EBREBIOSFERA: EL PAPER DEL PATRIMONI CULTURAL EN LA RESERVA DE LA BIOSFERA

Màster en Turisme Cultural

MASTERTESI DE:

Isabel Paulino Valldepérez

TUTORITZADA PER:

José Antonio Donaire

Agraïments

Josep López Curto

José Antonio Donaire

Carme Queralt

Àlex Farnós

Joan Capilla

Lluís Garcia

Albert Folch

M. Carme Jiménez

Josep Aragonès

Francesc Vidal

Joan Montesó

Miquel Fàbregues

David Tormo

---

1. ÍNDEX

- 1. Índex 3**
- 2. Introducció a les Reserves de la Biosfera 6**
- 3. Reserves de la Biosfera 11**
  - 3.1. Anàlisi de la Reserva de la Biosfera com a model 11
    - 3.1.1. Introducció al programa Home i Biosfera de la UNESCO i el funcionament de les Reserves de la Biosfera 11
    - 3.1.2. Gestió de les Reserves de la biosfera 21
    - 3.1.3. Quines reserves de la biosfera existeixen 27
  - 3.2. Estat de la qüestió 35
    - 3.2.1. El programa MAB i el model de les RB 36
    - 3.2.2. El paper de les Reserves de la Biosfera en la sostenibilitat 41
    - 3.2.3. La governabilitat de les Reserves de la Biosfera 44
    - 3.2.4. El paper de les Reserves de la Biosfera envers en patrimoni cultural 56
    - 3.2.5. El turisme cultural 59
- 4. Estudi d'un cas d'èxit: Menorca 68**
  - 4.1. Presentació 70
    - 4.1.1. Introducció 70
    - 4.1.2. Marc físic i Polític 71
    - 4.1.3. Zonació 72
    - 4.1.4. Patrimoni natural 74
    - 4.1.5. Història i cultura 75
    - 4.1.6. Economia 80
    - 4.1.7. Context científic 81

4.2. Òrgans d’administració.....	83
4.2.1. Agència Menorca Reserva de la Biosfera	83
4.2.2. Consell Social.....	84
4.2.3. Consell Científic.....	85
4.3. Actuacions de Gestió	86
4.3.1. Conservació de la biodiversitat	87
4.3.2. Territori i informació	88
4.3.3. Patrimoni històric.....	91
4.3.4. Desenvolupament local.....	94
4.3.7. Investigació i seguiment.....	100
4.4. Desenvolupament turístic sostenible.....	101
4.4.1. Descobrir el Territori	102
4.4.2. La natura.....	102
4.4.3. La costa i la mar.....	103
4.4.4. Turisme actiu.....	103
4.4.5. El patrimoni històric i cultural	104
4.4.6. Gastronomia i productes locals.....	107
5. Situació a l’Ebre	111
5.1. Presentació	111
5.1.1. Introducció	111
5.1.2. Marc Físic i polític.....	111
5.1.3. Zonació	115
5.1.4. Patrimoni Natural.....	120
5.1.5. Història i Cultura.....	125
5.1.6. Economia.....	141
5.1.7. Context científic i funció logística	143

5.2. Organs d'Administració	147
5.3. Actuacions de Gestió estratègiques	151
5.3.1. Desenvolupament econòmic sostenible	151
5.3.2. Conservació	156
5.3.3. Logística.....	160
5.4. Desenvolupament turístic sostenible	162
5.4.1. Descobrir el Territori	166
5.4.2. La Natura	167
5.4.3. La Costa i la Mar	171
5.4.4. Turisme actiu.....	171
5.4.5. El Patrimoni històric i cultural	174
5.4.6. Turisme Rural	182
5.4.7. Gastronomia i productes local	182
6. Anàlisi de la ebreBiosfera cultural	190
6.1. Elements Turístics culturals a Ebrebiosfera.....	191
6.2. Agents culturals i governabilitat a ebrebiosfera	218
6.2.1. El paper del agents culturals a Ebrebiosfera.....	219
6.2.2. Governabilitat en gestió cultural a ebrebiosfera	227
7. Conclusions	230
8. Bibliografia	243
9. Annexos	254

2. INTRODUCCIÓ A LES RESERVES DE LA BIOSFERA

Les Terres de l'Ebre són un territori ple de contrastos, on natura i l'aprofitament humà s'entortolliguen per crear paisatges i moments únics. Sebastià Juan Arbó, escriptor nascut a Sant Carles de la Ràpita va ser capaç de copsar la seva bellesa en les seves novel·les, ajudant a constituir el sentiment d'identitat d'aquestes terres:

“I el silenci s'havia fet sobre la vall. El copejar monòton d'un carro en les roderes s'anà perdent pels camins fangosos que l'ombra acariciava... Al lluny passà un pastor menant un ramat cap a la cleda... Més enllà, dintre de les prades, se sentia l'esquellot del mans que tornava amb la vacada... “

“Els ànecs salvatges volaven arran de la llum de les llacunes immòbils com un mirall i s'arrauïen al si de les jonqueres. El far de Buda alçava el punt rutilant sobre la plana, mostrant-lo adés a la mar, adés a la muntanya. I tota la nit seguia el mateix joc infatigable... “

“En aquell silenci imponent, el copejar monòton de l'aixada damunt la terra tenia una sonoritat estranya i paorosa, com si esvexés quelcom de sagrat en l'ànima del repòs i del silenci... Del fons del cenillar immòbil com una decoració, sota la claror de la cel·lèstia, la primera granota llançà l'avís damunt dels aiguamolls, i com si allò fos una contrasenya, una altra li va respondre de més endins, després una altra, i una altra... I tot d'una, arreu del camp va anar alçant-se i allunyant-se, fins que esdevingué una gran remor aspra i monorítmica que es resolía en una sola veu ascendent en el silenci, ampla, monòtona, vers l'infinit. Començava l'eterna serenata de les nits plàcides de l'estiu, de les nits suaus i estelades... “

La declaració de la nova Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, pot constituir una oportunitat, no només per a la preservació d'aquets valor naturals i culturals del territori dels quals ens parlava Sebastià Juan Arbó; sinó que, també, per al desenvolupament turístic sostenible del territori. Hem de tenir present que la declaració d'una Reserva de la Biosfera en un territori pot suposar una promoció del mateix a nivell internacional. La Reserva de la Biosfera, així, també significa una imatge

de marca en un territori on els valors naturals i culturals són remarcables, i per tant facilitarà el desenvolupament d'estratègies per desenvolupar un tipus de turisme vinculat i respectuós en aquests valors.

En general, podem afirmar que les Reserves de la Biosfera poden arribar a ser un tema d'estudi molt ampli i complex, que pot ser estudiat des de moltes disciplines, precisament per les seves característiques holístiques. Tot i això, hi ha hagut una certa tendència a l'estudi de les Reserves de la Biosfera, des de la disciplina mediambiental, deixant de banda, o bé en un segon pla, les disciplines humanístiques (antropologia, etnologia, història, sociologia...): *l'Home* del Programa Home i Biosfera de la UNESCO del qual formen part les Reserves de la Biosfera.

El present estudi pretén posar en valor part del paper de *l'Home* del Programa MaB (*Men and Biosphere*). En concret, pretén descobrir la importància i el paper que pot tenir (o que té realment) l'anomenat *patrimoni cultural* per a la consecució dels objectius de la Reserva de la Biosfera, i les pròpies potencialitats que ofereix aquest patrimoni per al consum del turisme cultural.

Així, la voluntat principal d'aquest estudi és realitzar una anàlisi exhaustiva de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre (anomenada Ebrebiosfera), per tal de detectar les seves febleses i oportunitats envers el turisme cultural. Donada la recent declaració -i per tant creació- d'Ebrebiosfera, el present estudi pot servir també per ajudar en l'establiment inicial d'algunes de les línies de treball que han de marcar la direcció de l'òrgan gestor de la RB, per tal que el patrimoni cultural més pròpiament ebrenc quedi correctament integrat en totes les funcions de la Reserva de la Biosfera.

Amb aquest darrer objectiu, previ a l'anàlisi d'Ebrebiosfera, en el nostre estudi hem integrat tot un seguit d'estudis, prospeccions, anàlisi de cas, etc. que serveixen per comparar, documentar i assessorar la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre:

- En primer lloc, s'ha recuperat gran part de la informació oficial disponible sobre les Reserves de la Biosfera, el seu funcionament, la seva gestió, els òrgans i xarxes que hi ha al voltant de les RB i tota aquella informació que afecta de forma individual a Ebrebiosfera i, en general, a les Reserves de la Biosfera. Aquesta fase del treball posa a l'abast tota aquella informació sobre el funcionament d'una Reserva de la Biosfera, tant a nivell extraterritorial a través de xarxes nacionals, regionals i mundials, i els seus respectius d'organismes

nacionals i internacionals; com dintre del territori en referència a la constitució legal, gestió interna, planificació, finançament, etc.

- En segon lloc, resultava interessant sintetitzar l'estat de la qüestió, es a dir, els principals debats acadèmics que actualment i recentment s'estan produint al voltant de les Reserves de la Biosfera. Pel tema que ens ocupa: Primerament, ens hem interessat per aquella literatura que reflexiona sobre el programa MaB i el Model de les Reserves de la Biosfera, donat que ens ofereix un punt de vista crític sobre la seva concepció, funcionament i estructura; Després hem volgut saber que diuen els experts sobre el paper de la Reserva de la Biosfera en la sostenibilitat dels territoris i com a model d'exemple mundial, per tal d'analitzar com cadascuna de les funcions de la Reserva de la Biosfera pot contribuir a aquest gran repte. També, hem fet un recull de literatura relacionada amb la governabilitat d'una Reserva de la Biosfera, donada la seva importància, per a la integració de la sostenibilitat des de la societat i per al seu paper vital amb la consecució dels objectius de la Reserva de la Biosfera basats en el acord de gestió a nivell local, provincial i nacional (Tot i no ser el nostre tema principal, som conscients que si la governabilitat no és un èxit, les iniciatives que es vulguin emprendre des de la Reserva de la Biosfera estaran mancades de força per al seu compliment). A més a més, hem recollit literatura relacionada amb el paper que desenvolupen les Reserves de la Biosfera en front al patrimoni cultural, intentat saber com aquest influeix en la integració de la sostenibilitat. Finalment pel que fa als debats acadèmics, hem analitzat algunes reflexions sobre el turisme cultural en general i el seu encaix dintre de les Reserves de la Biosfera.
- En tercer lloc, també previ a l'anàlisi d'Ebrebiosfera, vàrem creure convenient analitzar una Reserva de la Biosfera amb força experiència transcorreguda, i amb un reconeixement notable sobre el seu paper en la integració del patrimoni cultural en la gestió de la RB. En aquest cas s'ha fet una anàlisi del cas de Menorca que, tot i algunes diferències significatives, comparteix moltes similituds pel que fa a marc polític, història, clima, etc. L'anàlisi de la RB de Menorca, s'ha fet des d'un punt de vista holístic primerament, per tal de comprovar fins a quin punt la integració del patrimoni cultural s'ha tingut en

compte en totes les seves funcions; però, finalment es presenta un capítol específic del desenvolupament del turisme cultural vinculat a la Reserva de la Biosfera.

Un cop realitzats totes aquestes anàlisis prèvies, hem pogut abordar l'anàlisi de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre des d'un punt de vista integral; en gran part, a partir de l'anàlisi exhaustiva del document de candidatura d'Ebrebiosfera, però també, com en el cas de Menorca, efectuant una anàlisi completa dels recursos de turisme cultural segons el document de candidatura de la Reserva de la Biosfera, així com aquells recursos que promouen les principals entitats i agents de difusió i promoció turística de les Terres de l'Ebre.

En el procés d'anàlisi de la Reserva de la Biosfera, s'han realitzat també entrevistes en profunditat a membres del l'òrgan de gestió i entitats convocades a participar en els diferents grups de treball de la Reserva de la Biosfera. Tot i que els resultats de les entrevistes no estan inclosos de forma íntegra en cap apartat de l'estudi, si que han servit per desenvolupar un punt crític i un coneixement en profunditat sobre els diferents àmbits que es tractaran en les taules de treball de la Reserva de la Biosfera (natura, cultura, recerca, agroalimentació i turisme), el paper del patrimoni cultural, el turisme com a font de desenvolupament, la governabilitat de la Reserva de la Biosfera, etc. El fet d'haver entrevistat persones de l'àmbit de la gestió de la RB, del sector conservacionista, del sector agroalimentari, del sector cultural i del sector turístic públic i privat, aporta una visió molt holística dels reptes i les problemàtiques del territori amb els que la Reserva de la Biosfera haurà de lidiar, que no haguessin segut possible d'adquirir d'una altra manera. Així, les entrevistes en profunditat semi estructurades (McCracken (1988)), aporten una informació qualitativa, que han enriquit l'anàlisi de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, des d'un punt de vista crític.

En darrer lloc, ja des d'un punt de vista extern i propositiu, hem considerat el paper de la del turisme cultural a les Terres de l'Ebre i com aquest pot estar integrat en la visió de la Reserva de la Biosfera; primerament, des del punt de vista dels recursos i a continuació des del punt de vista dels agents que hi participen.

Pel que fa als recursos culturals, es presenta una anàlisi d'aquells recursos culturals que són considerats turístics per agents externs, marcadors turístics. Mitjançant

l'anàlisi de guies turístiques de Paulino i Prats (2013), es detecten aquells recursos culturals que tenen capacitat d'atracció a nivell internacional, a nivell nacional/regional i a nivell local, així com la seva subcategoria cultural. A diferència del que es promou des de les institucions públiques encarregades de la difusió i promoció turística, el resultat d'aquesta anàlisi ofereix clarament la mirada turística existent sobre el turisme cultural de les Terres de l'Ebre; la qual cosa pot ser utilitzada per prendre decisions a nivell de planificació i potenciació d'uns recursos o uns altres.

Des del punt de vista dels agents, es fa una reflexió dels agents culturals que contribueixen d'una forma més activa en el patrimoni cultural de les Terres de l'Ebre i que poden desenvolupar un paper important en la consecució dels objectius de la Reserva de la Biosfera, a través de la integració del patrimoni cultural en totes les funcions de la RB. Pel que fa als agents, també es fa una reflexió de la importància d'una correcta governabilitat per a la consecució de tots i cadascun dels objectius de la Reserva de la Biosfera, i per tant de tot el que fa referència al patrimoni cultural.

Així, l'estudi que es presenta continuació, ofereix tot un seguit d'anàlisis, eines i reflexions, i tot allò que afecta a la gestió del patrimoni cultural; per tal que Ebrebiosfera pugui desenvolupar un pla de treball introduint el patrimoni cultural de forma integrada en totes les àrees de la Reserva de la Biosfera i sent conscient de la seva importància i transversabilitat. La recent declaració de les Terres de l'Ebre com a Reserva de la Biosfera, i l'estat inicial en que es troben les funcions de l'òrgan gestor, fa que aquest estudi sigui d'una utilitat molt significativa; que, de ben segur, contribuirà positivament a que la gestió de la Reserva de la Biosfera sigui el més efectiva possible.

3. RESERVES DE LA BIOSFERA

3.1. ANÀLISI DE LA RESERVA DE LA BIOSFERA COM A MODEL

3.1.1. INTRODUCCIÓ AL PROGRAMA HOME I BIOSFERA DE LA UNESCO I EL FUNCIONAMENT DE LES RESERVES DE LA BIOSFERA

Programa Home i Biosfera (MaB)

La UNESCO (Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura), de la qual hi són membres 197 estats, fou establerta per les Nacions Unides amb la missió de contribuir a la consolidació de la pau, l'erradicació de la pobresa, el desenvolupament sostenible i el diàleg intercultural mitjançant l'educació, les ciències, la cultura, la comunicació i la informació. Una de les missions de la UNESCO és la de mantenir una relació de llocs que són considerats Patrimoni de la Humanitat i Reserva de la Biosfera amb una considerable incidència en els fluxos turístics. Aquests llocs són emplaçaments històrics o naturals la preservació i adequació dels quals són considerats importants per a la comunitat internacional. La UNESCO, però, no s'involucra directament en llur manteniment. L'organització també posa al dia la llista d'*Obres Mestres del Patrimoni Oral i Intangible de la Humanitat* i des del 1997, el Registre Internacional de la Memòria del Món.

El 1970 la UNESCO va començar el Programa Home i Biosfera ("Man and Biosphere" en la seva denominació anglesa i comunament abreujat pel seu acrònim "MaB"), que tenia com a objectiu conciliar la mentalitat i l'ús dels recursos naturals, esbossant el concepte actual de desenvolupament sostenible. El Programa "MaB" desenvolupa la base dins de les ciències naturals i socials per a l'ús racional i sostenible i la conservació dels recursos de la biosfera i per la millora de la relació general entre la gent i el seu entorn. El MaB neix per a ajudar a preveure les conseqüències de les accions d'avui al món de demà, i per tant augmentar la capacitat de les persones per gestionar de manera eficient els recursos naturals per al benestar de les poblacions humana i el

medi ambient. El finançament de les activitats del MaB, prové principalment de fonts nacionals recolzades per la UNESCO, organitzacions col·laboradores internacionals, agències bilaterals i el sector privat.

Com a part del projecte del MaB es seleccionen llocs geogràfics representatius dels diferents hàbitats del planeta, abraçant tant ecosistemes terrestres com marítims. Aquests llocs o àrees es coneixen com a Reserves de la Biosfera. Les Reserves de la Biosfera no estan contemplades com a ambients aïllats, sinó llocs on es troben les millors solucions possibles per a la convivència de l'ésser humà amb la natura. Aquestes no es troben regides per una legislació internacional ni protegides per cap tractat internacional, sinó que estan reconegudes internacionalment mentre que romanen sota la sobirania i la jurisdicció dels seus respectius països. Alguns països han creat lleis específiques que traslladen acords presos en el MaB a normativa estatal per a la creació i gestió de les seves Reserves de la Biosfera, però en la major part dels casos les zones nucli de la Reserva de la Biosfera ja gaudeixen d'un marc de protecció dintre del marc de la legislació estatal vigent. Generalment, la única modificació legal necessària per a crear una nova Reserva de la Biosfera fa referència a la protecció legal de conservació estricta de la zona nucli.

Les Reserves de la Biosfera es seleccionen pel seu interès científic, basant-se en una sèrie de criteris que determinen si un espai s'inclou o no en el programa. Una Reserva de la Biosfera, però, es pot desclassificar, si per la causa que sigui perd els seus valors. A data d'octubre 2013, hi ha 621 Reserves de la Biosfera en 117 països diferents incloent 12 llocs transfronterers.

Les Reserves de Biosfera constitueixen llocs d'excel·lència on es posen a prova els enfocaments innovadors de desenvolupament sostenible que conjuguen el coneixement científic i modalitats de governabilitat amb la intenció de reduir la pèrdua de la biodiversitat, millorar els mitjans de vida, afavorir les condicions socials, econòmiques i culturals per a la sostenibilitat del medi ambient i promoure la investigació, el monitoratge, l'educació ambiental i la formació, així com intercanviar informació entre les diferents reserves, que formen una xarxa mundial. Donat que cada Reserva de la Biosfera és única, resulta complicat oferir un panorama de les accions que realitzen per a preservar i valoritzar el territori; però si que es poden identificar 3 funcions fonamentals: la conservació del patrimoni i la biodiversitat, el

desenvolupament econòmic i social per al benestar humà i el suport logístic d'investigació, de formació i d'educació mantenint el contacte amb la Xarxa internacional de Reserves de la Biosfera. Les Reserves de la Biosfera no comporten l'obtenció de més ajudes cap a la zona només pel fet de ser declarades com a tal; però sí que es cert, que existeix línies d'ajudes que les Reserves de la Biosfera de la Biosfera poden treure'n profit (tractades més endavant).

Amb una visió purament geogràfica, per a la correcta gestió espacial i dels usos del territori, les Reserves de Biosfera es divideixen en tres zones tipus (nucli, esmorteïment i transició), definides en base a criteris de valoració i ús establerts en el pla d'acció vigent:

- L'àrea nucli, per a la conservació, monitoratge i investigació no destructiva dels recursos genètics, espècies, ecosistemes i paisatges, comprèn seccions d'ecosistemes molt poc alterats i serveix d'hàbitat per a nombroses espècies vegetals i animals. Aquesta zona gaudeix d'una protecció a llarg termini sota la legislació nacional i només s'hi autoritzen les activitats que no perjudiquen els processos naturals de conservació de la flora i fauna salvatges, com la recerca no destructiva i la educació. Aquestes zones nucli solen correspondre amb les reserves naturals o les parts més protegides dels parcs nacionals.
- La zona tampó o d'esmorteïment circumdant, contigua a la zona nucli, permet activitats compatibles amb els objectius de conservació de la zona nucli. En aquesta zona es solen portar a terme treball d'investigació experimental i hi poden coexistir establiments educatius, de formació, de turisme o d'oci. Els límits d'aquesta zona solen coincidir amb els límits d'un parc nacional, una reserva de fauna o una zona d'usos múltiples.
- L'àrea de transició o de cooperació, constitueix la part exterior de la Reserva de la Biosfera i hi trobem les implantacions humanes (poblacions, granges, prats, àrees de pesca, etc.). Aquí és on la població local, els organismes encarregats de la conservació de la natura, les agrupacions culturals, els científics, les organitzacions no governamentals, les empreses privades i altres agents interessats treballen conjuntament per tal d'administrar i explotar els recursos de forma sostenible, en benefici de la població resident, contribuint al desenvolupament socioeconòmic regional. En el cas de Reserves de la Biosfera molt reduïdes en extensió, o bé

acotades a espais naturals protegits, poden existir dificultats en la definició de la zona de transició, que té una paper fonamental en l'aplicació de models de desenvolupament sostenible. Però, definir amb claredat les diferents zones, així com corregir les deficiències, és una necessitat prèvia a l'inici de la gestió de qualsevol Reserva de la Biosfera.

La declaració de Reserva de la Biosfera no implica, a priori, a d'altres formules de protecció ambiental i patrimonial, fent que siguin totalment compatibles. De fet la declaració com a Reserva de la Biosfera d'una determinada zona no li dona a la zona en qüestió cap element més dels que té i si la Comunitat vol afegir altres figures de protecció, en qualsevol cas, les hauria de justificar amb Reserva de la Biosfera o sense. Tot i que en el desplegament de la Reserva de la Biosfera, suposa que aquestes altres fórmules de protecció ambiental col·laborin amb la resta del territori per a la sostenibilitat ambiental i humana.

International Co-ordinating Council (ICC)

L'òrgan rector del MaB, el Consell de Coordinació Internacional de l'Home i la Biosfera (MaB), generalment conegut com el Consell del MaB o ICC, es compon de 34 estats membres elegits per la Conferència General biennal de la UNESCO. A cada reunió ordinària de la Conferència General de la UNESCO, que normalment se celebra cada dos anys, la meitat dels membres del Consell acaben els seus mandats i els nous membres del Consell són elegits. Els membres sortints seran substituïts per altres membres que pertanyin al mateix grup regional o bé poden ser reelegits.

Encara que cada Estat membre disposa d'un sol vot, pot enviar tants experts o assessors com desitgi a les sessions del Consell. A més, altres estats membres de la UNESCO que no siguin membres del Consell poden enviar representants en qualitat d'observadors. Agències de les Nacions Unides com ara el PNUMA, la FAO, el PNUD, l'OMM, l'OMS també estan convidats, així com representants del Consell Internacional per a la Ciència (ICSU), el Consell Internacional de Ciències Socials (CICS) i la Unió Mundial per a la Naturalesa (UICN).

Les funcions del Consell són les següents:

- Orientar i supervisar el Programa MaB.
- Examinar els progressos realitzats en l'aplicació del Programa.

- Recomanar projectes de recerca als països i formular propostes sobre l'organització de la cooperació regional o internacional.
- Avaluar les prioritats entre els projectes i les activitats del MAB en general.
- Coordinar la cooperació internacional dels estats membres que participen en el Programa MaB; coordinant activitats per amb altres programes científics internacionals i consultant les organitzacions no governamentals internacionals en qüestions científiques o tècniques.

La Cort Penal Internacional MaB també decideix sobre noves Reserves de la Biosfera, i pren nota de les recomanacions sobre els informes de revisió periòdica de les reserves de la biosfera.

Xarxa de Reserves de la Biosfera

La secretaria del programa MaB, amb seu de la UNESCO a París, s'encarrega de coordinar la Xarxa Mundial de les Reserves de la Biosfera. La Xarxa Mundial de les Reserves de la Biosfera, des de la seva creació el 1976 a través del programa Home i Paisatge (MAB), no ha deixat d'ampliar-se; comprenent, a principis del 2014, 621 reserves de la biosfera en 117 països, incloent 12 llocs transfronterers. Aquesta institució assisteix als països per tal d'administrar les seves reserves de la biosfera, sobretot organitzant conferències internacionals en les que els membres de les diferents reserves, juntament amb científics i experts, intercanvien informació i experiència. Donat el gran nombre de Reserves de la Biosfera existents al món, s'han creat subxarxes que interactuen a una escala menor amb entorns culturals i naturals més similars: EuroMaB que comprèn bona part d'Europa i Amèrica del Nord, IBeroMaB que agrupa Amèrica llatina, Espanya i Portugal, AfriMaB que comprèn els països africans, EABRN, que aglutina les reserves dels països de l'Àsia oriental i ArabMaB que comprèn els països de l'orient mitjà de parla àrab.

Les reserves de biosfera constitueixen llocs d'aprenentatge i demostració. A través de la Xarxa Mundial de Reserves de Biosfera del Programa MAB s'intercanvia informació, experiències i idees a nivell sub-regional, regional i internacional, per tal d'afavorir l'ésser humà i la promoció de millors pràctiques respectuoses amb el medi. La Xarxa fomenta la integració harmoniosa de la gent en la natura per a la sostenibilitat, a través d'un diàleg participatiu que faciliti l'intercanvi de coneixements sobre el

benestar humà, la reducció de la pobresa, els drets humans, el respecte pels valors naturals i culturals i la capacitat de la societat per fer front al canvi; contribuint, així, als Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni. En conseqüència, la Xarxa Mundial de Reserves de la Biosfera és una de les principals eines internacionals per desenvolupar i implementar enfocaments de desenvolupament sostenible en una àmplia varietat de contextos.

La missió de la Xarxa Mundial de Reserves de la Biosfera és assegurar la sostenibilitat ambiental, econòmica i social (incloent cultural i espiritual) a través de:

- El desenvolupament i la coordinació d'una xarxa mundial de llocs que actuen com a zones de demostració i llocs d'aprenentatge amb l'objectiu de mantenir i desenvolupar la diversitat ecològica i cultural, i assegurar els serveis dels ecosistemes per al benestar humà;
- El desenvolupament i la integració dels coneixements, incloent la ciència, per avançar en la comprensió de les interaccions entre les persones i la resta de la natura;
- Enfortir la capacitat global per a la gestió dels sistemes socio-ecològics complexos, en particular mitjançant el foment d'un major diàleg en la interfície entre ciència i política, l'educació ambiental i difusió multimèdia per a la comunitat en general.

El 1983, la UNESCO i el Programa Ambiental de les Nacions Unides (UNEP) van convocar conjuntament el Primer Congrés Internacional de la Reserva de la Biosfera a Minsk (Bielorússia). Les activitats del Congrés van donar lloc el 1984 a un "Pla d'Acció per a les Reserves de la Biosfera", que va ser aprovat oficialment per la Conferència General de la UNESCO i pel Consell d'Administració del PNUMA. Si bé gran part d'aquest Pla d'Acció segueix sent vàlid avui en dia, el context en què operen les reserves de biosfera ha canviat considerablement.

El Consell Executiu de la UNESCO va decidir el 1991 establir un Comitè Consultiu sobre Reserves de Biosfera. El març del 1995 es van reunir a Sevilla 400 experts de 102 països diferents i 15 organitzacions Internacionals i regional a la Conferència Internacional de les Reserves de la Biosfera, per avaluar l'experiència de la implantació del Pla d'Acció del 1984. S'hi aborden les principals problemàtiques que s'entreveuen per al segle XXI,

que venen a ser les tendències actuals en el creixement i la distribució de la població, la creixent demanda d'energia i de recursos naturals, la globalització de l'economia i els efectes dels patrons de mercat en les zones rurals, l'erosió de la distinció cultural, la centralització i la dificultat d'accés a la informació pertinent, i la desigual difusió de tecnologia i les innovacions.

A partir de la estratègia de Sevilla, sortida d'aquesta la conferència, el programa Home i Biosfera de les Reserves de la Biosfera va posar més èmfasi amb l'“Home” del que hi havia hagut fins al moment, reflectint més plenament la dimensió humana de la Reserva de la Biosfera. S'insta a realitzar més connexions entre la diversitat cultural i biològica, conservant els coneixements tradicionals i els recursos genètics i reconeixent i encoratjant el seu paper en el desenvolupament sostenible. Es va establir que la participació de les comunitats locals i de les contraparts interessades, era d'una especial importància en la planificació i la gestió de les zones Reserva de la Biosfera en la seva totalitat; fins al punt que l'hora de valorar la declaració d'una nova Reserva de la Biosfera, es valora molt que la iniciativa de la sol·licitud surti del territori comptant amb la participació i màxim consens i la participació de la població local. De les comunitats locals depèn que la conservació del territori i els seus recursos tingui èxit, donat que els locals posseeixen un coneixement cabdal del medi de com protegir-lo i conservar-lo a llarg termini. La Reserva de la Biosfera, ha de promoure, la seva gestió essencialment com un "pacte" entre la comunitat local i la societat en conjunt, fent-ne una gestió oberta, evolutiva i adaptativa.

El febrer de 2008, va tenir lloc el 3er Congrés Mundial de Reserves de Biosfera celebrat a Madrid, que, basant-se en l'Estratègia de Sevilla, té com a objectiu capitalitzar els avantatges estratègics dels Instruments de Sevilla i aconseguir que les Reserves de la biosfera siguin designades internacionalment com les principals àrees dedicades al desenvolupament sostenible en el segle XXI. També s'aborden problemàtiques que han sorgit o s'han vist incrementades des de l'Estratègia de Sevilla, com ara el canvi climàtic, la pèrdua accelerada de diversitat cultural i biològica i el procés accelerat d'urbanització. Com a qüestions diferenciadores el MAP (Pla d'acció de Madrid) destaquen les següents línies estratègiques:

- Desenvolupar mecanismes per impulsar el desenvolupament sostenible en les reserves de biosfera, dut a terme d'acord amb tots els sectors de la societat. Les

diferents zones de les reserves de biosfera poden ser utilitzades com a llocs per atreure noves inversions en serveis fins ara no considerats (regulació del clima, purificació de l'aigua, conservació de la biodiversitat) i per millorar el rendiment ambiental i social dels serveis d'aprovisionament (agricultura, silvicultura i pesca) i de cultura (turisme); però sempre amb consultes constants i actives entre les comunitats científiques i de recerca, els responsables d'adoptar decisions i polítiques, els gestors de recursos i les poblacions residents a la reserva de biosfera; per tal de trobar la combinació idònia de serveis de l'ecosistema.

- Provar i aplicar polítiques per a l'adaptació al canvi climàtic i la seva mitigació, en coordinació amb altres programes intergovernamentals.
- Utilitzar l'Experiència de la Xarxa Mundial, de les Xarxes Temàtiques del MaB i enfocaments interdisciplinaris, per a desenvolupar i provar polítiques i pràctiques que abordin les qüestions que afecten els tipus clau d'ecosistemes: zones costaneres, illes, oceans, les muntanyes, deserts, boscos tropicals, ecosistemes d'aigua dolça, àrees d'urbanització creixent, etc.
- Desenvolupar programes científics de recerca basats en l'enfocament de la valoració dels Ecosistemes del Mil·lenni (EM).
- Articular accions, objectius, indicadors d'èxit, associacions i altres estratègies d'implementació, a més d'un marc d'avaluació per al 2008-2013.

Red Española de Reservas de la Biosfera (RERB)

Les reserves de biosfera són territoris que apliquen els postulats del Programa MaB de la UNESCO. Constituïdes en la Xarxa Mundial de Reserves de Biosfera, generen orientacions en les trobades, que després són aprovades pels òrgans de govern del Programa MaB, en primera instància, i, finalment, per la Conferència General de la UNESCO. Els països membres de la UNESCO, finalment poden traslladar les decisions aprovades per la conferència General de la UNESCO a la legislació estatal, si és necessari. La incorporació de nous territoris a aquesta Xarxa, es fa també a petició dels països membres, de forma voluntària. Les propostes han d'incloure certs requisits i certs compromisos que assegurin el compliment de les funcions de les RRB, fer compatible la conservació amb el desenvolupament sostenible i complir les seves

funcions de xarxa. En aquestes tasques hi tenen un paper destacat les xarxes de les Reserves de la Biosfera estatals.

El suport institucional a la Red Española de Reservas de la Biosfera (RERB) ha evolucionat notablement des que es va establir el primer Comitè Espanyol del Programa MaB el 1974. En aquesta evolució s'han anat generant mecanismes d'interacció entre reserves de la biosfera i d'aquestes amb les institucions, s'ha definit una relació estructural amb l'Administració de l'Estat i amb les comunitats autònomes, i s'han generat òrgans de suport i òrgans de funcionament bàsic de la RERB. Així, la RERB exigeix el compromís de les institucions a diverses escales (estatal, autonòmica, local ...) i, sovint, també exigeix l'adaptació de certes polítiques territorials als objectius de les reserves de la biosfera. La xarxa estatal té una funció clara d'assessorament a nivell legal, de gestió i de planificació de les diferents reserves de la biosfera de l'estat a un nivell de concreció molt major del que ho fan les xarxes territorials i supraterritorials, que tenen una funció de caire més científic. Per aconseguir una resposta adequada a aquest tipus de demandes, la RERB ha de comptar amb instruments suficients, com un aval científic sòlid, una bona capacitat d'incidència en diferents nivells de l'Administració, una autoritat admesa i respectada, i capacitat de diàleg i coordinació.

A l'estat espanyol, actualment, la xarxa estatal de Reserves de la Biosfera està integrada per quaranta-cinc espais (maig 2013), distribuïts per totes les àrees biogeogràfiques de l'Estat i en 15 de les 17 Comunitats autònomes i coordinades per l'Organismo Autónomo Parques Nacionales del Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural Y Marino. Dues de les Reserves de Biosfera són transfrontereres, i fins i tot una d'aquestes és Intercontinental.

Amb la celebració del Primer Congrés de Reserves de la Biosfera Espanyoles, el 2006, es va produir un salt en l'evolució de la Xarxa i es va elaborar una Estratègia i un Pla d'Acció per a tres anys. La trobada va tenir lloc a la Reserva de la Biosfera de Lanzarote, sota els auspicis de l'Organisme Autònom Parcs Nacionals (OAPN). La prioritat identificada per gestors i responsables de les reserves era dotar la Xarxa d'una estructura i un suport adequat, de manera que es poguessin formular propostes d'interès comú i trobar vies per desenvolupar-les.

Club Producte Reserves de la Biosfera

El Club de Producte de Reserves de la Biosfera és un bon exemple de col·laboració per part d'institucions externes a les activitats de la RERB i de la Secretaria General de Turisme i Comerç Interior, que dóna suport al sector turístic de les reserves de la biosfera mitjançant la implantació del Producte Turístic sostenible Reserves, en règim de concurrència pública, desenvolupat en col·laboració amb el Consell de Gestors, i amb el finançament específic que la Fundació Biodiversitat.

Es tracta d'una iniciativa de Turespaña per a establir una metodologia que generi un producte turístic diferenciat per la seva ubicació a la Xarxa de Reserves de la Biosfera Espanyoles, on és possible conèixer i gaudir del patrimoni natural. El mètode és únic i comú per a la Xarxa de Reserves de la Biosfera Espanyoles.

El 2009 es van començar a establir els procediments que havien de servir per crear un club específic denominat Producte Turístic Reserves de Biosfera Espanyoles, similar al realitzat amb altres productes. Un club de producte turístic és un acord estratègic públic i privat de col·laboració i cooperació entre diferents prestadors de serveis i les institucions per desenvolupar un producte turístic viable que optimitzi els resultats del sector. Es tracta d'un segell territorial reconegut a nivell internacional, però que s'implanta a nivell local. No és un reglament o un procés de regulació, sinó que es basa en un sistema d'acords voluntaris, pel qual s'estableixen uns compromisos que han de complir els membres del club. Turespaña assegura l'articulació de productes turístics diferenciats per la seva contribució al desenvolupament sostenible, a l'establir uns requisits d'obligat compliment per a les empreses i gestors de les Reserves de la Biosfera.

El club de producte turístic treballa per a encaminar la demanda turística cap a un turisme sostenible, entès com el conjunt d'activitats respectuoses amb el medi natural, cultural i social d'una comunitat, que donen peu a un intercanvi positiu d'experiències entre residents i visitants. Cap a un turisme alternatiu que tingui per finalitat desenvolupar activitats recreatives en contacte directe amb la natura i amb les expressions culturals que l'envolten, amb actitud i compromís de conèixer, respectar, gaudir i participar en la conservació dels recursos naturals i culturals del lloc. Els seus objectius són:

- Desestacionalització

- Diversificació i diferenciació del producte turístic
- Millora de la sostenibilitat i competitivitat de les empreses
- Reequilibri territorial
- Millora de les xifres de negoci del turisme rural
- Millora de la imatge de les reserves de biosfera
- Sensibilització dels turistes
- Millora de la participació de la població local
- Creació d'un marc d'intervenció comú per a tots els agents públics i privats
- Contribuir a la sostenibilitat socioambiental

Amb la seva creació es vol crear un producte turístic específic per a cadascuna de les reserves, basat en els atributs que li van valer la seva declaració com a tal i en el conjunt d'agents públics i privats implicats, des d'un punt de vista sostenible.

El Producte Turístic Reserves de la Biosfera garanteix al turista una experiència singular i diferenciada que facilita una lectura sensorial de les relacions entre l'home i els paisatges de la Reserva, amb elements tangibles i intangibles. Va dirigit a captar turistes interessats en conèixer i gaudir de paisatges ben conservats, on l'home ha estat protagonista en el seva creació i conservació, mitjançant serveis turístics bàsics i complementaris. Així, el producte es compon de:

- Patrimoni natural i cultural millor conservat i amb major nivell de gestió activa i més singular de cada Reserva de la Biosfera.
- Els millors equipaments d'ús públic (centres de recepció, camins, miradors, museus temàtics).
- L'oferta turística privada seleccionada (allotjament, restauració, comerços, activitats).
- Els serveis guiats per a interpretar el patrimoni recolzant-se en equipaments i en la població local que mostri les seves activitats.

3.1.2. GESTIÓ DE LES RESERVES DE LA BIOSFERA

Definició legal

A l'Estat Espanyol, si bé les primeres reserves van ser declarades l'any 1976, no va ser fins l'any 2007 amb l'aprovació de la Llei 42/2007 del Patrimoni Natural i de la

Biodiversitat i del Reial Decret 342/2007, que regula el desenvolupament del programa MaB, quan es dóna un impuls definitiu a la implantació de les reserves de la biosfera.

Una Reserva de la Biosfera ha de presentar una definició legal integrada en l'ordenament jurídic estatal vigent que permeti construir el procés de planificació sobre unes bases d'acompliment de les normes i dictàmens que s'estableixin a la planificació, facilitant la coordinació de les diferents administracions afectades per al desenvolupament de la planificació i la gestió.

A nivell de l'estat espanyol, existeixen el Reial Decret 342/2007 i Llei 42/2007 com a legislació Relacionada amb les Reserves de la Biosfera que defineixen les funcions de desenvolupament del Programa MaB a Espanya i defineix la composició del Comitè Espanyol del Programa MaB de la UNESCO i assenyalen els requisits bàsics que ha de complir una Reserva de la Biosfera per ser declarada i mantenir-se com a tal, respectivament. Tot i això, les RB s'han de recolzar en legislacions sectorials (especialment les de espais naturals protegits, conservació de la natura o més rarament en la normativa urbanística).

Per dotar d'efectivitat la tasca de planificació és imprescindible l'establiment previ d'un marc legal efectiu en el que:

- Es contempli la figura de la Reserva de la Biosfera com una entitat jurídica.
- Es reconeixi la validesa legal de les delimitacions de les Reserves de la Biosfera i la seva zonació interior.
- Es determinin les relacions entre aquesta ordenació i les restants tipologies d'ordenació territorial i sectorial.
- Es concreti un sistema de suport per a dotar a la figura dels recursos econòmics i d'altres tipus, necessaris per a facilitar l'acompliment dels objectius.

Estratègia de Planificació

L'estratègia de planificació per a obtenir un nivell de desenvolupament sostenible adequat, ha de superar algunes carències o anomalies que poden afectar a la seva efectivitat:

- Carència de definició legal y concreció en els límits i la zonació
- Absència d'estructura administrativa
- Carència en les planificacions sectorials per a tota l'àrea

El Pla Rector d'Ús i gestió, que dota a la Reserva de la Biosfera d'un instrument amb capacitat legal per a coordinar la seva gestió, es basa en un coneixement previ i exhaustiu dels recursos naturals i culturals del territori de la Reserva de la Biosfera i una ordenació del seu aprofitament que en garanteixi la seva permanència en el temps, eliminant o reduint a nivells acceptables les afeccions causades pels processos productius. Aquesta planificació marc (segons la guia de la Red Española de Reservas de la Biosfera), s'ha de sustentar a través de 3 documents:

- Pla d'ordenació de Recursos Naturals, que ha d'analitzar els recursos existents, el funcionament dels sistemes ecològics i la valoració ambiental dels elements i sistemes, senyalant les seves capacitats d'ús, riscos i processos de degradació.
- Pla d'ordenació Territorial a partir de la legislació urbanística vigent, que estableixi la classificació del sòl i les dotacions d'infraestructures bàsiques necessàries per al desenvolupament i la qualitat de vida de la població, d'acord amb el Pla d'ordenació de Recursos Naturals.
- Pla de foment, que pretén caracteritzar socioeconòmicament la Reserva de la Biosfera a través de la seva realitat social i econòmica per tal de garantir-ne el seu desenvolupament.

Com es pot comprovar, aquests 3 documents, no anomenen explícitament el patrimoni cultural i històric, que per una part està molt estretament lligat al territori i per altra part a la societat. Per tant, el Pla Rector d'Ús i Gestió de les Reserves de la Biosfera espanyoles, pot tenir una visió molt ambientalista si aquestes no ho consideren i no tenir en compte el patrimoni cultural.

A partir d'aquests 3 plans, en el Pla Rector d'Ús i Gestió s'estableixen els usos compatibles i les actuacions a realitzar en cada zona relacionades amb les següents activitats:

- Conservació i millora del medi natural
- Aprofitament dels recursos naturals
- Ús turístic i recreatiu
- Investigació bàsica i aplicada
- Educació ambiental
- Correcció i prevenció dels impactes ambientals
- Agricultura i activitats ramaderes

- Correcció dels processos de degradació
- Activitats urbanístiques
- Infraestructures de suport

Dificultats en la gestió de les Reserves de la Biosfera

Les Reserves de la Biosfera, a l'hora de desenvolupar les seves funcions es veuen limitades per un seguit de factors que rau en la seva concepció:

- Figura de la Reserva de la Biosfera, mancada d'eines i finançament específic:

La mera declaració de la Reserva de la Biosfera per part de la UNESCO no ofereix cap figura de protecció, cap instrument de planificació i gestió del territori, ni un finançament específic. El territori en qüestió és el responsable d'adoptar una forma legal en funció de les lleis del país i d'establir una figura de planificació que pot ser més o menys adequada i amb més o menys implicacions publico-privades de diferents disciplines.

- Capacitat de les Reserves per la seva dimensió i organització per a poder incorporar plenament la funció socioeconòmica

Existeixen Reserves de la Biosfera molt petites territorial i socialment parlant, que no disposen de suficient diversitat per a poder adoptar un model endogen de desenvolupament sostenible per la seva gran dependència d'espais i grups socials de fora l'àrea. D'altra banda, les Reserves de la Biosfera amb limitacions dels espais excessivament grans, tenen la gestió tècnica i financera molt complexa.

En moltes Reserves de la Biosfera hi ha un trencament de la unitat administrativa menor del municipi, pel que molts municipis tenen només una petita part del seu territori declarat Reserva de la Biosfera. Afectacions tant reduïdes poden fàcilment amagar conflictes d'interessos municipals i afavorir la declaració de la Reserva de la Biosfera per no significar parts importants del territori, o bé els municipis poden sentir-se poc implicats en la Reserva de la Biosfera per no tenir una representació territorial important. Com a exemple tenim l'ampliació de la Reserva de la Biosfera del Montseny per les noves normes de la UNESCO, afectant tot el terme municipal del municipis que tenen alguna part del territori inclòs en el Parc Natural. Sant Feliu de Buixalleu, que te una petita proporció del municipi, veu els seus interessos socials i urbanístics afectats per l'ampliació de la Reserva de la Biosfera.

- Avaluació dels resultats obtinguts en relació a la integració de l'objectiu socioeconòmic

Per a l'anàlisi dels resultats socioeconòmics de les Reserves de la Biosfera, s'ha de definir inicialment el concepte de desenvolupament econòmic i seleccionar uns indicadors adequats. La dimensió de les reserves afegeix una dificultat addicional en l'establiment d'indicadors, donat que molts d'aquests no existeixen a nivell municipal o inferior. Tot i la utilització d'indicadors, la disparitat del comportament d'algunes de les variables utilitzades en les diferents Reserves de la Biosfera, fan impossible una balança global tant a nivell estatal com internacional. No es poden demostrar, més enllà de l'anàlisi per variables, l'existència d'estructures ni de comportaments homogenis per grups de Reserves. L'agrupació d'estadístiques mitjançant clústers, no ha contribuït significativament. També resulta complicat establir pautes evolutives significativament diferents dels municipis segons la seva integració territorial a la Reserva de a Biosfera, ni segons la seva mida.

- Grau d'adequació de la evolució socioeconòmica als principis que regeixen el desenvolupament sostenible

Després de qualificar com a limitada la integració de la funció econòmica dintre de les Reserves de la Biosfera com a un objectiu propi, també s'hauria de valorar fins a quin punt el desenvolupament econòmic i la ràpida evolució de les societats que té lloc en els municipis afectats per al Reserva, és compatible amb les funcions que aquesta desenvolupa. Resulta complex integrar totes les actuacions i decisions que els diferents que agents públics locals o regionals i privats prenen de forma independent o insuficientment integrada als objectius de la Reserva. Sembla més factible que aquelles declaracions de Reserva de la Biosfera que siguin més integradores en el seu origen, tinguin més possibilitats de garantir la plurifuncionalitat de la reserva. Continua predominant un esquema de proposició i lideratge des del nivell de l'administració pública o un departament d'aquesta, evitant la integració d'equips pluridisciplinars que portin a terme una funció de desenvolupament sostenible.

- Enfocament en la protecció del patrimoni natural desvinculant-lo del cultural i històric

Tot i que el Programa "Home i Biosfera" es refereix clarament a una interacció sostenible entre l'Home i la Biosfera en un territori, les RB han tingut una tendència

ambientalista i geogràfica clara; deixant de banda aquells aspectes culturals, històrics, patrimonials, que han afectat durant tants anys al territori, i que formen part dels paisatges que avui es consideren Reserva de la Biosfera. A partir de la estratègia de Sevilla, el programa Home i Biosfera de les Reserves de la Biosfera va posar més èmfasi amb l' "Home" del que hi havia hagut fins al moment, reflectint més plenament la dimensió humana de la Reserva de la Biosfera. S'insta a realitzar més connexions entre la diversitat cultural i biològica, conservant els coneixements tradicionals i els recursos genètics i reconeixent i encoratjant el seu paper en el desenvolupament sostenible

Finançament

La Declaració d'una Reserva de la Biosfera no té un finançament assignat, pel qual les Reserves de la biosfera han de cercar la seva pròpia modalitat de finançament, on les administracions locals, regionals i estatals segueixen sent un pilar fonamental, però també la Unió Europea a través de Fons estructurals i de cohesió entre d'altres. El desenvolupament dels Plans de Gestió de cadascuna de les Reserves de Biosfera espanyoles i la consecució dels objectius del Programa MaB és cada vegada més complex, tenint en compte les restriccions pressupostàries de les diferents administracions, així com la dificultat d'accés a crèdit o la manca d'instruments d'enginyeria financera i als quals puguin accedir els ens gestors de les Reserves de Biosfera.

En la conjuntura econòmica actual, un dels grans reptes que se'ls presenta a les Reserves de Biosfera és la capacitat i l'accés al finançament per a la posada en marxa i desenvolupament dels Plans de Gestió en el nou període de programació europea d'estratègies i ajudes (2014-2020).

Entenem que és oportuna la reflexió i debat que s'estan portant a terme en els darrers mesos envers els nous programes i instruments de finançament europeu i estatal, que emmarquen el nou període de programació (2014 - 2020) i que representen una clara oportunitat de fer viable les accions i projectes de les Reserves de Biosfera espanyoles. Entre aquests programes, instruments i / o convocatòries d'interès podem destacar el: Programa HORIZÓ 2020, la PAC i els Programes de Desenvolupament Rural (2014-2020) de les diferents comunitats autònomes, Partenariats Europeus de la Innovació "European Innovation Partnership (EIPs), Programa LIFE+, Interreg, Fons Europeu

Marítim i de Pesca, Fundació Biodiversitat o les convocatòries del Ministeri d'Agricultura Alimentació i Medi Ambient.

3.1.3. QUINES RESERVES DE LA BIOSFERA EXISTEIXEN

Al món hi ha un gran nombre de Reserves de la Biosfera amb característiques ambientals i socials molt diferents. Cadascuna d'elles ha estat declarada per preservar o promoure un seguit de valors molt diferenciats i partint d'unes problemàtiques molt diverses. Tenint en compte aquets aspectes i les diferents tipologies de relació entre l'home i la natura de cadascuna d'elles, les accions fixades per a la gestió de cada Reserva de la Biosfera, així com els objectius finalistes, són molt diferents. Malgrat que les RB han (o haurien) de complir de forma integrada amb les 3 funcions marcades pel MaB, existeixen unes línies de treball, objectius i valors principals que acaben decantant la balança. Tot seguit trobem alguns exemples ben diversos, tant pel que fa als objectius, com pels valors preservats i potenciats, així com per les metodologies per aconseguir els objectius.

Fora visió naturalistes conservacionista

Es tracta de Reserves de la Biosfera que pretenen posar en valor els seus recursos naturals i biològics, bé sigui per la seva exuberància, importància per a la supervivència ecològica del territori, o per l'endemisme de les espècies. En aquets casos, la declaració pretén posar en valor el territori per tal que s'hi apliqui una protecció que eviti la destrucció o la pressió per part de l'home o altres factors. Alguns exemples ens trobem en alguns projectes Africans com el de Amboseli de Kenia on s'està treballant, entre d'altres aspectes, amb la conscienciació de la població local per a la preservació de la biodiversitat de la fauna i flora salvatge. Es van dur a terme diverses iniciatives a través del projecte BRAAF (Projecte "Reserves de biosfera per a la conservació de la biodiversitat i el desenvolupament sostenible a l'Àfrica angloparlant"), entre les quals figuren la vigilància de la biodiversitat a llarg termini i el registre de la utilització etnobotànica d'unes 40 espècies vegetals. Els Maasai posseïen i treballaven hisendes comunitàries en la zona de protecció de la reserva de biosfera Amboseli i reben suport i assessorament del Servei per a la Fauna i la Flora de Kenya . En el marc del projecte

BRAAF es va continuar proveint d'aigua als Maasai. L'equip del projecte BRAAF va realitzar diverses reunions nacionals en col·laboració amb els Museus Nacionals de Kenya amb la intenció de continuar la campanya de sensibilització de les comunitats locals Maasai sobre els objectius de reserva de biosfera i avaluar les seves necessitats sentides. Com a conseqüència d'aquests continus serveis d'extensió comunitària, s'ha arribat al voltant del 90 per cent de la població local i s'ha aconseguit crear una consciència més gran sobre la conservació del medi ambient transmetent la importància de respectar i administrar correctament els hàbitats i animals per prevenir la degradació ecològica.

També és el cas de la Reserva de la Biosfera del Delta du Saloum al Senegal, que pretén posar en valor els valors naturals i humans tradicionals per evitar la sobrepressió humana sobre el medi. La reserva de biosfera comprèn 72.000 hectàrees les zones marines, 23.000 hectàrees d'àrees inundades i 85.000 hectàrees d'illes terrestres. Els manglars són dominants, però les dunes de sorra, bosc obert en sòls sorrencs, aigües costaneres i les illes de sorra també caracteritzen la zona. Existeix una amenaça permanent per als manglars, degut a l'extensió del cultiu d'arròs i l'explotació forestal a la zona Fathalà. Altres impactes sobre el medi ambient són els incendis a la zona forestal, pesca excessiva, la destrucció de les colònies d'aus i els conflictes amb el desenvolupament industrial i agrícola. Associacions rurals com Grassroot tenen un paper fonamental en els programes de restauració de manglars, incloent l'establiment de vivers i establiment de parcel·les de reforestació. Les organitzacions comunitàries locals també tenen una funció clau en la combinació de pràctiques tradicionals i modernes en el sector pesquer o per establir "eco-guàrdies". S'està treballant amb les comunitats locals i amb els organismes nacionals i els estudiants de la Universitat de Dakar en un pla de gestió integrada per a la Reserva de la Biosfera del Delta de Saloum, amb el finançament de l'Ambaixada d'Holanda a Dakar.

Aquestes reserves han primat les funcions logístiques i de conservació per damunt de la de desenvolupament; un excés de proteccionisme podria provocar a llarg termini un trencament social i econòmic.

Conservació de paisatges culturals a través del desenvolupament sostenible tradicional

Es tracta de RB que posen en valor el vincle de l'home en la natura, per l'aprofitament responsable que aquest en fa de la mateixa i fins i tot per l'augment de la biodiversitat gràcies a l'acció de l'home. En aquests casos sembla que la Reserva de la Biosfera actui com a una acreditació de la feina ben feta, que posa en valor l'aprofitament humà que se'n fa i pot esdevenir una marca de qualitat dels productes del territori, promovent que l'aprofitament responsable en aquest territori perduri i a més garanteix que la natura continuï mantenint:

Com a exemple trobem la Reserva de la Biosfera de Bílé Karpaty de la República Txeca, que és una àrea de turons i terres altes al nord-oest del massís dels Carpats a la frontera amb Eslovàquia. Va ser designat com a Reserva de la Biosfera, per representar un paisatge cultural amb una rica biodiversitat i amb sistemes tradicionals d'ús de la terra. Compta amb praderies riques en espècies d'orquídiess (4000 hectàrees d'extensió), boscos caducifolis gairebé naturals, horts vells i arbres fruiters que conformen el paisatge Bílé Karpaty. Avui en dia, tant la gestió intensiva com l'abandó de prats causen amenaces a la biodiversitat. L'objectiu principal de la Reserva de la Biosfera és enfrontar aquestes amenaces i mantenir les activitats tradicionals d'ús de la terra. Els individus, les organitzacions no governamentals i les antigues granges col·lectives estan involucrats en accions voluntàries dirigides a la restauració i el maneig tradicional de praderies riques en espècies a la zona nucli de la Reserva de la Biosfera. Amb el projectes com el de "adopció d'ovelles", la finalitat rau en establir un ramat que permeti la restauració d'aquestes praderies riques en espècies. En un projecte especial a mode d'experiment a gran escala, els prats es tornen a transformar en terres de cultiu mitjançant l'ús de mescleres de llavors locals i mètodes per replantar. També s'ha fundat un "banc genètic hortícola", que comprèn una extensió de tres hectàrees, amb més de 500 arbres, majoritàriament de pera, poma i pruna. L'objectiu no és només preservar les antigues varietats de fruites, sinó també repatriar aquestes varietats al paisatge i pobles al qual pertanyen, per exemple, mitjançant el seu ús en la restauració de corredors ecològics.

Desenvolupament sostenible a través de l'ecoturisme i turisme cultural

Es dona el cas en zones que tenen afluència turística, que a través de la declaració es pretenen posar en valor els recursos naturals i humans. La declaració pretén promoure

el turisme sostenible de la zona, així com la regulació de l'espai per tal d'assegurar la seva sostenibilitat ambiental i cultural:

Un exemple el trobem a la Reserva de la Biosfera de Chréa a Algèria La Reserva de la Biosfera Chréa i el Parc Nacional es troba a 50 km al sud-oest de la capital, Alger, al llarg de les serralades del nord i sud de la regió de Blida de les muntanyes de l'Atlas. Aquest lloc juga un paper vital en la zona, especialment com a despesa d'aigua per a les grans ciutats com Alger, Blida i Medea. També és important des de la perspectiva de la conservació dels ecosistemes rars i en perill d'extinció específics de les muntanyes del nord de l'Atlas. La Reserva de la Biosfera Chréa alberga una diversitat de cultures (cultures àrab, andalusina i berber), on hi viuen al voltant de 1.000 persones (2002), que són majoritàriament agricultors. En aquesta regió, també el turisme juga un paper molt important a la zona, amb aproximadament 10.000 visitants a l'any. Per tal de minimitzar l'impacte, s'ha creat un ecomuseu com a punt d'acollida als turistes per augmentar la consciència pública. També ha entrat en funcionament un centre d'investigació, situat al Parc Nacional, que organitza estades de llarg i curt termini per a estudiants i seminaris per als alumnes i titulats.

A Ventoux, França, la sobreexplotació turística feia perillar el patrimoni natural i cultural de la zona. El Mont Ventoux (de 1.909 metres sobre el nivell del mar) es troba entre del massís dels Alps al nord i els massissos de la Mediterrània al sud, i comprèn un relleu divers amb una diversitat de microclimes i hàbitats que li suposa una riquesa excepcional a nivell de flora i fauna, amb l'existència d'espècies rares i en perill d'extinció. La diversitat florística atrau una gran varietat de fauna, amb desenes d'aus nients i moltes rapinyaires. El Mont Vernoux ofereix un gran patrimoni històric, religiós, arquitectònic, artístic i lingüístic. El patrimoni arqueològic, per exemple, és d'una gran riquesa i diversitat, comptant amb ossos, pedrenyals i eines de pedra polida així com estris i ceràmica de l'època galo-romana. Actualment les activitats humanes segueixen sent de caràcter tradicional (cultiu de la vinya, la ramaderia, plantes aromàtiques), amb l'agricultura ocupant un lloc important en la vida socioeconòmica local. A la Reserva de la Biosfera hi viuen al voltant de 30.000 persones i rep la visita de 600.000 turistes a l'any que pugen al cim del Mont Ventoux (segons dades de 1990). La gestió de la Reserva de la Biosfera, responsabilitat del "Sindicat Mixt" on hi estan representats llogarets i autoritats locals, ha consistit en el desenvolupament un pla de

treball amb un fort èmfasi en el desenvolupament local, la protecció del patrimoni natural i dels seus valors culturals associats, i l'educació i la informació. Recentment, els enfocaments per a la implementació d'una agricultura sostenible i paisatges sostenibles a la zona Ventoux han estat examinats en conjunt amb una multiplicitat d'actors. La Reserva de la Biosfera està orientant els visitants i turistes cap al turisme de naturalesa (ecoturisme) i el descobriment del patrimoni cultural d'una forma sostenible.

Compatibilitzar el desenvolupament econòmic i social i amb la conservació

Existeixen Reserves de la Biosfera, que complint amb la seva funció de preservació, a més intenten resoldre dificultats socials en espais on el territori ofereix potencialitats, promovent estratègies pel al desenvolupament sostenible i equitatiu:

Waterberg, a Sud-àfrica, és l'àrea important més important de captació de la conca del Limpopo, amb els seus 4 grans rius són una font vital d'aigua per a les persones i la fauna que viuen en aquesta regió. El Waterberg conté tres tipus amplis d'hàbitat: la sabana agra, els pendents costeruts i penya-segats, i els llits de rius i zones humides; oferint una gran varietat d'hàbitats on hi trobem una gran diversitat faunística amb gran presència de plantes rares. Amb la diversitat d'hàbitats, la diversitat faunística és clara essent llar de 129 tipus de mamífers (incloent gran part de les espècies del grans mamífers terrestres), 350 d'aus i més de 2.000 espècies de plantes amb un nombre de papallones endèmiques, així com un gran nombre d'espècies de peixos i rèptils; fent que la conservació a la zona sigui molt important. Les terres de cultiu és un ús del territori molt important dins del Waterberg que dona forma al paisatge, suport a les comunitats i suport l'economia present, com ho ha fet durant els últims 100 anys, complint amb una funció important en l'estabilitat de l'estructura social de la zona. Tot i això, el territori de Waterberg té un gran contrast entre rics terratinents que poden invertir i treballadors pobres que no tenen res, posant aquets dos móns en contradicció per a la preservació del territori i el desenvolupament sostenible. La declaració de la Reserva de la Biosfera han posat en marxa estratègies que fomenten l'educació, la formació i la investigació i estratègies de promoció del desenvolupament sostenible i equitatiu basat en l'ecoturisme i en les explotacions agrícoles i ramaderes de la zona, mirant d'incidir especialment en el trencament de les diferències socials. La

Reserva de la Biosfera s'utilitza com a vehicle per a desenvolupar una marca per a la zona per tal de promoure el desenvolupament socioeconòmic basat en un producte turístic reconeixible, que pugui promoure el desenvolupament econòmic de la societat, complint amb els requisits de conservació del territori. Han creat un grup de treball format per grups d'interès on es potencia el treballa en col·laboratiu amb el govern, les empreses i la societat civil.

Funció logística pionera

Algunes Reserves de la Biosfera, a part del seu paper de conservació de l'espai local, tenen un paper pioner com a bioindicadors sobre l'estat de salut del planeta i el canvi climàtic:

Yellowstone, als EUA, va ser designat com el primer Parc Nacional del món el 1872 i també va esdevenir una de les primeres reserves de la biosfera uns 100 anys més tard. L'àrea és part de la regió amb major activitat sísmica de les muntanyes Rocalloses i es troba en un 'punt calent' d'aquesta zona volcànica. Per tant, Yellowstone és famós per les seves característiques hidrotermals com guèisers, aigües termals i olles de fang. Aproximadament el 80 % del parc està cobert de boscos on hi destaca el *Pinus Contorta* com a espècie arbòria predominant. No obstant això, les grans diferències d'altitud produeixen una gamma de comunitats de plantes, des de l'estepa semiàrida a la tundra alpina. Yellowstone és igualment coneguda per la seva vida silvestre, és a dir, el cérvol comú, el cérvol mul, el bisó, l'ant, el mufló, l'antílop americà, i el cérvol de Virgínia i, com carnívor, l'ós bru. No obstant això, la naturalesa de Yellowstone ja no resta intocable. Les operacions mineres adjacents al parc podrien comprometre els seus valors mitjançant l'amenaça l'ecologia de la conca del riu Yellowstone. Altres temes inclouen les fuites d'aigües residuals i la contaminació per residus, la construcció de carreteres, les pressions dels visitants durant tot l'any, i la introducció de truites no natives del llac que estan competint amb l'endèmica i ferotge truita de Yellowstone. Les amenaces a la població de bisons són evidents en les propostes per massacrar a un gran nombre d'ells com una mesura de control per eradicar el bacteri de la brucel·losi en el bestiar, que es percep com una amenaça per al bestiar. La Reserva de la Biosfera de Yellowstone, a part de treballar per la millora dels problemes ecològics locals, ofereix una zona per a la investigació amb estudis sobre els grans mamífers, la pesca,

la vegetació, l'ecologia del foc i la geologia que serveixen als científics com a indicadors de l'estat de salut del planeta gràcies a les característiques bioclimàtiques, naturals i geològiques d'aquest espai.

Cape West Coast, a Sud-àfrica, té una llarga història d'ocupació humana i una economia regional vibrant. L'expansió cap a l'àrea ha estat implacable i la vegetació, en particular la de Renosterveld, ubicada en sòls rics, ha anat desapareixent a mesura que l'agricultura s'ha expandit. Els impactes humans s'estan intensificant tant pel que fa a l'augment d'expansió urbana, com a l'increment industrial. Aquets factors crítics estan determinant la pèrdua directa d'hàbitat a través de la conversió de terres desembocant cap a una major pèrdua d'espècies i la degradació dels recursos naturals. Actualment des de la Reserva de la Biosfera s'està iniciant un projecte únic al món, amb l'objectiu de finançar la creació d'un corredor de canvi climàtic a través d'una important zona industrial dins de la Reserva de Biosfera entre la península de Saldanha i les zones de l'interior de la Costa Oest. El projecte té com a objectiu garantir que els usos de la terra dins del corredor permetent el moviment de la biodiversitat per tal que es pugui adaptar al canvi climàtic futur facilitant el moviment de la flora i la fauna i la perpetuació de la prestació de serveis dels ecosistemes. El corredor també es busca assegurar que la petjada del carboni de les indústries de dins del corredor es redueix al mínim. Un altre aspecte d'aquest projecte és crear relacions de benefici mutu amb la indústria, oferint a les indústries assistència en el compliment de la seva responsabilitat social i ambiental.

Desenvolupament sostenible per a la preservació dels valors humans en risc

Ens trobem aquest cas en Reserves de la Biosfera que pretenen mantenir la població i les seves activitats tradicionals en el territori donat que contribueixen a la conservació del patrimoni natural i cultural. La Reserva de la Biosfera, aquí, preserva uns valors humans en risc i les seves economies, per tal d'evitar el despoblament del territori i garantir la sostenibilitat en el temps de les persones, el medi i la seva cultura:

A la Reserva de la Biosfera del Rhön (Alemanya) l'agricultura exerceix el paper més important en la conservació del paisatge cultural. A més de la producció d'aliments amb alt valor, l'agricultura compleix funcions importants en a la conservació de l'aparença del paisatge, la protecció d'animals i plantes silvestres, l'aigua i els recursos

del sòl així com en l'estabilització del conjunt de la natura. La Reserva de la Biosfera treballa per un tipus d'agricultura que sosté la fertilitat natural del sòl de manera sostenible i que no té cap efectes negatius considerables sobre el medi ambient (com l'aire, l'aigua, els animals i les plantes). Pel que fa al desenvolupament agro-estructural en les darrers anys s'han reduït un gran nombre d'explotacions i ha disminuït de cria d'animals, portant cap a un conflicte greu que posa en perill considerablement els objectius de protecció de la Rhön, és a dir, la conservació d'un paisatge cultural. La solució a aquest conflicte és una de les principals tasques futures a la Reserva de la Biosfera. Els objectius són crear condicions econòmiques que permetin l'agricultura intensiva sense fertilització i aplicació de plaguicides, combinat amb els pasturatges sobretot amb la cria de la vaca i ovella de llet i la ramaderia extensiva. Es promou la comercialització directa per part de les granges, les botigues de la granja, els serveis de lliurament i restaurants col·laboradors, etc. com a socis i compradors dels productes agrícoles i a través de la identificació dels productes amb una etiqueta de qualitat indicant-ne l'origen. Es promou la cooperació entre empreses especialment en el sector de la comercialització de la ramaderia extensiva (per exemple, cooperatives de pastures), màquines/estables compartits, intercanvi de terres de pastura, etc. Es pretén també aprofitar les possibilitats d'explotació d'activitats alternatives a les pastures, per exemple, la venda de femta, el compostatge i la producció d'energia. També es promouen altres oportunitats compatibles per tal de desenvolupar l'economia local a través d'activitats no agrícoles, com el lloguer d'apartaments per a vacances, l'artesanía, professionals del turisme (per exemple, guies de la natura).

3.2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Tot i que la major part del estudis de les Reserves de la Biosfera es centren bàsicament en les ciències naturals, les Reserves de la Biosfera són un tema complex que pot ser estudiats des de molts punts de vista, de l'economia, la geografia, el turisme, la biologia, l'antropologia, la sociologia, etc. i des d'aspectes més concrets de gestió, finançament, governabilitat, planificació, etc. És per aquest motiu que existeix un gran nombre de literatura que reflexiona envers a les Reserves de la Biosfera des de molts àmbits diferents, però no tanta que reflexioni sobre el paper del turisme cultural en les Reserves de la Biosfera. Tot i això, existeixen nombrosos estudis que, encara que no són la seva temàtica principal, inclouen reflexions sobre el patrimoni i el turisme cultural.

Pel tema que ens ocupa, en primer lloc, ens hem interessat per aquella literatura que reflexiona sobre el programa MaB i el Model de les Reserves de la Biosfera, donat que ens ofereix un punt de vista crític sobre la seva concepció, funcionament i estructura. En segon lloc hem volgut saber què diuen els experts sobre el paper de la Reserva de la Biosfera en la sostenibilitat dels territoris i com a model d'exemple mundial, per tal d'analitzar com cadascuna de les funcions de la Reserva de la Biosfera pot contribuir a aquest gran repte. En tercer lloc hem fet un recull de literatura relacionada amb la governabilitat d'una Reserva de la Biosfera, donat la seva importància per a la integració de la sostenibilitat des de la societat i per a seu paper vital amb la consecució dels objectius de la Reserva de la Biosfera basats en el acord de gestió a nivell local, provincial i nacional. Tot i no ser el nostre tema principal, som conscients que si la governabilitat no és un èxit, les iniciatives que es vulgui emprendre des de la Reserva de la Biosfera estaran mancades de força per al seu compliment. En quart lloc hem recollit literatura relacionada amb el paper que desenvolupen les Reserves de la Biosfera en front al patrimoni cultural, intentat saber com aquest influeix en la integració de la sostenibilitat. En darrer lloc, s'han analitzat algunes reflexions sobre el turisme cultural en general i el seu encaix dintre de les Reserves de la Biosfera.

3.2.1. EL PROGRAMA MAB I EL MODEL DE LES RB

Tal com ens recorden Lourival et al. (2011) les Reserves de la Biosfera (RB) es van introduir en l'àmbit de conservació a finals dels anys seixanta, gairebé simultàniament amb el llançament de les Nacions Unides i el Programa Home i Biosfera (MaB) de la UNESCO. Van ser concebuts com un "camí cap a un futur més sostenible" o "espais de conciliació de les persones i la naturalesa" (UNESCO, 2002). Representen els interessos de les Nacions Unides per garantir la protecció de la diversitat natural, mantenint el patrimoni cultural de les comunitats tradicionals. Aquest concepte està dissenyat per a ser implementat a través d'una xarxa de reserves representatiu de tots els ecosistemes que han de servir com a models de "societats sostenibles" i el desenvolupament sostenible (Batisse 1990).

La direcció del model de zonació de les RB, basat en un esquema de tres zones, amb un nucli central, un tampó i una zona de transició, ha evolucionat poc. Els criteris/directrius per a l'establiment de reserves de biosfera es van definir inicialment en l'Estratègia de Sevilla (Poore 1995), que es va dirigir als objectius funcionals (és a dir, la diversitat biològica i cultural, el desenvolupament sostenible i el paper logístic) de les reserves de biosfera des del punt de vista geogràfic a través de quatre tasques objectives (UNESCO, 1995):

- Utilitzar les RB per protegir i conservar la diversitat natural i cultural.
- Utilitzar les RB com a models per al desenvolupament sostenible.
- Utilitzar les RB com a suport logístic per a la investigació, monitoratge, educació i formació.
- Aplicar en la seva totalitat els conceptes de la RB, a través de l'harmonització de les funcions anteriors.

Així, el fonament principal del programa MaB és promoure el desenvolupament sostenible del nostre patrimoni únic; no mitjançant l'aïllament de les persones del medi ambient, sinó a través de l'harmonització de l'home amb el medi ambient, per a la generació actual i les generacions futures.

En els nostres temps, el desenvolupament sostenible ocupa el centre de l'escenari en els esforços globals per entendre i orientar els processos multidimensionals del procés de canvi de les societats a nivell local, nacional i internacional. Les reserves de biosfera

poden ser plataformes per a la construcció d'especificitats als llocs, reforçant mútuament les polítiques i pràctiques que faciliten 1) la conservació i l'ús sostenible de la biodiversitat 2) el creixement econòmic i altres necessitats i aspiracions de les comunitats locals i 3) l'aparició de la governabilitat basada en el coneixement i acords de gestió a nivell local, provincial i nacional. En aquest sentit, les RB poden servir com a laboratoris d'aprenentatge per als programes de desenvolupament sostenible a nivell local, nacional i internacional (Pollock, 2009).

Segons Lourival et al. (2011: 160-162), el disseny de Reserves de Biosfera (RB) planteja un problema interessant d'efectivitat en la planificació sistemàtica degut a la manca de directrius quantitatives per part de la UNESCO. La planificació sistemàtica de les reserves de biosfera, requereix la integració de solucions de compromís, tant qualitatives i com quantitatives, entre els objectius de dins i entre les zones; mentre que proporciona l'avaluació quantitativa dels èxits de destinació (és a dir, la diversitat biològica, sociocultural i la sostenibilitat econòmica). Implica explícitament un compromís entre els objectius econòmics, socials, culturals i de protecció de la biodiversitat, en un context de desenvolupament sostenible. Actualment en la configuració espacial de les RB segueix l'esquema de tres zones, els diferents règims d'ús de la terra s'assignen a zones d'una manera ad hoc; el que complica l'avaluació de la seva eficàcia segons Lourival et al. Quan es va concebre el model RB, els principis clau de la conservació sistemàtica, la planificació encara no s'havien desenvolupat i la rendició de comptes de les reserves de biosfera o el paper de cada zona en el compliment de les metes especificades no podia ser provada.

Segons Possingham et al. (2006), darrerament, però, la UNESCO-MaB ha estat revisant les metes i objectius de les reserves de biosfera per tal de proporcionar una major objectivitat per al model de RB. El seu objectiu és revisar el marc de la RB per tal d'abordar els reptes de la fragmentació i els efectes del canvi climàtic. El Congrés de Madrid (Programa MaB 2008) tenia com a objectiu millorar substancialment el model RB en quatre components: governança adaptativa, de zonació, la ciència i la creació de capacitat i les associacions. (Lourival et al. (2011) recullen algunes de les metes i objectius del congrés de Madrid (Programa MAB 2008), indicant que, actualment, la

UNESCO-MaB es proposa també revisar el marc de la RB per tal d'abordar els reptes de la fragmentació i els efectes del canvi climàtic.

Reprement la problemàtica plantejada per Lourival et al. (2011), ens diuen que la planificació sistemàtica de la conservació consisteix a trobar el millor conjunt d'àrees potencials per a ser protegides, alhora que satisfer una sèrie de principis (per exemple, exhaustivitat, representativitat, idoneïtat, eficiència), i al mateix temps proporcionar flexibilitat, evitar riscos, i una mètrica per la irremplaçabilitat dels llocs. La zonació sistemàtica pretén anar un pas més enllà i ajudar a incorporar els principis de la planificació sistemàtica a altres sectors de la societat, inclosos els propietaris de terres tradicionals, agricultors i fins i tot els centres urbans.

En aquest treball Lourival et al. (2011) ens mostren com la zonació sistemàtica podria aplicar-se, no només com una eina per caracteritzar espacialment els esquemes de gestió, sinó que també pot ser una eina per involucrar el públic en el procés de decisió, on els objectius i metes estan dissenyades, i els compromisos són negociats explícitament (Lourival et al. 2011, pag 162). Amb l'ús de la versió nova del programari MARXAN©, resolen part d'aquest problema permetent a les RB assolir un conjunt predefinit d'objectius quantitius espacialment explícits, alhora que minimitza els costos generals de les reserves (és a dir, l'oportunitat, l'aplicació, el valor del sòl, etc). El seu enfocament sistemàtic quantitiu proporciona les primeres idees sobre els possibles requisits de particions entre zones. MARXAN amb zones és un programari de disseny de reserves pensat cap a un esquema multi-objectiu que permet la planificació de diversos règims d'ús/gestió de la terra, augmentant el nombre d'estats o zones a què una unitat de planificació pot ser assignat. El programari assigna unitats de planificació de les zones per aconseguir un conjunt acordat d'objectius utilitzant algorismes iteratius.

Utilitzant els principis del Pla d'Acció de Madrid (Programa MaB 2008), i recolzats pels principis de la planificació sistemàtica; Lourival et al. (2011), volien respondre a dues preguntes relacionades amb el model de les Reserves de la Biosfera a través d'un estudi de cas de la Reserva de la Biosfera del Pantanal a Brasil: 1) com optimitzar compromisos espacialment explícits de la representació en virtut d'un context multi-zona i multi-objectiu; i 2) quines capacitats de MARXAN amb zones poden ser útil per

controlar les limitacions espacials de la zonació de les reserves de biosfera, per tal d'assegurar la rendició de comptes?

Fins ara, la literatura, no ha dissenyat uns objectius quantitius, el que podria limitar el seu valor per al desenvolupament sostenible. L'absència de directrius quantitatives de la UNESCO per a la configuració de les reserves de biosfera en limita la seva eficàcia (Lourival et al. (2011, pag. 160-163)).

L'estudi de Lourival et al. (2011, pag 166) mostra als professionals gestors de Reserves de la Biosfera com ser responsables dels seus èxits i fracassos, alhora que proporciona el "model Reserva de la Biosfera", amb una eina d'avaluació basada en indicadors quantitius, capaços de fer front a l'expansió del programa UNESCO-MAB. Les configuracions espacials generades per MARXAN amb zones ofereixen una major flexibilitat per al procés de presa de decisions, el que permet una gran varietat d'escenaris i configuracions, que poden complir amb els objectius de la RB (Lourival et al., 2011: 174). Una capacitat interessant del programari MARXAN amb zones és que permet el control sobre la juxtaposició de zones que permeten la connectivitat i compatibilitat espacial entre zones (Lourival et al. 2011, pag 168). Amb aquest mètode els objectius socioculturals es poden optimitzar de manera explícita i ser representats en totes les zones en la mateixa manera que la biodiversitat i els objectius econòmics (Lourival et al. 2011, pag 174). La UNESCO va concebre les RB per donar suport a les societats sostenibles; però, fins ara, no estava en condicions de quantificar el seu acompliment contra els objectius desitjats. És evident, que les àrees protegides per si soles no poden garantir aquests objectius. RB sistemàticament zonificades són una alternativa possible (Lourival et al. 2011, pag 175).

Tot i les millores que suposaria la aplicació de la planificació sistemàtica mitjançant Marxan amb zones proposada per Lourival et al. (2011) que possibilitaria la inclusió de patrimoni cultural material, el model de gestió de RB en zones segueix responnent a criteris geogràfics, que suposaria certes dificultats en la gestió de qüestions no geogràfiques, com puguin ser del patrimoni cultural immaterial.

Pollock (2009: 37-40) en la justificació del seu àmbit de recerca ens mostra també algunes de les dificultats i mancances que trobem en les directrius de gestió i governabilitat de les Reserves de la Biosfera. Ens indica que tot i que els acadèmics han

contribuït a la investigació i el seguiment de les Reserves de la Biosfera; la complexa dinàmica dels sistemes i els acords de governabilitat que permet a les comunitats aprendre, adaptar-se i ser capaç de respondre amb tradicions democràtiques; requereix més atenció per part dels acadèmics. Segons Pollock, la major part dels treballs en recerca fins a la data, són molt disciplinaris i es centren bàsicament en les ciències naturals.

En aquesta investigació Pollock (2009) explora el paper de les reserves de biosfera de la UNESCO (com a model i com a organització de múltiples parts interessades) en la governabilitat per a la sostenibilitat; que com a bon estudi de base, inclou mètodes d'investigació iteratius amb una revisió de la literatura, entrevistes qualitatives, extensa observació participant i anàlisi comparativa de tres casos del Canadà. Pollock utilitza les experiències de la Reserva de la Biosfera de Long Point (1986), la Reserva de la Biosfera Arch Frontenac (2002), i la Reserva de la Biosfera del Litoral Badia de Geòrgia (2004) per il·lustrar l'aplicació del model de la UNESCO i per proporcionar informació sobre el paper de les organitzacions de la societat civil en matèria de governabilitat. L'objectiu general de l'estudi de Pollock (2009) és desenvolupar i aplicar un marc conceptual sobre la governabilitat ambiental i el paper de les reserves de biosfera en el desenvolupament sostenible mitjançant l'avaluació de les estructures de govern i els processos iniciats i la influència de les reserves de biosfera en els llocs canadencs seleccionats.

Els estudis de cas de Pollock mostren que les reserves de biosfera tenen el potencial d'exercir una sèrie de funcions úniques, que inclouen la construcció de la capacitat de govern gràcies a la intermediació d'acords de govern a través d'escales de col·laboració i facilitant xarxes de governabilitat informals gràcies a la coordinació i la comunicació. No obstant això, la investigació també suggereix que les reserves de la biosfera podrien ampliar la seva influència de governabilitat mitjançant la construcció de la seva pròpia capacitat d'organització, involucrant a governs a tots els nivells, i exercint un major lideratge pel que fa a l'articulació d'una visió compartida per al desenvolupament sostenible de la comunitat i el que li permetria, a través de la col·laboració de les múltiples parts interessades.

3.2.2. EL PAPER DE LES RESERVES DE LA BIOSFERA EN LA SOSTENIBILITAT

En la Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural del 1972, la UNESCO exposa (entre d'altres recomanacions) que els estats han de procurar, dins les seves possibilitats, adoptar mesures jurídiques, tècniques, científiques, administratives i financeres per a identificar, protegir, conservar, revaloritzar i rehabilitar el patrimoni. Aquest enunciat té com a causa el coneixement, per part de l'organització, de que el deteriorament o la desaparició d'un bé de patrimoni cultural o natural constitueix un empobriment nefast del patrimoni de tots els pobles del món.

Els requisits del Programa MaB de la UNESCO per a les àrees protegides nucli i zones d'esmoreïment dins de cada a reserva de biosfera, contribueixen a la conservació dels ecosistemes i la biodiversitat nativa. La mida relativa, el nombre i la combinació d'àrees protegides dins de les reserves de biosfera varien considerablement. No hi ha una mida mínima en conjunt o percentatge de l'àrea de la Reserva de la Biosfera, que ha de caure sota les categories de nucli i d'esmoreïment, però es preveu que la superfície total afectada és suficient per a la conservació de la major part del que està protegit (Francis i Whitelaw, 2004: 16).

Pollock (2009) ens parla del paper de les reserves de la biosfera en la sostenibilitat entesa des del punt de vista de la conservació natural i cultural, des del punt de vista de la dinamització econòmica de la societat, des del suport logístic al territori i des del punt de vista de la contribució a la educació i a la ciència. Pollock (2009: 217) ens diu que les reserves de biosfera tenen diversos elements que treballen junts per crear un marc per al desenvolupament sostenible integrat. No obstant això, per transformar un model d'aquest tipus a la pràctica, es requereixen els esforços de múltiples agents interessats en col·laboració. La següent secció presenta més àmpliament les tècniques de governabilitat de les múltiples parts interessades de col·laboració que Pollock analitza com a marc conceptual sobre les reserves de biosfera, utilitzant exemples de l'experiència canadenca.

Schultz, Duit i Folke (2010, p. 663) relaten com les reserves de la biosfera són designades per la UNESCO amb la missió de mantenir i desenvolupar la diversitat ecològica i cultural i assegurar serveis dels ecosistemes per al benestar humà (UNESCO,

2008: 8) en col·laboració amb una gamma adequada d'agents locals i regionals, sovint incloent les comunitats locals i diversos científics. Recorden que des de 1995, s'ha esperat que les reserves de biosfera hagin de complir les tres funcions establertes en el Marc Estatutari i l'Estratègia de Sevilla (UNESCO, 1996): (1) la conservació de la diversitat biològica i cultural, (2) la promoció del desenvolupament social i econòmic sostenible, i (3) el suport a la investigació, el seguiment i l'educació. Basant-se en un estudi de cas a Suècia i en la missió, funcions i criteris del MaB, Schultz et al (2010: 663) també proposen que les reserves de biosfera "constitueixin llocs potencials per provar la eficàcia de la participació en general i en el codirecció adaptada en particular".

Pollock (2009: 211-2012) ens recorda que en la dècada de 1970, el model de Reserva de la Biosfera va ajudar a demostrar el que més tard es va denominar els tres pilars tradicionals de la sostenibilitat: la societat-economia-medi ambient. Alhora, el model té com a objectiu protegir els valors socials relacionats amb la cultura, el coneixement tradicional i l'ús sostenible dels recursos. El tercer pilar, desenvolupament econòmic, però, és generalment interpretat a través de l'objectiu més ampli de "desenvolupament econòmic i humà que és social i ecològicament sostenible". Pollock pensa que les reserves de biosfera tenen a veure amb els mitjans de vida sostenibles dels quals una societat vibrant i una economia robusta basada en un medi ambient són parts iguals. Així, Pollock (2009: 212) ens diu que la visió normativa de desenvolupament sostenible impulsat pel model de reserva de biosfera, requereix un gran nivell d'integració de la sostenibilitat a través de les esferes econòmiques, els grups socials, i les escales ecològiques i temporals. El model de Reserva de la Biosfera està clarament preocupat per la integració d'una sèrie de principis de sostenibilitat (Gibson et al, 2005): 1) la suficiència de vida i l'oportunitat; 2) el manteniment dels recursos i l'eficiència; i 3) socioecològica civil i governabilitat democràtica. Si bé es presta menys atenció explícita a 4) l'equitat intra-i 5) intergeneracional en el mandat de Reserva de la Biosfera, moltes Reserves de la Biosfera adopten i promouen l'informe Brundtland del 1987 encarregat per l'ONU, a través de la definició de "sostenibilitat per a les generacions futures", i s'involucren altament amb oportunitats de creixement per als joves, en particular quan la despoblació de les zones rurals. Més recentment (2005) les Reserves de la Biosfera han adoptat l'objectiu de l'Avaluació

dels Ecosistemes del Mil·lenni de mantenir i assegurar l'accés als serveis dels ecosistemes per al benestar humà, incloent la salut, la seguretat i la justícia social/econòmica i la igualtat.

Segons Francis i Whitelaw, (2004: 18), des del punt de vista de la conservació de la biodiversitat, encara hi ha molt a fer per. A part dels animals vertebrats i plantes vasculares, la biodiversitat en Reserves de la Biosfera (com a tot arreu) no està prou ben documentada. Alguns GIS analitzen des d'una perspectiva de l'ecologia del paisatge, de formacions de la terra, mosaics d'hàbitat, connectivitat i vegetació associada; sobretot en associació amb els Parcs Nacionals o Naturals en el desenvolupament dels seus plans de conservació dels ecosistemes. El potencial d'aquestes anàlisis per a les Reserves de la Biosfera està reconegut, però encara no s'utilitza àmpliament. Podrien ajudar, per exemple, en la resolució de preguntes sobre la definició de les zones d'esmoreïment i les connexions de corredors, o en les interpretacions de refinació d'ells.

Segons Francis i Whitelaw (2004: 18), des de la Conferència de Sevilla el 1995, les reserves de biosfera han tingut èmfasi en el seu paper en la promoció del "desenvolupament sostenible" (també anomenats "mitjans de vida sostenibles", o "economies de qualitat"), en servir com llocs pilot o àrees de demostració de les "millors pràctiques". Les pràctiques de desenvolupament sostenible inclouen no només la gestió de recursos o la rehabilitació dels ecosistemes; sinó també, una mica més directament, pràctiques relacionades amb les economies locals. Aquestes últimes inclouen el "valor afegit" de processament dels recursos locals en productes intermedis o finals que augmenten l'ocupació local i els beneficis de la comunitat, la marca i la comercialització dels productes locals, la provisió de programes de microcrèdits o d'un altre tipus de finançament per la posada en marxa per a les petites empreses en la nova mercats "nínxol", i l'atracció de negoci eco-turisme a la zona sobre la base dels paisatges locals i el patrimoni cultural. L'escala i l'èmfasi està en les comunitats locals situades en les regions rurals agrícoles o regions amb recursos "hinterland".

Segons Francis i Whitelaw (2004: 21), l'essència de la sostenibilitat és la de mantenir els processos de renovació natural i la contínua evolució dels ecosistemes, i la capacitat d'innovació i la creativitat en els sistemes socials. El desenvolupament

sostenible ideal implica l'existència de la capacitat de coneixement i de govern adequada per tal de mantenir la vitalitat econòmica amb inclusió social en les oportunitats i els beneficis, preveure la sostenibilitat ecològica i la protecció de la biodiversitat per guiar l'ús dels recursos i promoure l'equitat social dintre i entre els grups i generacions. Els tres són necessaris i cap d'ells per si sol és suficient. Aquests requisits també han de mantenir en un rang d'escales espacials i temporals.

En darrer lloc Francis i Whitelaw (2004: 21) ens recorda que la UNESCO / MAB posa l'accent en la importància de la interdisciplinarietat en el treball realitzat en les Reserves de Biosfera, i de la importància d'incloure a les ciències socials com una part de la gestió. Les "funcions logístiques" també han d'estar vinculades als temes de conservació i de gestió i la participació de grups de la comunitat es poden cercar de diverses maneres, sobretot per la recerca i el monitoratge. La investigació i el seguiment (o monitoratge) són els components fonamentals de les "funcions logístiques" de reserves de biosfera. Si bé els principis generals per a la conservació de la biodiversitat i el desenvolupament sostenible són generalment coneguts, l'aplicació de les funcions logístiques requereix un coneixement específic d'ecosistemes locals, les economies locals, les organitzacions socials i de la governabilitat. És aquesta especificitat local i regional la que proveeix el coneixement i l'experiència per a la informació pública, l'educació i la formació, i que permet a les reserves de biosfera desenvolupar del seu potencial i algunes de les grans expectatives mantingudes per elles mateixes.

3.2.3. LA GOVERNABILITAT DE LES RESERVES DE LA BIOSFERA

Podem definir la governabilitat segons Francis (1996: 303), on governabilitat ha estat descrita com els resultats col·lectius de l'exercici de l'autoritat i el control a través de múltiples organitzacions governamentals i d'altres, on cadascuna segueix els seus propis processos de presa de decisions. Pollock (2009) aprova la definició de Francis reforçant la necessitat de la participació democràtica per part de la societat civil en el cas de la governabilitat per la sostenibilitat de les Reserves de la Biosfera, així com la necessitat de la integració horitzontal dins de les institucions polítiques. Governabilitat col·laborativa és un conjunt de pràctiques de múltiples parts interessades

inherentment, on els participants tenen el poder de prendre decisions col·lectivament, oferint receptes d'enfocaments inclusius, de deliberació, i sovint de consens orientats a la planificació, resolució de problemes i la formulació de polítiques (Sidaway, 2005).

En termes de governabilitat, una Reserva de la Biosfera podria ser vista com un espai social i/o lloc integrat per actors socials i estructurat per normes. Les normes consisteixen en aquelles formals, com els drets de propietat, els drets dels aborígens, jurisdiccions i les autoritats administratives, i les informals, que guien la "política" local per a la cooperació, les decisions i la resolució de disputes (excepte quan el recurs a les regles formals esdevé necessari). Aquesta superposició de normes constitueix la governabilitat o "règim de gestió" per a l'àrea de la Reserva de Biosfera. Les reserves de biosfera s'esforcen per fomentar les seves funcions principals dins d'aquests règims. No tenen autoritat legal, pel que si alguna modificació de les normes sembla necessària per tirar endavant les funcions de les Reserves de Biosfera, serà necessari convèncer els altres a través de la informació i l'educació i l'aprenentatge social promovent una major participació en els processos de creació de xarxes (Francis i Whitelaw, 2004: 15).

La UNESCO, no requereix a les reserves de la biosfera un tipus específic d'organització, deixant la qüestió organitzativa a la decisió de cada país (Pollock, 2009: 218). Francis i Whitelaw (2004: 10) argumenten que la clau de l'èxit a les Reserves de la Biosfera rau en establir acords organitzacionals a nivell local que poden servir inicialment per a promoure i explicar el concepte (no només el que és, sinó especialment el que no és), construint suports de grups de la comunitat i governs, així com ajudar a desenvolupar les funcions que les reserves de la biosfera tenen encomanades.

Segons Pollock (2009: 13), les estructures de col·laboració i enfocaments de governabilitat són una oportunitat per a la participació democràtica ciutadana, aportant múltiples perspectives i recursos per influir en els processos de presa de decisions. És important destacar que, per al desenvolupament sostenible, les organitzacions de la societat civil milloren la capacitat de govern a través de la autoorganització de xarxes i coalicions de múltiples parts interessades, podent integrar de manera més efectiva els problemes que travessen els mandats, les jurisdiccions i àrees d'experiència professional.

Segons Pollock (2009: 503-504), les reserves de la biosfera de la UNESCO tenen el potencial d'exercir un paper únic en la prestació de facilitació, coordinació i serveis de comunicació per a xarxes d'altres actors. Poques organitzacions tenen el mandat explícit de ser "experiments" o "llocs de demostració" per al desenvolupament sostenible, o han guanyat la confiança suficient per intervenir en processos de col·laboració, fomentar l'autoorganització, o es converteixen en gestors de la xarxa.

Les Reserves de la Biosfera tenen el potencial d'influir en els processos de governabilitat i de les estructures que en última instància afecten els resultats de sostenibilitat. Proporcionen models potents per a la sostenibilitat integrada, que quan es combinen amb les estructures de govern i els processos informals, contribueix significativament a la capacitat per al canvi social. Aquestes organitzacions han demostrat el potencial d'influir en la governabilitat, però, el requisits del procés són enormement difícil i els resultats són sempre imprevisibles.

Les Reserves de la Biosfera tenen la possibilitat de contribuir a la governabilitat per a la sostenibilitat en molts àmbits donat que són xarxes de múltiples parts interessades de funcionalment autoorganitzat que influeixen en el comportament o en relació amb la sostenibilitat política (ONG altament organitzades i institucionalitzades, diversos actors públics/privats/de la societat civil en associacions, aliances estratègiques ad hoc, etc). Les Reserves de Biosfera procuren integrar la conservació de la biodiversitat amb el desenvolupament sostenible, mentre construeixen la capacitat social i institucional per a aquestes tasques relacionades. Les reserves de biosfera ofereixen excel·lents llocs per a l'observació de l'organització, l'estructura i la funció de la cooperació transfronterera, enfocaments de governabilitat multinivell i la integració d'una varietat d'institucions, perspectives i valors a través de la col·laboració de múltiples parts interessades. (Pollock, 2009: 193).

Els problemes ambientals són àmpliament reconeguts per ser no respondre a fronteres, pel que normalment creuen una varietat d'escales (per exemple, jurisdiccionals, espacials, temporals) i requereixen accions polítiques a diversos nivells, incloent les municipalitats locals, autoritats regionals, els organismes nacionals i els acords internacionals. Pollock (2009: 14-18) insta a la necessitat de la governabilitat multinivell permetent interaccions locals-global entre els organismes governamentals, el sector privat i la societat civil per al reconeixement dels experiments impulsats a

nivell local o regionalment, com el millor camí cap a la sostenibilitat. Aquesta reflexió també es vàlida des del punt de vista de la sostenibilitat de la comunitat; on es necessiten mecanismes de governabilitat que poden abordar qüestions a diferents escales, donat que les comunitats són vulnerables a les combinacions dels canvis ambientals locals i globals i a les tendències econòmiques, com els impactes generalitzats i acumulatius dels mercats globals en les petites explotacions familiars.

Segons el concepte de marc per la governabilitat que Pollock presenta, les Reserves de Biosfera poden influir en la governabilitat sostenible en tres "dimensions relacionades" (Pollock, 2009: 210 i 236), que són; 1) dimensió ètica d'integració dels principis de sostenibilitat 2) Dimensió de procés amb formes de govern col·laboratives i 3) dimensió estructural a través de la creació d'estructures de governabilitat innovadores, com ara les xarxes a diferents escales. Ella explica que la dimensió ètica es refereix a com "s'aplica l'ideal de la UNESCO de les tres funcions integrades (conservació, desenvolupament sostenible i suport logístic) a través de tres zones interrelacionades (nucli, d'esmoreïment, de transició) dins de les reserves de la biosfera". La segona dimensió s'explica com la comprensió dels enfocaments utilitzats en les reserves de biosfera i per les seves organitzacions locals pel que fa als nivells de col·laboració amb les parts interessades i els ciutadans. L'última dimensió de la governabilitat és explorar com les Reserves de la Biosfera utilitzen les xarxes per construir el capital social mitjançant la vinculació i el pont amb les organitzacions locals i regionals.

En l'evolució del concepte de tres dimensions de la governabilitat sostenible Pollock (2009) ha desenvolupat tres pilars de la governabilitat de la sostenibilitat, i d'aquests ha creat una sèrie de preguntes per avaluar els nivells de governabilitat sostenible que es practiquen en tres Reserves de Biosfera a la província d'Ontario. Pollock ha segut capaç d'identificar diversos factors d'influència que contribueixen a l'eficàcia global de governabilitat per a la sostenibilitat. L'adopció d'aquest mètode per analitzar comparativament les estructures de govern existents podria ajudar en el procés de presa de decisions de les Reserves de la Biosfera. Així, les màximes contribucions de Pollock 2009 han segut:

- El desenvolupament i l'aplicació d'un marc conceptual sobre la governabilitat mediambiental i el rol de les reserves de la biosfera en el desenvolupament sostenible;

- Una anàlisi exhaustiva de la organització de les reserves de la biosfera, evolució i les activitats sostenibles a Ontario;
- Una anàlisi comparativa de 3 llocs canadencs amb aportacions importants per a l'Associació de Reserves de la Biosfera de Canadà i la Xarxa Mundial DE Reserves de la Biosfera;
- Implicacions de sistemes pensants complexos per a una governabilitat col·laborativa i en xarxa, i,
- Un estudi empíric de reserves de la biosfera que contribueix a la literatura de la governabilitat per al sostenibilitat.

Part de la metodologia utilitzada per Pollock, pel que fa a la realització d'entrevistes obertes a agents que participen en la Reserva de la Biosfera ha segut tinguda en compte per a la realització del present estudi d'Ebrebiosfera, per tal de detectar quin punts forts i febles de la governabilitat poden afectar a la gestió d'Ebrebiosfera i al paper del patrimoni cultural en la RB.

Una anàlisi del model de Reserva de la Biosfera revela almenys tres consideracions per la governabilitat col·laborativa: 1) l'autoorganització i la formació dels mecanismes de governabilitat local; 2) el paper de la governabilitat a partir de la ubicació per involucrar els ciutadans i promoure la participació pública; i 3) la definició de les característiques específiques dels processos de col·laboració (Pollock, 2009: 218).

En primer lloc Pollock (2009: 220-221) identifica 5 maneres diferents d'afrontar l'autoorganització de la Reserva de la Biosfera i la formació de la governabilitat local:

- Una organització existent adopta la Reserva de la Biosfera: normalment sol ser una organització amb responsabilitats o funcions particulars sobre la Reserva de la Biosfera.
- Dos o tres organitzacions acorden de prendre part en diferents aspectes de la Reserva de la Biosfera.
- Es crea un comitè de gestió de cap i de nou amb representants de diverses organitzacions.
- S'incorporen grups a Reserva de la Biosfera com a organitzacions sense ànim de lucre i elegeixen els seus propis directors.
- El grup de la Reserva de la Biosfera es defineix com una organització basada en els membres.

En aquest mateix sentit, Francis and Whitelaw (2004: 11) expliquen les 3 fórmules principals per a la autoorganització de les reserves de la biosfera: El primer passa per tenir un programa de Reserva de la Biosfera administrada a través d'alguna organització(s) existent, exercint responsabilitats per a certes funcions, o per a un component geogràfic, de la reserva de biosfera. L'avantatge és la disponibilitat de temps del personal i un altre tipus de suport. El possible desavantatge és una tendència intrínseca a ignorar les activitats de les Reserves de Biosfera que queden fora del mandat de l'organització administradora. Llavors, es poden iniciar mesures suplementàries per altres grups. Un segon enfocament és la creació d'un comitè de direcció de diferents organitzacions interessades en la Reserva de la Biosfera. L'avantatge és la representació dels actors principals aconseguint pel que es pot arribar a un consens sobre el que ha de fer, sobretot si no provoca controvèrsia, on cada representant pot defensar el seu punt de vista. El desavantatge és que alguns dels participants dels comitès poden haver d'obtenir l'aprovació de la seva pròpia organització per a les decisions de la comissió, sobretot si requereix finançament, i això pot provocar retards o vetos efectius. Probablement la majoria de les Reserves de Biosfera comencen amb un acord de comitè de direcció per facilitar les consultes necessàries, però en algun moment després de rebre la designació, es traslladen a alguna versió de la tercera aproximació. El tercer enfocament és incorporar-se com una associació sense ànim de lucre amb estatus d'organització benèfica. Això té l'avantatge de permetre a l'organització la planificació i la posada en pràctica del seu propi programa i de les seves prioritats. Un desavantatge és que la recaptació de fons constant pot esdevenir una preocupació; mentre que l'agència i altres tipus de suports s'afebleixen, el programa impulsat esdevé depenent dels fons disponibles en lloc de les prioritats de la Reserva de Biosfera. Un tema relacionat és si s'ha de crear una organització oberta a tot el que desitgin participar, amb la possibilitat que de ser associats a una gamma restringida d'"interessos". L'alternativa és mantenir els membres per invitació només, per tal de mantenir una barreja desitjada dels interessos de la comunitat que participen a la Reserva de la Biosfera, o alguna combinació dels dos.

Seguidament Pollock (2009: 221-223), identifica la governabilitat de la Reserva de la Biosfera a partir de la seva ubicació, apostant per la creació d'oportunitats de cara a la

sostenibilitat relacionant identitats locals i regionals per tal de involucrar la població local, estimular el desenvolupament del capital social i reforçar la societat civil. La governabilitat basada en el lloc combina interpretacions polítiques i ecològiques de l'espai, amb el sentit sociològic i cultural de l'espai cap al desenvolupament sostenible. En tercer i darrer lloc, Pollock (2009: 224-228), defineix les 8 dimensions per a la governabilitat col·laborativa: l'origen o iniciativa, la forma, la durada de les col·laboracions, la diversitat de membres o institucions, la connectivitat de la xarxa de col·laboradors, estabilitat vs. volatilitat de la col·laboració, enfocament, abast i escala, i motivació impulsada pel problema vs. impulsada per l'oportunitat.

En les reserves de la biosfera de governabilitat col·laborativa, els acords d'organització locals impliquen processos de decisió en xarxa sobre les funcions i prioritats particulars que el mateix grup de Reserva de la Biosfera pretén seguir. Segons Pollock (2009: 229), la governabilitat de xarxes col·laboratives no és una tasca fàcil per a la de la Biosfera, donat que solen representar i operar a través de múltiples nivells i escales.

Pollock (2009) afirma que el potencial de col·laboració per a reserves de la biosfera assenyalava dos nivells o etapes de la presa de decisions en relació amb els temes a tractar: (1) la selecció inicial dels problemes o oportunitats per assumir (d'acord amb el seu mandat i les interpretacions de les prioritats locals dels participants, i (2) l'adopció d'un enfocament de no-defensa a la col·laboració en els temes triats.

Les següents set característiques ofereixen una avaluació ràpida d'una correcta governabilitat de les xarxes en una Reserva de la Biosfera (Pollock, 2009: 229):

- Vincular a les organitzacions independents i autònomes
- Establir objectius comuns, l'acció col·lectiva, els resultats interdependents
- Compartir la responsabilitat i la rendició de comptes
- Exigir i generar confiança entre els individus i les organitzacions
- Produir dominis inter-organitzacionals per a la negociació
- Utilitzar "regles" institucionals flexibles i adaptables
- Operar i influenciar a través dels nivells i escales

Per a una correcta governabilitat de la xarxa és necessari garantir que els participants de la xarxa participen en col·lectiu i fent accions de suport mútues. Per a administrar la complexitat de la metagovernabilitat les xarxes de forma eficaç, les Reserves de

biosfera han de tenir un paper facilitador; han de tractar d'enfortir la capacitat de les seves organitzacions associades com el seu principal objectiu (Pollock, 2009: 233).

En el mateix sentit, Francis i Withelaw (2004: 13-14) afirmen que cadascun dels acords locals que es prenen en la Reserva de la Biosfera impliquen processos de "xarxa" per decidir sobre les funcions i prioritats particulars que el grup de Reserva de la Biosfera assumeix. Segons ells, aquesta és l'expressió de la "governabilitat" en el sentit que les xarxes van més enllà de govern per tal d'incloure a les organitzacions empresarials i els grups no governamentals que comprenen la "societat civil" per a la prestació de serveis insuficientment coberts pel mercat o pel govern. "La gestió de xarxes" és un desafiament inherent, especialment tenint en compte afiliacions creuades de persones en altres tipus de xarxes actives dins la Reserva de la Biosfera.

Segons Pollock (2009: 168-181), la governabilitat col·laborativa augmenta el nombre d'actors i perspectives involucrades en la presa de decisions tradicional a través d'una varietat d'iniciatives i enfocaments, i un nou nivell de compromís social i polític. Quan múltiples actors estan involucrats en les estructures de presa de decisions complexes i superposades, la governabilitat col·laborativa en xarxa té la missió d'integrar els seus objectius, temes i valors. Aquesta complicitat de posar en comú múltiples perspectives en una governabilitat col·laborativa, promou que les negociacions entre els membres de la xarxa donin lloc a la generació de nous coneixements i capacitats noves o enriquides (Pollock, 2009: 216). Això sí, els processos de governabilitat col·laborativa s'han de produir amb el respecte mutu, la confiança i altres formes de capital social que condueixen, al seu torn, a la creació d'aprenentatge social i oportunitats per a l'adaptació al canvi. Els mecanismes de govern de col·laboració en xarxa són particularment flexibles i adaptables als canvis les regles de decisió, els canvis culturals i els contextos institucionals.

No obstant els beneficis de la participació ciutadana, aquesta pot resultar difícil; bé per la manca d'integració real de la participació, o bé per un excés de participació que porta, d'una banda, a un procés de decisió complex o a la pressió excessiva dels ciutadans per obtenir resultats immediats i visibles. Les persones han de participar en un procés estratègic, inclusiu i transparent, amb el suport d'un entorn propici, amb la interacció respectuosa i constructiva entre les parts interessades. La correcta deliberació participativa en l'esfera pública a nivell local pot generar alternatives

legítimes que influeixen en les decisions a nivell estatal que proporcionen un contrapès democràtic a diferència de les pràctiques de presa de decisions que són percebudes com antidemocràtiques per la manca de consultivitat d'altres institucions (Pollock, 2009).

Com hem dir Pollock (2009) va realitzar 3 casos d'estudi de reserves de la Biosfera canadenques. Els resultats de la gestió i governabilitat de cadascun d'ells ha estat molt diferent. En més de 20 anys, la Reserva de la Biosfera de Long Point ha tingut poca influència en la governabilitat de la sostenibilitat; ja que va estar involucrada en el conflicte en lloc de en la col·laboració, per la poca capacitat organitzativa per articular el seu propòsit o per facilitar una visió compartida; i es va centrar en les activitats de conservació en lloc dels principis d'integració de la sostenibilitat, com les oportunitats de mitjans de vida. En només sis anys, la Reserva de la Biosfera Frontenac Arch ha estat testimoni d'una explosió d'activitat en xarxa. Es va beneficiar de la història i una cultura de col·laboració, estava disposada a experimentar amb estructures de xarxa, reclamar un paper integrador, articular la seva visió, i construir la seva capacitat d'organització per convertir-se en una "xarxa de xarxes". Durant els últims quatre anys, la Reserva de la Biosfera Georgian Bay Litoral ha fet passos temptatius cap a la integració, col·laboració i creació d'una xarxa. Ha construït una considerable capacitat i ha establert comitès establerts que s'ocupen de cadascuna de les tres funcions de les reserves de la biosfera: la conservació, el desenvolupament sostenible i l'educació. S'ha tractat d'involucrar a un grup divers de d'agents interessats per tal de col·laborar en una visió compartida i fomentar iniciatives conjuntes.

Encara que no és l'objecte d'aquest estudi de Pollock (2009), apunta que hi ha molts factors que influeixen les funcions de les Reserves de Biosfera. Van des del període històric de la designació, el context del sistema socio-ecològic, i els agents implicats externs, i fins i tot el desenvolupament organitzacional, el temps, els nivells de capacitat i de conflicte. Altres factors que s'inclouen són el nivell de compromís dels ciutadans, l'activitat voluntària, l'estructura dels membres i la disponibilitat de fons. En termes de la seva contribució substantiva a la sostenibilitat, la falta de correspondència entre la política i la pràctica pot ser atribuïble a la informació, les

dades o les llacunes de coneixement; però més sovint, es deu a l'absència o la manca de recursos humans o institucionals.

Pollock (2009: 502) també denota que el paper de les reserves de biosfera es pot veure afectat pels valors públics en relació amb el medi ambient i l'economia, el nivell del discurs sobre la sostenibilitat i la consciència pública sobre el concepte de reserva de biosfera i el propòsit de l'organització. Les activitats a diferents escales de reserves de la biosfera plantegen qüestions importants referents a la mida ideal i les seves perspectives de mobilització de capital social i la creació de xarxes socials. La Reserva de la Biosfera, tot i que es tracta d'un ens amb capacitat d'actuació local, es veu molt afectada pels marcs institucionals globals en el que es situa. Així, la capacitat de govern intern de l'organització local és sovint limitada pel context de la governabilitat externa, incloent el clima polític, les orientacions de política del govern, estat econòmic, i la demografia (Pollock, 2009: 503).

Naug (2007) analitza el pla d'anàlisi mediambiental de la regió de Bras d'Or Lake, abans de la seva declaració com a Reserva de la Biosfera el 2011; per veure si l'abast i l'enfocament del pla que s'està desenvolupant per als llacs Bras d'Or i de les terres de les conques hidrogràfiques, és prou ampli per fer front als problemes ambientals identificats. Aquest territori ofereix oportunitats recreatives per a residents temporals i permanents, incloent l'ús rural, passejades en bot, caminades i pesca, i s'hi ubiquen nombroses activitats culturals durant tot l'any. Aquestes activitats atrauen milers de turistes anualment que valoren la bellesa natural de la zona i que contribueixen significativament a l'economia de l'illa. A més, els llacs i les conques hidrogràfiques dels voltants i als seus recursos naturals tenen importància històrica, cultural i espiritual dels seus primers habitants, el poble Mi'kmaq. En els últims 30 anys hi ha hagut diversos intents per desenvolupar una millor planificació i gestió general de la regió dels llacs i les terres de les conques hidrogràfiques, incloent l'avaluació dels problemes ambientals, els inventaris d'actius, les estructures de gestió proposades, programes d'informació pública i consultes públiques. En aquesta zona, hi ha una sèrie de departaments governamentals (municipal, provincial, federal, i la Primera Nació) que operen al Bras d'Or llacs i conques amb responsabilitats en la gestió dels diversos aspectes del medi ambient. A més, en els últims anys una sèrie d'altres organitzacions s'han format per atendre les preocupacions específiques en aquesta àrea.

Reconeixent que si bé hi havia una sèrie de departaments governamentals que treballaven en el Bras d'Or en relació amb el medi ambient, i que moltes de les qüestions que no s'estaven abordant correctament; es va crear el 2003 la CEPI (Collaborative Environmental Planning Initiative), per al desenvolupament d'un pla de gestió global per als llacs i aqüífers del Bras d'Or, facilitant la seva aplicació pels governs i altres parts interessades. Es va invertir molt d'esforç en el començament d'aquesta iniciativa i el desenvolupament d'un acord comú entre els socis involucrats en aquest enfocament, en la què va participar aquest autor. Es va reconèixer que la construcció d'aquestes relacions i enteses ajudaria a formar una base sòlida per als futurs esforços i ser un requisit previ per a la participació de la gamma de socis necessaris. S'esperava que al treballar en col·laboració cap a una visió sota un pla de director, s'obtidrien eficiències, s'identificarien prioritats i s'emprendrien activitat, que no podien haver estat possibles treballant com a organitzacions separades. La CEPI ha desenvolupat un model d'organització per ajudar a facilitar la planificació necessària, que inclou un comitè directiu multisectorial i departamental per supervisar el procés de planificació, els equips de treball per emetre un treball específic, un Consell Superior format per líders d'alt nivell de cada departament del govern i la Fist Nation Band per proporcionar suport, i una secretaria per ajudar a organitzar i coordinar el procés. Comparant aquest sistema de governabilitat, que implica parts múltiples interessades, amb el que Pollock planteja i incloent-hi les millores proposades per Naug (2007); és possible que Bras d'Or Lake hagués sentat les bases de la governabilitat per a la sostenibilitat que els va servir per aconseguir la declaració de la Reserva de la Biosfera el 2011 i per a la seva correcta gestió posterior. Edge and McAlister (2009), en la línia de la tesi de Pollock (2009), parlen de la governabilitat adaptada al lloc fent un examen de les dues Reserves de la Biosfera de Canadà, Riding Mountain i Long Point. Il·lustren com els governs locals i aquestes reserves podrien ajudar-se mútuament en els seus objectius comuns de sostenibilitat a llarg termini, oferint, alhora un model de la governabilitat local en col·laboració basat en el lloc.

Finalment, voldríem destacar l'estudi de desenvolupament del Turisme en Reserves de la Biosfera de Crozat (2013), analitzant la política diversos casos de desenvolupament turístic: 6 Reserves de la Biosfera de la UNESCO a França, Alemanya i Xile i 2 casos de

Patrimoni Mundial de la UNESCO. La diversitat de formes i lògiques de governabilitat en la majoria de les reserves de biosfera de la UNESCO revelen que està relacionada fortament amb el valor dels actius locals naturals i, encara més, els no naturals (cultura, patrimoni, etc.). Aquest estudi tracta de construir una tipologia d'estratègies i lògiques de govern utilitzats per processar el desenvolupament del turisme amb set casos d'estudi a França, Alemanya i Xile. Així Crozat (2013: 3-5) identifica 7 models d'acció:

- El model cívic i antropocèntric, referit a grans projectes (sovint regionals) on només preval l'interès general (sovint nacional); mentre que el medi ambient i població local són oblidats.
- Model tecnocràtic i normatiu, que té la mateixa lògica que l'anterior, però amb dues diferències: 1) els agents polítics al·ludeixen a un expert (sovint internacionals) per justificar la seva acció; 2) la naturalesa es converteixi en un material a altres interessos.
- Model d'educador cívic, que és molt diferent ja que té una relació ideològica amb la natura. L'objectiu de l'acció es converteix en aprendre una nova relació amb la natura.
- Model de serveis de màrqueting, connectat amb el model de negoci amb la lògica productiva, on la Reserva de la Biosfera és un recurs econòmic barrejat amb altres. La lògica de màrqueting és dominant; la preservació de la biosfera té una baixa capacitat per orientar la política, llevat que sigui amb criteris econòmics.
- Model tradicionalista i conservador que revela l'anti-acció, on l'etiqueta de la UNESCO s'utilitza per ajudar els poders locals a impulsar les organitzacions socials. Però diferents casos han revelat dos usos conservadors: 1) el que té la funció de permetre l'adaptació d'espais fràgils a un món canviant, o 2) el que intenta aturar l'erosió del seu domini. Ambdós casos revelen una acció indirecta de la protecció de la natura per la «congelació» d'espais.
- Model de desenvolupament local, que mostra com els poders locals poden valorar totes les oportunitats i el context. Aquest model permet descriure la capacitat oportunista per adaptar-se a contextos espacials.

- Model «Ecologia profunda», que revela una relació ideològica entre la societat i la natura: s'ha de buscar la perfecció, la immersió "pura" per a preservar totalment la naturalesa. Cada dimensió de la vida ha de respectar la fusió entre l'home i la natura. Si no és possible, l'home ha de desaparèixer d'aquest espai per deixar que la naturalesa resti preservada.

3.2.4. EL PAPER DE LES RESERVES DE LA BIOSFERA ENVERS EN PATRIMONI CULTURAL

El concepte i el nom de "Reserva de Biosfera" va ser inventat fa més de 30 anys. Té el seu origen en el programa de la UNESCO "l'Home i la Biosfera" (MaB) establert el 1971. La missió era desenvolupar la base dins de les ciències naturals i socials per a l'ús racional i la conservació dels recursos de la biosfera i per la millora de la relació global entre l'home i el medi ambient; per predir les conseqüències de les accions d'avui en el món del futur, i per tant, per augmentar la capacitat de l'home per gestionar de manera eficient els recursos naturals de la biosfera "(UNESCO/MaB 1971).

Diversos estudis de diferents autors amb objectius analítics diferenciats posen en valor la identitat social, el patrimoni cultural i el paper de la història de l'home en la declaració i la gestió de les Reserves de la Biosfera. Seguidament trobem diversos exemples que fan conscients de la importància d'aquest aspecte per a una correcta governabilitat de la RB.

Qüestionant-se la definició de fronteres en les Reserves de la Biosfera, Gaudry (2013:3), realitza un estudi exploratori que té l'objectiu d'identificar i descriure una sèrie de relacions de planificació que les RB tenen en les diferents escales de planificació governamental de les quals en pengen; i com les tradicions de planificació de les unitats espacials governamentals/administratives que envolten la RB integren objectius de planificació de la RB. Amb l'ús de dos estudis de cas, i una barreja de teoria fonamentada i enfocaments deductius, Gaudry elabora una teoria específica sobre la definició de fronteres i la innovació dels territoris. Els resultats apunten a la idea de la identitat com a element central per a la definició de les fronteres de les Reserves de la Biosfera. Com a principi d'organització social, la identitat va demostrar ser un element aglomerant important per als processos i les organitzacions col·lectives.

Un cop es van establir les fronteres espacials de la identitat, els règims territorials resultants van entrar en relacions de poder amb altres organitzacions i les seves unitats espacials.

(Mitchel, et al, 2012) fan una teorització de la sostenibilitat a través de la transdisciplinarietat, revisant la literatura teòrica i empírica, els marcs legals i els documents de política que defineixen tres dimensions interdependents interconnectades de la UNESCO per a l'avaluació la sostenibilitat. Aquestes dimensions inclouen la conservació de la biodiversitat, el desenvolupament econòmic i humà sostenible, i suport logístic (o capacitació) per a la investigació, monitoratge, educació i formació. Mitchel et al (2012), recullen els pilars estratègics principals i secundaris identificats per un projecte per a Brook en la Biosfera, que involucra estudiants de la universitat de Brook en diferents equips. Conservar els recursos naturals va ser identificat com un factor relacionat alineat amb els objectius de la Reserva de la Biosfera, així com promoure la sostenibilitat a la regió del Niagara. Entre els pilars secundaris identifiquen la cultura on es preveu l'ús de la biosfera per a simbolitzar la identitat i la cultura. Es proposa desenvolupar el concepte de biosfera com una eina de marca per a manifestar la governabilitat i la sostenibilitat, i integrar-hi les arts, el medi ambient, la ciència i tecnologia per a unir temes d'interès claus.

Pollock, (2009: 211-212) recorda que el model de RB ha ajudat a manifestar el que posteriorment es va anomenar els 3 pilars de la sostenibilitat: medi ambient, societat i economia. El primer pretén protegir la vida a través de la conservació de la biodiversitat, el segon els valors socials relacionats amb la cultura, el coneixement tradicions i l'ús sostenible dels recursos i el tercer es basa en el desenvolupament econòmic, tot i que és freqüentment capturat sota la mirada de "desenvolupament econòmic i humà que és social i ecològicament sostenible". En la integració dels principis de sostenibilitat de les Reserves de la Biosfera Pollock (2009: 208-209) parla de la integració dels paisatges ecològics i culturals en la estructura de la Reserva de la Biosfera. Ja des del procés de nominació de la Reserva de la Biosfera, els aspirants han de senyalar els components culturals i ecològics del paisatge proposat (incloent la història dels assentaments humans i patrons actuals d'oportunitats per al desenvolupament sostenible. La declaració de Reserva de la Biosfera esdevé quan es demostra un equilibri entre la importància científica i la cultural, juntament amb un

suport ampli a nivell polític per la continuïtat de la sostenibilitat. Així, Pollock afirma que les Reserves de la Biosfera, capturen les històries particulars i els valors culturals que estan impregnats als llocs. De fet, segons Campbell (2005:202), s'ha de reconèixer que un paisatge és un producte de la natura, on l'home s'ha adaptat, i, alhora, del que l'home ha imposat sobre la natura. Així, que les Reserves de la Biosfera puguin ser construïdes com a paisatge científic i com a paisatge cultural, promou la vinculació de les persones amb les RB més conscientment. Segons Pollock (2009), les reserves de biosfera representen "paisatges de treball", paisatges icònics (o d'un altre tipus) que porten significats socialment construïts dignes de nomenar i pintar, però també invoquen significats per a la gent comú que hi viu. Pollock cita algunes reflexions interessants relacionades amb el concepte de paisatges culturals: Els paisatges vernaculars de JB Jackson (1984) exploren l'experiència quotidiana del paisatge com a escenari de la vida i el treball. Wilson (1991: 89) també guia als seus lectors a considerar la importància dels paisatges de treball com els llocs comuns de la producció i els assentaments humans enormement complexos. La seva història és en part una història de l'enginyeria de com construïm ponts, contenim aigua, podem els arbres, fabriquem marges. Però també és una història estètica que dona forma, defineix i fa el món bell d'una manera que tingui sentit per a nosaltres en el moment i el lloc en què vivim. Alhora, les societats humanes, literalment, viuen de la terra; ja sigui per la subsistència o com a part d'una economia global de mercat basada en els recursos de combustibles fòssils. Pollock (2009: 210) ens diu que el model de Reserva de la Biosfera es nega a permetre una conservació estàtica de paisatges particulars; obliga el reconeixement dels mitjans de subsistència humans a que respectin la terra i el paisatge; celebra els paisatges culturals com a font de connexió social i ecològica i una motivació per a l'administració col·lectiva i la sostenibilitat.

Pollock (2009) proposa una metodologia comparativa de la integració de la sostenibilitat de diferents Reserves de la Biosfera de Canadà que té en compte el component cultural, entre d'altres criteris, com a element a protegir per a assolir la sostenibilitat. Dintre les diferents Reserves de la Biosfera que compara Pollock, destaquem l'exemple de la Reserva de la Biosfera de Frontenac Arch, on es potencien ambdues interpretacions del lloc, l'ecològica i la cultural i ambdues interpretacions gaudeixen d'una forta participació ciutadana. En aquesta RB, on hi conflueixen hàbitats

terrestres i fluvials de gran importància per a la migració, s'hi potencia un ús econòmic de la regió basat en l'ecoturisme, el turisme cultural i l'agroturisme, de forma que es correspon bé amb la història, el medi ambient, els valors culturals i els interessos dels residents. Als estudis de cas analitzats per Pollock (2009), veiem que a Canadà les Reserves de la Biosfera proveeixen mecanismes innovadors per a involucrar comunitats locals des dels tots els enfocaments del paisatge. La naturalesa holística i la seva capacitat per integrar l'home i el medi ambient, ajuda a distingir i identificar els espais.

3.2.5. EL TURISME CULTURAL

Fins fa poc, les hipòtesis que totes les estratègies de turisme cultural tenien en comú era que es tracta d'una important àrea de creixement, que es podia utilitzar per impulsar la cultura local, i que pot ajudar a la distribució estacional i geogràfica del turisme (Richards 1994). Segons Richards (1996), el sorgiment de turisme de patrimoni va generar una autèntica muntanya d'estudis dedicats a l'anàlisi del fenomen del patrimoni i de les raons de la seu espectacular creixement (Hewison 1987; Prentice 1993; Rojek 1993; Shaw 1991; Urry 1990). Les explicacions per a la popularitat de turisme de patrimoni eren variades, però tendien a estar d'acord que els turistes volen més experiències culturals i patrimonials, ja siguin significatives i "autèntiques", una forma vàcua, superficial d'entreteniment empaquetat com "pseudo-events " o una oportunitat perquè les persones produeixin i estructurin els seus propis significats a partir de l'experiència turística.

Actualment, però, existeixen 3 grans debats acadèmics relacionats amb el turisme cultural. Un primer debat es qüestiona quin criteri s'hauria d'utilitzar per jerarquitzar la importància dels elements del turisme cultural. En aquest sentit hi ha autors que aposten per donar importància a aquells elements que la comunitat valora més, en lloc de valorar aquells elements que constitueixen una major majestuositat. També hi ha autors que han trobat una fórmula de càlcul del valor dels elements que conformen el turisme cultural. Un exemple el trobem en l'anàlisi del valor que marcadors externs li donen als recursos turístics; marcadors externs com ara les guies de viatge, catàleg d'agències de viatges, webs de promoció turística, etc. En aquest sentit cal citar Gali i

Donaire (2005) que van utilitzar una anàlisi qualitativa de les guies turístiques per tal de construir la imatge del turista cultural de la ciutat de Girona, o Blasco, Guia i Prats (2013 i 2014) i Paulino i Prats (2013) que van utilitzar una anàlisi qualitatiu de les guies turístiques per a la detecció dels productes turístics en uns determinats territoris i la definició del seu valor en funció si eren capaços d'atreure turisme de nivell internacional, de nivell nacional o regional, o de nivell local.

Un segon debat en turisme cultural tracta de com convertir els recursos culturals en productes de turisme cultural, llestos per a ser empaquetats i consumits pels turistes. Resulta complicat i molt costós convertir els recursos culturals en productes de turisme cultural, degut a les mateixes característiques del recurs, i encara més quan parlem de la cultura immaterial. Els grans costos que hi ha al darrera en suposen dificultats: d'una banda els costos de tasques de tècnics culturals com la conservació, l'inventariat, la recerca, la interpretació, etc., a més del costos de tasques de tècnics en turisme de posar a disposició del públic turístic com ara l'organització del producte i la seva posada en valor, la logística de l'organització, el màrqueting, l'atenció al públic, etc. Segons Vidal (2002), el procés de gestió del turisme cultural planteja quatre dèficits en la conceptualització i gestió cultural per a usos turístics:

- Un inventari insuficient i desestructurat per part de las administracions publiques, que fa que les agencies de viatges no disposin de cap manual sistemàtic per a les seves propostes viatgeres.
- Un megasistema que acull els recursos accessibles a partir de la recerca pròpia dels viatgers potencials, i per tant oberta a tot tipus de valoracions dels recursos poc objectives.
- Dèficit en la posada en escena, és a dir, que els esforços de gestió cultural no son percebuts en el mercat turístic de manera clara.
- Dèficit d'imatge, entenent per imatge la que subsisteix en l'imaginari del viatger abans de realitzar el viatge.

Segons Greffre (1999), existeixen un seguit de problemàtiques que es veuen incrementades en el cas del turisme cultural, i que bona part són compartides també amb el turisme verd. La major problemàtica rau en el fet que els recursos culturals són en general de domini públic, en el sentit de col·lectivitat. D'una banda, que el recurs sigui majoritàriament públic, fa que la major part de la gestió estigui en mans de

tècnics culturals i conservadors de l'administració pública que generalment encara tenen reticències per a la freqüentació turística i l'explotació turística dels recursos, per por a l'apropiació del recurs per part de privats i la distorsió cultural (tematització, pèrdua d'autenticitat i banalització del patrimoni). Darrerament, però, (Segons Altés, 1999) aquestes reticències s'han anat llimant degut a la necessitat d'ingressos del sector cultural, que veuen en el turisme una font d'oportunitats; alhora que adopten (segons Greffre (1999) el concepte de capacitat de càrrega i la creació de productes culturals aptes tant per al turista com per la població local, com una solució per frenar la debilitació de les qualitats originals del recurs al ser promogut turísticament. D'altra banda, Greffre (1999) afegeix que resulta difícil garantir que la comercialització turística dels recursos culturals per part dels Tour Operadors deixi els beneficis econòmics en mans de la població local, pel fet de tractar-se de recursos públic i en molts casos intangibles. A aquests problemes cal afegir-hi les dificultats que el turisme cultural troba en el màrqueting, ja que aquest darrer obeeix al concepte de cicle de producte i juga essencialment en la novetat del producte. Es a dir, que el màrqueting, sovint, cerca l'aparició de productes nous que puguin generar notícia, i ràpidament són substituïts per productes nous, jugant amb el concepte del cicle del producte (Greffre (1999). Tot i les dificultats, Altés (1999), afirma que una de les oportunitats que es troben en la gestió dels recursos culturals és la posada en valor desenvolupant serveis (activitats, guiatges, animacions, visites, esdeveniments, etc.), creant centres de visitants, etc. Així, la creació de producte turístic cultural en una destinació, dóna un valor afegit que el turista interpretarà com un destí amb personalitat que aportarà experiència.

A nivell de Catalunya, fins ara, l'administració pública de la Generalitat ha estat impulsant una associació voluntària d'empreses i institucions turístiques culturals anomenada Club de Cultura, que treballa per a aconseguir la comercialització i la difusió del turisme cultural de Catalunya. Des del Club de cultura s'han estat creant un seguit de taules rodones per a ajudar al sector cultural a desenvolupar i comercialitzar correctament els recursos turísticament, amb l'ajuda d'un *Product Manager* com a pont entre la cultura i el turisme, per tal d'aconseguir productes turístics culturals d'èxit.

Un tercer debat tracta de la consideració de turisme cultural, debatent la importància de la cultura material i la immaterial. Galí, Majó i Vidal (2000), ja apunten que el patrimoni cultural es divideix en dos grans àmbits: D'una banda el patrimoni material dels llocs consagrats a la cultura com les realitzacions fetes per l'home, museus, monuments, pobles i ciutats artístiques, patrimoni arqueològic i parcs prehistòrics, jardins, edificis religiosos, militars, etc.; i d'una altra banda el patrimoni immaterial com festes i festivals, trobades, tradicions i maneres de fer on el passat i el present es fan presents.

El contingut de l'expressió "patrimoni cultural" ha canviat bastant en les últimes dècades, degut en part als instruments elaborats per la UNESCO. En la Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural (1972), la definició del patrimoni cultural segons la UNESCO comprèn:

- **Monuments:** obres arquitectòniques, d'escultura o pintura monumentals, elements o estructures de caràcter arqueològic, inscripcions, caveres i grups d'elements, que tinguin un valor universal excepcional des del punt de vista de la història, l'art o la ciència.
- **Conjunts:** grups de construccions, aïllats o units, la seva arquitectura, unitat i integració en el paisatge els doni un valor universal excepcional des del punt de vista de la història, l'art o la ciència.
- **Llocs:** obres de l'home o altres conjuntures de l'home i la naturalesa així com les zones, inclosos en llocs arqueològics que tinguin un valor universal des del punt de vista històric, estètic, etnològic o antropològic.

Però, com hem dit, el patrimoni cultural no es limita només a monuments i col·leccions d'objectes, edificacions i espais físics; sinó que comprèn, també, tradicions o expressions vives heretades dels nostres avantpassats i transmises als nostres descendents, com tradicions orals, arts de l'espectacle, usos socials, rituals, actes festius, coneixements i pràctiques relatius a la naturalesa i l'univers, i sabers i tècniques vinculades a l'artesanía tradicional. Richards (2008) posa sobre la taula que el turisme cultural comença a associar-se amb la cultura popular i altres formes de patrimoni intangible. Així, malgrat la seva fragilitat, el patrimoni cultural immaterial és un important factor del manteniment de la diversitat cultural enfront de la creixent globalització. Segons la UNESCO, la comprensió del patrimoni cultural immaterial de

diferents comunitats contribueix al diàleg entre cultures i promou el respecte cap a altres formes de vida. La importància del patrimoni cultural immaterial no rau en la manifestació cultural en si, sinó en el patrimoni de coneixements i tècniques que es transmeten de generació en generació. El valor social i econòmic d'aquesta transmissió de coneixements és pertinent per als grups socials tant minoritaris com majoritaris d'un Estat, i revesteix la mateixa importància per als països en desenvolupament que per als països desenvolupats. Així, la UNESCO diu que el patrimoni cultural immaterial és:

- Tradicional, contemporani i vivent a un mateix temps: el patrimoni cultural immaterial no només inclou tradicions heretades del passat, sinó també usos rurals i urbans contemporanis característics de diversos grups culturals.
- Integrador: podem compartir expressions del patrimoni cultural immaterial que són semblants a les d'altres. Tant si són del poble veí com si provenen d'una ciutat a les antípodes o han estat adaptades per pobles que han emigrat a una altra regió, totes formen part del patrimoni cultural immaterial: s'han transmès de generació en generació, han evolucionat en resposta a seu entorn i contribueixen a infondre un sentiment d'identitat i continuïtat, creant un vincle entre el passat i el futur a través del present. El patrimoni cultural immaterial no es presta a preguntes sobre la pertinença d'un determinat ús a una cultura, sinó que contribueix a la cohesió social fomentant un sentiment d'identitat i responsabilitat que ajuda als individus a sentir-se membres d'una o diverses comunitats i de la societat en general.
- Representatiu: el patrimoni cultural immaterial no es valora simplement com un bé cultural, a títol comparatiu, per la seva exclusivitat o valor excepcional. Floreix a les comunitats i depèn dels coneixements de les tradicions, tècniques i costums que es transmeten a la resta de la comunitat, de generació en generació, o altres comunitats.
- Basat en la comunitat: el patrimoni cultural immaterial només pot ser-ho si és reconegut com a tal per les comunitats, grups o individus que hi creuen, mantenen i transmeten. Sense aquest reconeixement, ningú pot decidir per ells que una expressió o un ús determinat forma part del seu patrimoni.

Un darrer debat, que també té la seva importància actualment, és aquell que fa referència al perfil del turista cultural i el seu consum dels productes turístics, donat

que el consum turístic afecta a un dels grans debats acadèmics: la jerarquitització de la importància dels elements del turisme cultural. Donaire, Galí i Vidal (2006), previ a la realització d'un estudi per al coneixement del comportament i caracterització motivacional dels diferents perfils de turista cultural, ens faciliten un bon recull del que els principals acadèmics d'aquesta temàtica entenen per turisme cultural i les seves subcategories. D'aquí podem concloure que el turista cultural és presentat sovint en la literatura científica com aquella tipologia de visitant motivat pel consum de la cultura, distingint entre dues subcategories segons si la motivació és primària o secundària. Tal com recull Donaire et al (2006), més enllà d'aquestes subcategories motivacionals, els estudis empírics han mostrat que les tipologies de visitants són més complexes, definides a partir de criteris geogràfics, sociològics, antropològics, o psicològics (Richards 2002; Kerstetter, Confer y Graefe 2001; Ryan y Glendon 1998), on es poden determinar que diferents tipus de turistes arriben a diferents experiències de viatge en un mateix lloc, demostrant la complexitat de la segmentació dels turistes (culturals o no) i la incidència de factors diversos com ara la motivació prèvia, el nivell cultural, la procedència geogràfica, el gènere o la percepció de la autenticitat. Finalment Donaire et al (2006), en un estudi de cas de la ciutat de Girona detecten diversos tipus de perfil turístic cultural, monitoritzant el seu recorregut pel Barri Vell, que indica que els visitants es mouen per dues forces complementàries: d'una banda, la influència de les lleis universals sobre el consum turístic la qual cosa explica per què es constaten comportaments més o menys comuns (àrees de congestió, espais buits, elements fotografiats, etc.); d'altra banda, la necessitat que tenen els turistes de viure experiències singulars, particulars, al marge dels models canònics.

Greg Richards (2002) realitza una exploració empírica del model del sistema d'atracció, basat en una enquesta de més de 6.000 turistes a llocs d'interès cultural, on constata que els turistes són "empesos" cap a les atraccions turístiques per les seves motivacions. Així, es demostra que les visites estan fortament relacionades amb la motivació, l'atracció dels marcadors, l'ús de diferents mitjans de comunicació, i les característiques turístiques.

Donaire (2004) ens parla dels diferents tipus de consum turístic en un territori rural, on cultura i natura tenen un pes clau de forma conjunta. En primer lloc ens recorda que la major part de turistes d'una regió rural són en realitat excursionistes que pernocten

fora de l'àrea de destí, bé perquè s'allotgen en una zona nodal d'allotjaments o bé perquè es tracta de residents propers. Segons Donaire (2004) la intersecció entre el consum turístic i l'espai d'oci en zones rurals pot donar lloc a 5 models de consum: els espais nodals, els espais de recorregut, els espais de contemplació, els espais d'evocació i els espais de fugida. Els espais nodals són espais turístics que es caracteritzen per la capacitat d'atracció d'un element singular del territori, on el turista actua seguint un ritual atret pel valor turístic dels nodes del territori, es a dir els *seight seeing*, allò que ha de ser vist. Es tracta d'un tipus de consum que és més freqüent en ciutats; tot i que, seduïts per la necessitat de "situar els llocs turístics en el mapa mental dels visitants", les imatges turístiques se simplifiquen, es llimen, i s'acaben basant en uns pocs recursos capitals també a les zones rurals.

Els espais de recorregut són espais turístics en els quals la simplificació de l'escenari natural o rural és més subtil, ja que també es tracta d'una versió simplificada de la realitat. L'espai es presenta com una narració a partir d'un tema de manera que els llocs turístics poden ser consumits a partir dels seus itineraris.

Els espais de contemplació intenten articular la seva oferta turística a partir de la seva complexitat. Implica assumir que els espais són el resultat del modelat del temps i de processos lents, que se superposen, de manera que cap lectura sintètica pot apropiarse a la personalitat del lloc. Es tracta d'una estratègia turística efectiva si la personalitat del lloc demana lectures complexes, que permetin la integració de peces de desigual importància turística i categoria. La contemplació turística respon a dues necessitats complementàries. En primer lloc, el plaer del gaudi estètic heretat de la mirada romàntica idealitzada sobre els espais naturals, els sistemes agrícoles tradicionals, etc. amb el risc de la museïtzació del territori pel manteniment d'uns elements tradicionals i la negació del present. En segon lloc l'actitud d'aprenentatge en que el territori és un text que ha de ser llegit en la seva complexitat i a mesura que el visitant es desplaça per l'espai, descobreix els elements del territori que l'ajuden a entendre la seva identitat. En molts casos, aquestes lectures del territori necessiten un «intèrpret" que faciliti la descodificació dels signes que són invisibles als ulls del visitant, com els guies, els centres d'interpretació, les oficines d'informació, els museus o la informació editada.

Els espais d'evocació o de fugida són una forma de presentar els llocs turístics a partir de la seva personalitat històrica, on l'accent recau en un període històric o en un esdeveniment que ha deixat la seva petja en el territori. La majoria dels elements del passat son avui ja inexistents, invisibles, de manera que els espais d'evocació necessiten un esforç de recreació o d'informació addicionals. El valor del territori recau més en el que ha seguit que no pas amb el que és.

En el cas que ens ocupa, la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, sembla prou lògic estudiar també el consum turístic que els turista fan sobre un territori rural d'unes dimensions considerables, on natura i cultura són elements inseparables. És per aquest motiu que creiem important remetre'ns a literatura de consum turístic basada en destinacions turístiques. Així, Leiper (1995) ens diu que una destinació turística és considerada com una zona geogràfica definida cap al qual la gent viatja per visitar algunes atraccions o llocs d'interès. Partint de la bases que els atractius turístics són els elements bàsics sobre els que es desenvolupa el turisme (Lew, 1987:554), Paulino i Prats (2013) analitzen les guies de viatge com a part de la metodologia, per detectar aquells nodes turístics, primaris, secundaris i terciaris de les Terres de l'Ebre, capaços d'atreure turistes a nivell internacional, a nivell nacional o regional i a nivell local respectivament; i obtenint, així, una base de dades fiable dels productes turístics i el seu valor. L'anàlisi permet, a més, classificar cada atracció pel que fa a la seva tipologia: atraccions basades en la naturalesa, llocs d'interès basats en la cultura, atraccions de turisme actiu, atraccions d'oci/entreteniment, salut i benestar i finalment punts d'interès de sol i platja. Cada categoria ofereix diverses opcions per especificar el tipus d'atracció. Aquets estudis van més enllà; ja que utilitzen els atractius turístics com a base del desenvolupament del turisme, però afegint que la major part dels patrons de consum turístic d'una destinació es veuen afectats per la distribució espacial dels recursos, el que inclou la distància entre les atraccions, la seva intensitat i la seva especificitat. El tipus de desplaçament de turistes més comú per al consum turístic del territori dins d'una destinació és en estrella o patró "campament base" (McKerker i Lau, 2008; Chancellor i Cole, 2008); especialment en les regions rurals, on els desplaçaments en cotxe són predominants (Connell i Page, 2008). En el cas de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, podria ser interessant remetre'ns als resultats de l'estudi de zonació de les Terres de l'Ebre basat en el consum que els

turistes en fan dels atractius i la disposició dels nodes, però suposaria un desviament del tema principal que ens ocupa, que és el paper del patrimoni cultural en la Reserva de la Biosfera. Tot i això, si que sembla coherent amb el perfil del present treball, utilitzar la base de dades de productes turístics de l'estudi de Paulino i Prats (2013), per tal de veure, segons la mirada turística, què ofereixen les guies de viatges, quins són els elements del patrimoni cultural considerats actualment com a elements turístics, i comparar-los amb aquells element que el Patronat de la Reserva de la Biosfera, en el moment de la proposta de la declaració, va considerar com recursos turístics potencials, així com el que es promou des del Patronat de Turisme de les Terres de l'Ebre i altres agents rellevants de promoció turística del territori. Això indicarà, d'una banda, la mirada que el turisme té sobre la cultura de les Terres de l'Ebre, i d'altra banda aquells recursos que actualment no formen part de l'imaginari del turista però que es poden potenciar per convertir en producte que sigui pres en consideració pel sector turístic.

4. ESTUDI D'UN CAS D'ÈXIT: MENORCA

Després d'haver dedicat el primer capítol a recollir el funcionament dels diferents nivells d'organismes i xarxes del Programa MaB, així com el funcionament de les Reserves de la Biosfera marcat per aquests organismes, i un segon capítol a fer una revisió del que la literatura diu sobre les reserves de la Biosfera i el paper que hi juga el patrimoni cultural, en aquest tercer capítol, s'ha cregut convenient cercar un exemple d'èxit de Reserva de la Biosfera, proper a les característiques físiques, ambientals, polítiques, cultural, etc. d'Ebrebiosfera per tal que serveixi d'inspiració. S'ha seleccionat la Reserva de la Biosfera de Menorca, d'entre les que complien els requisits de característiques similars, pel paper tant important que hi ha desenvolupat el patrimoni cultural. Tal com podem veure a continuació, Menorca ha aconseguit introduït el patrimoni cultural en totes les funcions de la Reserva de la Biosfera, i en té desembocant en la conservació, interpretació del patrimoni cultural i en el desenvolupament del turisme cultural de la funció de desenvolupament.

Així, factors que han segut clau a l'hora d'escollir Menorca com a exemple de Reserva de la Biosfera previ a entrar en matèria amb la Ebrebiosfera, han estat 1) la situació geogràfica d'ambdós territoris que fa que tinguin condicions climàtiques i ambientals similars, comparteixen arrels històriques mediterrànies i es desenvolupen dintre d'un context polític i jurisdiccional semblant pel fet de pertànyer al mateix país, la mateixa xarxa de RB i estar sota el mateix context Europeu. 2) També comparteixen similituds físiques, com són el fet que ambdós paisatges tenen un fort component cultural de les nombroses cultures que hi ha passat, la presència en ambdós indrets de paisatges molt diversos en poc espai (mar, litoral, planes i serres) i la semblança la tipologia de les figures de protecció i zonació de la RB. 3) Tenen també similituds en els aspectes socioeconòmics, com ara el paper primordial que ha tingut al llarg de la història el sector agroalimentari i el creixement recent del pes del sector turístic (Val a dir que Menorca sofert aquest canvi abans que a les Terres de l'Ebre i amb una major intensitat). Totes aquestes semblances donen lloc a una certa similitud en la tipologia dels reptes que ambdós reserves de la biosfera han d'emprendre.

En canvi, existeixen també diferències que cal valorar; com ara 1) les dimensions d'ambdós territoris que són força diferenciades; parlem de 700 km² de l'illa de Menorca en front a 2870 d'Ebrebiosfera. 2) Això també ocorre amb el nombre d'habitants que a les Terres de l'Ebre és de 190.000 mentre que a Menorca és de 94.000 aproximadament. Això produirà diferències en la gestió per les diferències en la mida del territori i pel diferent grau de poblament. 3) Trobem també moltes altres diferències que caldrà tenir en compte a l'hora que Menorca esdevingui un referent per a les Terres de l'Ebre, algunes d'elles tant evidents com el fet de ser una illa, que ha produït l'endemisme d'algunes espècies i la singularitat de trets culturals, i el diferent grau de desenvolupament turístic que presenten ambdós territoris. 4) Una diferència important en el funcionament del dia a dia de la Reserva de la Biosfera, el podem trobar amb la modalitat de gestió; ja que la gestió de la RB de Menorca està integrada dintre del consell insular; mentre que Ebrebiosfera, com veurem, la formen un conjunt d'organismes autònoms formant un consorci; per la qual cosa hauré de comptar amb certes diferències a nivell de governabilitat. 5) També val a dir que les Terres de l'Ebre tenen un tret singular que no ocorre a Menorca, degut a la situació d'una frontera política que fragmenta la continuació física i de relleu, i que divideix socialment la població, el Maestrat i la Matarranya pertanyents a les comunitats autònomes de València i Aragó, estan molt vinculats en aquest sentit a les Terres de l'Ebre.

Finalment, un factor rellevant per haver escollit Menorca com a exemple de referència ha estat la facilitat per a accedir a la informació d'aquesta Reserva de la Biosfera; d'una banda, degut al bon treball de difusió que es fa a través del seu lloc web i d'altra banda, degut a la relació existent entre la Reserva de la Biosfera de Menorca i la institució cultural per la qual treballa (el Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre, que participa en la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre).

4.1. PRESENTACIÓ

4.1.1. INTRODUCCIÓ

L'Illa de Menorca va ser declarada Reserva de la Biosfera el 1993, per tant el passat any 2013 va celebrar el seu 20è aniversari. Amb aquests 20 anys de treball, s'han portat a terme polítiques molt interessants per a la preservació del paisatge cultural.

Malgrat que totes les Reserves de la Biosfera han de respondre a les funcions de conservació, desenvolupament sostenible i logística, cada territori s'organitza d'una manera i estableix unes línies d'actuació prioritàries sobre unes altres. El cas de Menorca ens resulta força interessant com a punt de referència per a la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, donat el paper i la bona gestió que ha tingut per a la preservació d'un paisatge cultural i la seva la seva comptabilització amb el desenvolupament turístic de l'interior de l'illa mitjançant la conscienciació cap a un turisme responsable. Cal dir que la resta de les seves estratègies no relacionades amb el patrimoni cultural, han estat, en general, dignes de ser una referència. En concret com a Reserva de Biosfera, aquests han segut els principals reptes generals:

- Reforçar la conservació dels ecosistemes naturals i de la fauna i la flora autòctones. Per això es duen a terme campanyes d'eradicació de la flora invasora, es protegeixen les espècies amenaçades i els hàbitats més singulars, com és el cas de les basses temporals, i es duen a terme projectes de restauració ambiental.
- Aprofundir en el coneixement de la riquesa natural i cultural. Per això es porta a terme la investigació sobre el patrimoni arqueològic i natural.
- Definir estratègies de sostenibilitat a escala local. Per això cada municipi té la seva Agenda Local 21 i el seu propi pla d'acció ambiental.
- Gestionar ambientalment el litoral i les platges, que són la base de l'activitat turística, mitjançant la protecció dels ecosistemes dunars i marins.
- Minimitzar l'impacte ambiental de les activitats humanes quotidianes. Per això se separen i es tracten adequadament totes les fraccions de residus: l'orgànica, el rebuig, el paper, el vidre i els envasos.

- Arribar a esdevenir un laboratori de sostenibilitat a l'aire lliure. Per això s'ha creat l'Observatori Socioambiental de Menorca (OBSAM), que recull i analitza la informació més rellevant de la reserva de biosfera.
- Cercar estratègies per preservar el patrimoni natural i cultural de l'illa, en col·laboració de la societat menorquina, d'algunes ONG i d'empreses de l'illa.

4.1.2. MARC FÍSIC I POLÍTIC

Des de que l'home va trepitjar per primer cop l'illa de Menorca fins a l'actualitat, s'han anat combinat al llarg de milers d'anys una sèrie de factors humans i naturals. Aquests factors han modelat un paisatge molt peculiar que, si bé conserva similituds amb al paisatge de les illes veïnes, a la vegada té una personalitat pròpia molt marcada, fruit d'una realitat cultural, econòmica, natural i climàtica ben diferenciada. Així, el paisatge de Menorca és un petit mosaic, l'esquelet del qual el formen extenses zones agrícoles i ramaderes, parcel·lades amb antigues parets de còdols, juntament amb boscos d'alzines, ullastres i pins.

A la zona litoral trobem tot un seguit de platges i sistemes dunars, alternats amb penyals i petites cales arraconades, tot esquitxat per zones urbanitzades de tant en tant. Les zones humides, com per exemple s'Albufera des Grau, es Prat de son Bou o ses Basses de Lluriac, i els barrancs de la costa sud, també són part molt important d'un paisatge que, dia a dia, l'home, amb les seves accions sobre la natura, ha anat modificant.

La UNESCO declarà Menorca com a reserva de atès l'alt grau de compatibilitat aconseguit entre el desenvolupament de les activitats econòmiques, el consum de recursos i la conservació del patrimoni i d'un paisatge que ha mantingut una qualitat excepcional. Menorca és un territori intensament humanitzat, amb un paisatge rural tradicional molt ric que allotja una notable diversitat d'hàbitats mediterranis, on habiten espècies animals i plantes exclusives de l'illa, algunes de les quals en perill d'extinció.

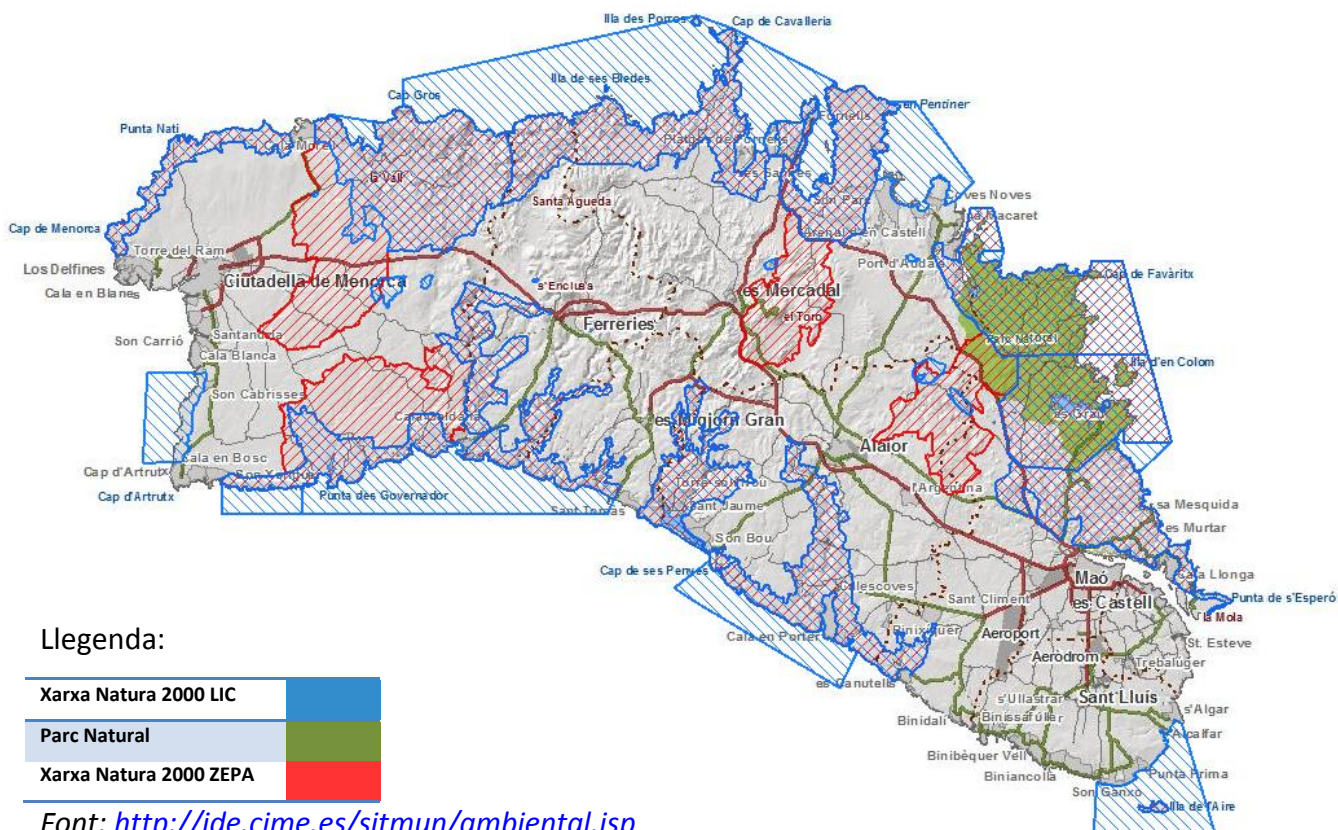
Menorca es divideix administrativament en vuit municipis i allotja una població censada d'uns 94.875 habitants (segons dades de l'any 2011). La preponderància del turisme, que en les darreres dècades s'ha convertit en el principal recurs econòmic de

l'illa, explica la forta estacionalitat de la pressió humana, ja que ocasionalment s'arriben a acollir més de 160.000 persones.

4.1.3. ZONACIÓ

Mapa de les zones protegides de la Reserva de la Biosfera de l'illa de Menorca

Els diversos instruments normatius de protecció territorial, aprovats principalment en la darrera dècada, han comportat que a Menorca coexisteixin diferents figures de protecció del territori i dels espais naturals, que a tall de síntesi es poden resumir en:

- Parc Natural de s'Albufera des Grau, creat l'any 1995 i ampliat el 2004.
- Àrees naturals d'especial interès (ANEI) i àrees rurals d'interès paisatgístic (ARIP), declarades per la Llei balear d'espais naturals, 1/1991.
- Alzinars protegits (declarats per la Llei 1/1991 i delimitats en el Decret 130/2001 del Govern de les Illes Balears).

- Sòl rústic protegit segons el Pla territorial insular (aprovat l'any 2003), que distingeix entre protecció normal (àrees naturals d'interès territorial, àrees rurals d'interès paisatgístic i àrees de protecció territorial) i alt grau de protecció (zones humides, barrancs, sistemes dunars, etc.).
- Reserva marina del nord de Menorca.
- Espais de la Xarxa Natura 2000: llocs d'interès comunitari (LIC) i zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA).

Mapa de zonació de la Reserva de la Biosfera de Menorca

Com totes les Reserves de la Biosfera, Menorca esta formada per tres zones ben diferenciades amb nivells de protecció diferents i on les diferents figures de protecció que coexisteixen amb la Reserva de la Biosfera hi tenen un especial paper:

Zona nucli

Coincideix amb el Parc Natural de s'Albufera des Grau, i és on és primordial la conservació dels valors del patrimoni, com la riquesa natural d'ecosistemes i d'espècies.

Zona d'esmoreïment

Coincideix amb les àrees naturals d'especial interès (ANEI), amb els alzinars protegits i amb altres elements de protecció establerts pel Pla territorial insular i és on es fan compatibles la utilització del territori amb la conservació dels atributs naturals i culturals més significatius.

Zona de transició

Són els nuclis urbans i alguns espais agrícoles, comprnent els espais més transformats, de menor interès per a la conservació i on es desenvolupa la major part de l'activitat humana.

4.1.4. PATRIMONI NATURAL

La declaració de Menorca com a Reserva de Biosfera es va basar en la necessitat de conservar la gran diversitat dels sistemes naturals que coexisteixen en una illa tant petita, la riquesa d'espècies endèmiques que allotja, la qualitat del paisatge rural i un patrimoni històric i cultural important.

L'ús tradicional que els menorquins han fet dels recursos naturals de l'illa i la transformació del paisatge en un mosaic de boscos i pastures rodejats d'un increïble entramat de parets de pedra seca, han permès mantenir una alta biodiversitat. El clima mediterrani, la geologia, la situació peculiar de l'illa i el mateix fet de la insularitat, juntament amb l'acció humana, han conformat els ecosistemes que avui s'hi troben.

A grans trets, i des del punt de vista geològic, Menorca es divideix en dues grans unitats: la Menorca del nord, anomenada tramuntana, és un mosaic de terrenys antics, amb relleu ondulat, tons foscos i costa irregular i accidentada, encara que no gaire elevada; la del sud, anomenada migjorn, és una gran plataforma miocènica, solcada per profunds barrancs perpendiculars a la costa, de curt recorregut i normalment secs, de vegades amb imponents parets calcàries. La costa del sud és més lineal que la del nord i menys accidentada.

Malgrat l'extensió reduïda, el clima i la diversitat geològica que presenta, a l'illa hi tenen cabuda a una gran diversitat ambiental i paisatgística: hi trobem mostres dels principals hàbitats mediterranis en barrancs, coves i avencs, zones humides, sistemes

dunars, illots, petits turons i amplis espais oberts de caràcter rural. Entre els valors naturals i les singularitats del patrimoni natural de l'illa podem destacar:

- Els endemismes de flora i fauna i les espècies amenaçades.
- Les zones humides: barrancs, basses temporals, aiguamolls, torrents i salobrans que formen hàbitats d'alt interès de conservació.
- Els ambients litorals arenosos poc o gens alterats, en els quals els sistemes dunars i la seva associada es mantenen en bon estat.
- Els ambients litorals rocosos i abruptes, on es troben aus marines com la baldritja, l'àguila peixatera o els falcons, i on creixen endemismes vegetals com els socarrells, extremadament adaptats a condicions d'alta salinitat i vent.
- Les praderies submergides de posidònia, estretament vinculades a la biota conservació del litoral arenós.
- Els hàbitats agroforestals, que mantenen una elevada biodiversitat, així com funcions de connectivitat ecològica.
- Els alzinars i ullastrars.

Tots aquests hàbitats i ecosistemes es combinen formant un mosaic de peces de mida més aviat petita, molt divers i poc fragmentat, dominat per la retícula de paret seca que delimita les pastures i sembrats. També els ecosistemes marins adjacents presenten interès de conservació, principalment per les extenses praderies de fanerògames submergides que cobreixen els fons.

4.1.5. HISTÒRIA I CULTURA

El patrimoni històric i cultural de Menorca constitueix un element essencial de la Reserva de Biosfera, ja que és el resultat de la relació de l'home amb el seu entorn natural. Observem que el paper que la Reserva de la Biosfera li ha donat al component històric i cultural de l'illa, és molt important des dels seus inicis; de tal manera que aposten per la recerca i la protecció en aquest àmbit.

S'ha dit que Menorca és una illa a la mesura de l'home. Contribueixen a aquesta percepció factors com l'equilibrada disposició dels assentaments humans tradicionals, i el paisatge minuciosament treballat de l'entorn rural. La mà de l'home és perceptible en gairebé tots els racons de l'illa, en gran mesura com a resultat de les pràctiques

agroramaderes secular que, sàviament, han anat configurant el paisatge interior de l'illa, creant un paisatge en mosaic que acull una gran bellesa paisatgística, a part de ser suport d'una gran biodiversitat.

És també remarcable la riquesa del seu patrimoni cultural arquitectònic i arqueològic, en què destaquen les restes prehistòriques de les cultures pretalaiòtica i talaiòtica. I, sobretot, l'extensa retícula de murs de pedra seca que fins avui ha dominat el camp menorquí.

Menorca ha desenvolupat una cultura basada en l'aprofitament dels seus recursos naturals, que han tingut, en conseqüència, el seu reflex en el territori. Les actuacions en el medi rural, al aprofitar els materials dels que disposava en el seu entorn per construir (com s'ha fet en altres llocs, però amb la diferència que aquí es mantenen), i les seves pròpies característiques extensives en l'aprofitament; han contribuït a mantenir un paisatge estable en la seva fisonomia i divers en les seves condicions biològiques.

La Reserva de la Biosfera ha sabut copsar la importància de la petjada humana per a protecció dels paisatges i el medi ambient de l'illa; amb el que ha realitzat esforços de recerca, conservació, valorització i dinamització turística del patrimoni cultural de l'illa, tant aquell que està clarament vinculat al paisatge, com aquell que no està tant relacionat amb el medi ambient, però sí amb la història i la cultura de l'illa. Els avantatges que signifiquen la gestió i planificació conjunta de recursos tant diferenciats de l'illa, ha fet possible algunes de les actuacions transversals més exitoses de la Reserva de la Biosfera. Parlem de la possibilitat d'identificar en un mateix Sistema d'Informació Geogràfica (SIG) tant els recursos naturals, com els culturals com les serveis turístics i els serveis bàsics, així com la catalogació dels espais (bé siguin protegits, com rurals, industrials, urbans, etc); la qual cosa ha permès una planificació territorial integral i establint uns usos que tinguin en compte la major part d'ítems possibles. Ens referim també a la possibilitat de posar en valor productes turístics que incloguin transversalment recursos naturals, culturals i agroalimentaris. Tot això i moltes possibilitats més, parteix d'una gestió en es conservin, es posin en valor i es dinamitzin els diferents recursos de forma transversal i com un tot.

En definitiva, tal com està fent Menorca, és molt important que ens tinguin en compte el patrimoni cultural en la RB per tal de poder desenvolupar les funcions de

conservació, logística i desenvolupament sostenible des d'una perspectiva pluridisciplinària i no únicament mediambiental. És molt interessant poder establir planificacions i actuacions on tots els sectors d'un territori hi participen i ho hi ha solapaments o buits d'actuacions. De fet es tracta de seguir fidels a la filosofia del programa de la UNESCO "Home i Biosfera", i tenir en compte en la mateixa mesura l'home que hi viu actualment i la seva penjada que la biosfera.

Prehistòria

Els primers assentaments humans coneguts a l'illa es remunten cap al 2300 AC, conformant la cultura pretalaiòtica. La cultura talaiòtica com a tal s'inicia al voltant del primer mil·lenni aC. Pren el seu nom de construccions en forma de torre troncocònica (del català talaia, "torre o lloc elevat") que solien dominar un nucli de població.

D'aquest llarg període prehistòric que acaba amb la conquesta romana en 123 AC queden nombrosos vestigis dispersos pel territori que li donen una especial singularitat. Les construccions més conegudes són les navetes, tant d'enterrament com d'habitació, els sepulcres megalítics, els hipogeus, els talaiots, les taules, les sales hipòstiles, les coves d'enterrament i les necròpolis. Tot això forma un conjunt monumental inclòs a la Xarxa Menorca Monumental (Xarxa Menorca Monumental). En aquets moments, Menorca està preparant la candidatura per a que el Patrimoni Talaiòtic sigui declarat Patrimoni de la Humanitat, per la seva excepcionalitat i bona conservació.

Història antiga

Els romans van estar presents a l'illa fins a la conquesta dels vàndals al segle V DC. Del seu pas queden els assentaments de Mago (Maó), Iamo (Ciutadella) i Sanicera (Sanitja) a més de les restes de camins empedrats com els que unien Mag i Iamo. Entre aquesta època i la dominació musulmana queden restes paleocristianes, com els de les basíliques de son Bou o de Fornàs de Torelló.

Època medieval

Cap a l'any 707 es coneix una primera incursió dels musulmans a Menorca, però no serà fins a l'any 903 quan s'incorporà al califat de Còrdova i continuà en l'òrbita de

l'estat islàmic fins a la conquesta d'Alfons el Lliberal el 1287. De l'època musulmana ens queden les ruïnes del castell de Santa Àgueda (Sent Agaiz) i les restes de l'estructura d'una mesquita a Sanitja.

La conquesta de l'illa per part d'Alfons III d'Aragó el 1287 va significar l'aniquilació de tota la població islàmica, que va ser venuda com a esclava, i l'arribada de nova població procedent de la Corona d'Aragó. Es van començar a construir les muralles al voltant de Maó i Ciutadella, reflex de la importància estratègica de l'illa a la Mediterrània. D'aquesta època queden alguns elements gòtics de la catedral de Ciutadella (s.XIV).

Època moderna

L'època moderna s'inicia amb dos esdeveniments duríssims per a les poblacions de Ciutadella i Maó, causats per la lluita entre la monarquia hispànica (Carles V) i l'imperi Otomà pel domini de la Mediterrània. El 1535 es va produir l'atac del turc Barba-roja a Maó i el juliol de 1558, el de Mustafà Pialí a Ciutadella, que va quedar destruïda. A conseqüència d'això la corona va iniciar la fortificació de les illes amb la construcció del Castell de Sant Felip (el que avui és el seu reducte central) i el reforç de les antigues muralles medievals de Ciutadella i Maó amb bastions per albergar l'artilleria. També es van construir torres per als propietaris rurals, que les utilitzaven com a refugi de la població davant els atacs de pirates i corsaris.

Al segle XVII els turcs ja no suposaven el perill, sinó les potències enemigues d'Espanya: França, Anglaterra i Holanda que veien l'illa com a punt estratègic de la Mediterrània occidental per l'existència del port natural de Maó, que servia de refugi a les esquadres navals. L'illa va ser cedida a Anglaterra pel tractat d'Utrecht (1713) en finalitzar la Guerra de Successió Espanyola, romanent en ella fins a 1802, amb breus ocupacions franceses i espanyoles. El llegat britànic és notable i ha perdurat fins als nostres dies: des de les enginyoses finestres de guillotina fins a les onze torres de defensa de finals de segle. Hi ha altres herències importants: la trama urbana i els edificis principals de la ciutat des Castell (Georgetown); el Camí d'en Kane, primera carretera moderna que unia la fortificació de Sant Felip amb Ciutadella; l'ampliació del fort de Sant Felip seguint la planta en forma d'estrella i les seves galeries subterrànies; les drassanes i l'arsenal de la base naval; l'hospital de l'illa del Rei; la dessecació de la

colàrsega del port de Maó (el que avui són els millors horts prop de la ciutat a Sant Joan); l'aljub des Mercadal; el castell de Sant Antoni de Fornells; algunes varietats de fruites i pastures com l'enclova; paraules d'ús quotidià, etc. Moltes aportacions a la cultura insular van ser introduïdes a l'illa sobretot per facilitar l'estada i aprovisionament de les flotes que recalaven al port i garantir la defensa enfront de l'enemic. La franquícia comercial establerta pel govern britànic va atreure comerciants estrangers que es van establir a Maó; com els grecs, que van arribar a formar una comunitat important, que fins i tot va construir la seva església ortodoxa en el Cos (avui Parròquia de la Concepció). Del curt període francès també en queda un important llegat: la fundació del poble de Sant Lluís (1760), en honor al seu rei.

Els canvis del segle XVIII van consolidar dues ciutats socialment i econòmicament diferents: Ciutadella, amb nobles, camperols i el bisbat, i Maó, amb burgesos, comerciants, militars i funcionaris. Els diferents estils arquitectònics de cadascuna que avui podem observar són el reflex d'aquesta base socioeconòmica.

Al port de Maó es va iniciar el 1786 la construcció del Llatzeret, per ordre del rei il·lustrat, Carles III, amb l'objectiu de controlar l'arribada de la pesta bubònica a través dels vaixells mercants procedents d'orient i el nord d'Àfrica, essent el primer lloc d'Espanya on s'obligava a passar la quarantena. Amb anterioritat, el govern britànic havia construït un petit recinte a l'illa de la Quarantena, que al segle XIX es va usar només en èpoques de molta aglomeració al port.

El segle XIX

El segle XIX s'inicia amb la guerra contra l'expansió de la França napoleònica i el retorn de Menorca a la corona espanyola, que va portar els canvis instaurats pel nou govern. A Maó, la classe burgesa anava consolidant la seva hegemonia social fins a arribar a construir, seguint els esquemes constructius italians, un teatre per a l'òpera el 1829, el Teatre Principal, un dels primers d'Espanya, on es van escenificar les més importants òperes de l'època.

Des de la demolició de Sant Felip, el port de Maó havia quedat només defensat per les quatre torres de defensa construïdes just a principi de segle pel govern britànic. Menorca va mantenir la seva posició estratègica a la Mediterrània, prova d'això és la construcció de la Fortalesa de la Mola a l'entrada del port de Maó en temps d'Isabel II.

A mitjans del segle l'explotació de la terra (cultiu de cereals i bestiar oví, encara que cada vegada més de boví) era la manera de subsistència de gran part de la població, alhora que s'inicien noves activitats de tipus industrial com la fabricació de calçat, de tela de cotó i d'alguns aliments.

El segle XX

Tot i la crisi d'inicis del segle XX per la pèrdua de les colònies americanes (Cuba i Filipines), gràcies a la indústria i el comerç l'economia insular es va mantenir durant la primera meitat del segle XX. La Guerra Civil (1936-39) va suposar un fort cop per a la societat insular, que es va mantenir al costat de la República gairebé fins al final. De la guerra en queden com a testimoni les restes litorals de les defenses republicanes de l'illa. Tot i la guerra, la tradició industrial va fer que es mantingués una economia diversa recolzada en la indústria derivada del sector agrari, la fabricació de calçat i la bijuteria, de manera que no va viure el gran boom turístic dels anys seixanta, que a Menorca es retardà algunes dècades.

4.1.6. ECONOMIA

Fins els anys setanta l'economia menorquina estava relativament equilibrada entre dos sectors: l'agrícola (amb producció de llet i formatge) i l'industrial (principalment la bijuteria i la fabricació de calçat). Des de finals dels anys setanta, amb cert retard respecte de la resta de les Balears, comença l'auge del turisme de "sol i platja", que genera una pressió humana marcadament estacional, amb màxims a l'estiu de més de 180.000 persones i amb un volum total de turistes que des de l'any 2000 supera el milió de persones.

Així, a finals dels anys vuitanta i als noranta el sector agrícola i industrial va deixar de tenir un marcat pes a Menorca creixent fortament el sector turístic, en un procés de convergència amb el model econòmic de les altres illes Balears. En l'actualitat el turisme representa quasi el 80% del pes de l'economia insular. L'activitat agrícola i ramadera, tot i tenir un pes econòmic molt baix (2,6% de la població activa), té una repercussió territorial molt important, ja que cobreix més del 40% del territori i representa per tant una activitat clau per al manteniment del paisatge i la biodiversitat

de l'illa, així com un important llegat cultural. La indústria agroalimentària, la del calçat i la de la bijuteria, que foren també importants pilars de l'economia insular, avui han cedit pas al turisme quant a generació d'ingressos i el sector serveis representa actualment el 76,1% de l'economia de l'illa.

Pel que fa al turisme, que fins al moment ha seguit el patró del turisme de masses fortament estacionalitzat, en els darrers anys s'han realitzat esforços per generar ofertes diferenciades i s'han posat en valor i habilitat alguns itineraris per a rutes pedestres, en bicicleta i a cavall, així com el turisme natural per a la conservació dels ocells i plantes, a més de l'extens patrimoni cultural i arqueològic que té l'illa.

En els darrers 10 anys i sobretot des de l'any 2007 les activitats vinculades al medi ambient estan en expansió, presenten un alt potencial de creixement i constitueixen una gran oportunitat per a la creació d'empreses ecoinnovadores. L'Agència Menorca Reserva de Biosfera del Consell Insular ha desenvolupat en el període 2009-2011 un projecte en el marc d'aquesta iniciativa.

4.1.7. CONTEXT CIENTÍFIC

Investigació científica

Ja des de finals del segle XVIII i principis del segle XIX, Menorca ha comptat amb grans naturalistes i en general estudiosos il·lustrats que han contribuït al coneixement de l'illa que ha perdurat amb nombrosos projectes i recerques fins als nostres dies. En l'actualitat la tasca investigadora segueix de forma activa. L'any 1986 neix l'Institut Menorquí d'Estudis (IME), institució creada per esdevenir el centre de difusió i intercanvi de pensament i ciència.

En l'actualitat l'IME té cinc seccions d'estudi: Ciència i Tecnologia, amb 30 membres; Ciències Naturals, amb 49 membres; Ciències Socials, amb 35 membres; Història i Arqueologia, amb 41 membres, i Llengua i Literatura, amb 21 membres. Els membres són investigadors vinculats a l'illa que realitzen la seva activitat de forma independent o en relació amb altres centres d'investigació. Aquesta xarxa d'investigadors ha estat un estímul per a moltes universitats i centres d'investigació per realitzar els seus treballs de recerca a l'illa de Menorca entre les que cal destacar la Universitat de les Illes Balears, la Universitat de Barcelona, el CEAB-CSIC de Blanes, la Universitat de

Salamanca, etc. L'IME ha impulsat directament la recerca posant en marxa beques d'estudi que, junt amb iniciatives puntuals del Consell Insular de Menorca i del Govern de les Illes Balears, han servit per fomentar l'ampliació de coneixement i la seva divulgació.

Més recentment s'ha instal·lat a l'illa l'Estació d'Investigació Jaume Ferrer, dependent de l'Institut Espanyol d'Oceanografia, amb l'objectiu de realitzar recerca aplicada enfocada principalment al medi marí.

Avaluació i seguiment

L'Observatori Socioambiental de Menorca té un paper preponderant en l'avaluació i el seguiment científic de l'estat de la Reserva de la Biosfera de Menorca. Integrat dins l'estructura de l'Institut Menorquí d'Estudis, l'OBSAM està concebut com un instrument al servei de la funció logística de la reserva de biosfera de Menorca. En aquest sentit, els objectius de l'OBSAM se centren en el seguiment permanent de la sostenibilitat de l'illa, l'assistència científica a les institucions públiques implicades en la gestió de la reserva de biosfera, la comunicació dels resultats d'aquest seguiment i la divulgació dels valors i els reptes de la reserva de biosfera.

Per això l'OBSAM ha centrat part de la seva activitat en la creació i el manteniment d'un sistema propi d'indicadors de la sostenibilitat de l'illa. Es tracta d'un sistema d'indicadors de caràcter divulgatiu dissenyat amb la finalitat de fer arribar a un sector ampli de la població un seguit d'informacions i dades ambientals sobre l'evolució de la Reserva de Biosfera.

4.2. ÒRGANS D'ADMINISTRACIÓ

4.2.1. AGÈNCIA MENORCA RESERVA DE LA BIOSFERA

L'Agència Menorca Reserva de la Biosfera, creada l'any 2008, és una organització especialitzada sense personalitat jurídica pròpia dependent del Consell Insular de Menorca i adscrita al Departament d'Economia, Medi Ambient i Caça. S'estructura en diferents òrgans: Presidència, Consell d'Administració, Consell Social i Consell Científic. L'Agència centra les seves activitats a desenvolupar els objectius de la declaració de Menorca com a reserva de biosfera pel Programa MaB de la UNESCO i a afavorir l'equilibri que ve representat pels tres pilars del programa MaB: conservació, desenvolupament i funció logística

El 2012 l'Agència va gestionar un pressupost d'1.549.383,93 € definint les principals actuacions en matèria de recursos hídrics i energia; l'impuls de la creació a Menorca de la seu de la Xarxa Mundial de Reserves de Biosfera Illes i Zones Costaneres en matèria de sostenibilitat, i la sensibilització social i el desenvolupament d'actuacions de conservació de la biodiversitat i d'adaptació dels boscos al canvi climàtic en el marc dels projectes LIFE+RENEIX i LIFE+BOSCOS.

El fet que la gestió de la Reserva de la Biosfera depengui directament del consell insular ofereix els avantatges de poder aprofitar una institució on es disposa d'un equip tècnic divers per poder fer-se càrrec de la multitud de temàtiques transversals que afecten a la Reserva de la Biosfera. Pel fet de ser una única institució la que acull l'equip gestor, també facilita molt la presa de decisions i per tant l'establiment d'actuacions. A més, com que l'ens del qual depèn (el Consell Insular) és també polític, és més senzill que pugui traslladar les decisions en normatives, directrius, etc. En canvi, pel fet que l'agència depèn d'una institució política i tot i l'existència del consell social, es pot transmetre a la societat que la RB es tracta d'una figura imposada des de les institucions, quan hauria de ser una figura defensada des de la població i els diferents grups d'opinió, associacions i organitzacions. Tal com hem après de la tesi de Pollock (2009), aquest fet podria provocar, la poca participació de la societat en la Reserva de

la Biosfera al no sentir-ho com quelcom seu; la qual cosa trencaria amb la filosofia participativa de les RB.

4.2.2. CONSELL SOCIAL

El Consell Social de la Reserva de la Biosfera està format pel president i el gerent de l'Agència, el secretari i els vocals. Els vocals són designats pel Consell d'Administració entre els representants dels grups polítics, de les entitats i els sectors econòmics i socials de l'illa de Menorca en els termes següents:

- Un vocal per cada grup polític amb representació institucional en el CIM.
- Un vocal en representació dels ajuntaments de l'illa.
- Cinc vocals a proposta de les associacions empresarials.
- Dos vocals de les associacions de defensa del medi ambient.
- Dos vocals de les associacions d'estudi i conservació del patrimoni històric i cultural.
- Un vocal a proposta del sector agrari i ramader.
- Un vocal de les finques que tenen firmat el Contracte Agrari Reserva de Biosfera.
- Un vocal a proposta del sector pesquer.
- Un vocal a proposta dels col·legis professionals d'implantació a Menorca.
- Un vocal a proposta de la comunitat educativa.
- Un vocal a proposta del moviment veïnal.
- Un vocal a proposta del moviment esportiu.
- Un vocal a proposta de cada ajuntament dels tallers d'agències locals 21.

Al Consell Social li corresponen funcions d'iniciativa, proposta i assessorament a les actuacions que desenvolupi l'Agència Menorca Reserva de Biosfera garantint en qualsevol cas la seva intervenció en els procediments que tinguin una especial transcendència per a la protecció ambiental de Menorca.

L'elecció del nombre de vocals i la seva procedència del Consell Social per part dels Consell d'Administració, pot ser un símptoma que la Reserva de la Biosfera no està gestionada des de la població, sinó des de les institucions. Tenint en compte les funcions vitals que realitza el consell social, hauria de poder-se plantejar que sigui la

pròpia societat, les pròpies organitzacions, les pròpies associacions, les que elegissin els seus representants al consell social de la RB per garantir la mínima politització possible del consell.

4.2.3. CONSELL CIENTÍFIC

Es l'altre òrgan fonamental en l'estructura de l'Agència i la seva funció és articular la participació i l'assessorament de la comunitat científica en la formulació i desenvolupament de les activitats de l'Agència. Està format per membres de l'Institut Menorquí d'Estudis (IME), la Universitat de les Illes Balears (UIB), l'Observatori Socioambiental de Menorca (OBSAM) i tècnics del Consell Insular de Menorca.

El Consell Científic és l'encarregat d'organitzar les jornades científiques cada cinc anys sobre l'estat de la Reserva de Biosfera, en les quals se n'avalua l'estat general.

4.3. ACTUACIONS DE GESTIÓ

L'Agència Menorca Reserva de la Biosfera, basant-se en els tres pilars de conservació, desenvolupament i funció logística marcats per la declaració de la Reserva de la Biosfera per part del MaB; realitza un seguit d'actuacions, projectes, investigacions que engloben tots els àmbits objecte d'actuació de la Reserva de la Biosfera perseguint els següents objectius:

- Conservar el patrimoni natural de l'illa garantint la integritat i la diversitat de les comunitats biòtiques, així com la diversitat genètica de les espècies que les integren.
- Gestionar racionalment els ecosistemes i els recursos terrestres, marins i atmosfèrics utilitzats per les persones, de manera que s'aconsegueixi i es mantingui la productivitat òptima sense comprometre l'ús que hauran de fer-ne les generacions futures.
- Articular i executar propostes de desenvolupament que siguin compatibles amb l'ús racional dels recursos naturals.
- Estimular un alt grau de compromís institucional i de la població de Menorca amb la declaració de Menorca com a Reserva de la Biosfera i establir compromisos entre les diferents administracions per adequar-ne les actuacions als principis de la sostenibilitat.
- Col·laborar amb els òrgans competents del Consell Insular en la conservació i preservació del patrimoni històric, cultural, arqueològic, artístic, etnològic i arquitectònic pel seu valor intrínsec i com a llegat que ens vincula a les generacions precedents i futures.
- Conservar el paisatge com a element essencial del benestar individual i social que incorpora valors materials (ecològics, utilitaris i científics) i immaterials (identitaris, culturals i simbòlics).
- Fomentar la participació de la població en les tasques de planificació i gestió.
- Fomentar la cooperació, formació i investigació científica.

- Fomentar el desenvolupament socioeconòmic sostenible, compatible amb una bona qualitat de vida i amb el manteniment dels valors socioculturals associats.
- Fomentar i impulsar la implantació de sistemes de qualitat de gestió ambiental.

Seguidament es concreten les projectes i actuacions que s'han realitzat en cada àmbit des de l'Agència o des d'institucions vinculades que hi col·laboren estretament:

4.3.1. CONSERVACIÓ DE LA BIODIVERSITAT

Des del 2001, amb el suport econòmic de la Unió Europea, el Consell Insular de Menorca ha pogut desenvolupar quatre grans projectes de conservació d'espècies i hàbitats prioritaris:

LIFE FLORA: Conservació d'àrees amb flora amenaçada a l'illa de Menorca

Iniciat el 2001 constitueix el primer gran projecte dedicat a la conservació de flora de l'illa desenvolupat pel Consell Insular de Menorca amb fons del Programa LIFE. El projecte es va centrar en l'elaboració de plans de gestió per a set espècies de l'illa llistades en la Directiva Hàbitats que presentaven un alt grau de situació d'amenaça. D'altra banda es va desenvolupar una experiència d'eliminació d'una espècie exòtica invasora, *Carpobrotus*, a escala insular i s'obtingué un gran èxit.

LIFE BASSES: Conservació i gestió de basses temporals mediterrànies de l'illa de Menorca

Desenvolupat en el període 2005-2009 es va centrar en la conservació de les basses temporals mediterrànies presents a l'illa, hàbitat considerat prioritari en la Directiva Hàbitats de la UE. El projecte va obtenir el 2010 el premi Best of LIFE Nature Projects, atorgat per la Comissió Europea als projectes més destacats, que van finalitzar el 2010.

LIFE+RENEIX: Restauració d'hàbitats d'espècies prioritàries a l'illa de Menorca

Aquest projecte, entès com una continuïtat de les actuacions iniciades amb el projecte LIFE FLORA, té com a objectiu la restauració ambiental de quatre enclavaments de Menorca que presenten processos de degradació severa i que al seu torn alberguen algunes de les comunitats naturals i espècies de flora més singulars de l'illa. El projecte

LIFE+RENEIX es desenvolupa en el període 2010-2013 amb un pressupost total de 1.574.713 euros, finançats al 50% pel Programa LIFE de la Comissió Europea.

LIFE+BOSCOS: Gestió forestal sostenible a Menorca en un context de canvi climàtic

Iniciat el 2009, té una durada prevista de cinc anys, amb un pressupost total de 1.444.385 euros, finançats en un 50% pel programa LIFE+ de la Unió Europea.

L'objectiu principal del projecte és contribuir a l'adaptació dels ecosistemes forestals mediterranis als impactes negatius del canvi climàtic a través de la gestió forestal sostenible. Gràcies al projecte LIFE+BOSCOS, l'experiència adquirida a Menorca serveix de referent a altres països i regions de la Unió Europea.

4.3.2. TERRITORI I INFORMACIÓ

Els diversos instruments normatius de protecció territorial, aprovats principalment en la darrera dècada, han comportat que a Menorca coexisteixin diferents figures de protecció del territori i dels espais naturals.

D'altra banda, les competències en ordenació del territori a l'illa recauen des del 2001 en el Consell Insular de Menorca. Aquesta circumstància ha suposat l'aprovació a partir d'aquest moment de diversos plans d'ordenació territorial i urbanística que avui dia conformen la columna vertebral d'un model territorial centrat en la conservació del territori i del paisatge. Alguns dels més rellevants són:

Pla territorial insular

El 25 d'abril de 2003 es va aprovar el Pla territorial insular de Menorca (PTI), un projecte territorial sostenible bàsic per al desenvolupament socioeconòmic de Menorca que estableix unes directrius i uns instruments de planificació urbanística als quals els vuit municipis de l'illa es van adaptar gradualment. Un dels aspectes que recollia el PTI era la creació d'un organisme de suport als municipis en matèria de protecció de la legalitat urbanística, que es va concretar l'any 2006 amb la creació del Consorci per a la Protecció de la Legalitat Urbanística en Sòl Rústic de l'Illa de Menorca, que integra el Consell Insular de Menorca i els ajuntaments.

Finalment, el PTI de Menorca conté associat un sistema d'indicadors de seguiment del pla que desenvolupa periòdicament l'OBSAM, amb l'objectiu d'analitzar l'evolució dels principals indicadors de caràcter territorial, econòmic i social de l'illa en el marc de la declaració de Menorca com a Reserva de Biosfera.

Plans especials de les ANEI

Aquests plans, que preveu la Llei 1/1991, d'espais naturals de les Illes Balears, tenen com a objectiu establir les mesures i condicions necessàries per a la protecció, conservació, gestió i millora dels valors naturals, paisatgístics i historicoartístics de les àrees naturals d'especial interès (ANEI) de l'illa per garantir un desenvolupament adequat dins el context de la reserva de biosfera.

Els plans especials defineixen i delimiten les diferents zones objecte d'ordenació; així com estableixen normes que ordenen i regulen les distintes activitats i usos sobre el medi en funció de la capacitat d'acollida, identifiquen els elements que integren el patrimoni historicoartístic i estableixen els mecanismes de gestió per fomentar i fer efectives totes les actuacions necessàries per a la consecució dels objectius propis del pla especial.

Fins ara han estat aprovats els plans especials de les ANEI Me-2 "La Vall", Me-3 "Dels Alocs a Fornells", Me-13 "De Binigaus a cala Mitjana", Me-14 "Costa sud de Ciutadella " i Me-18 "El Toro".

Pla especial del Camí de Cavalls

Després de l'aprovació de la Llei 13/2000, del Camí de Cavalls de Menorca, es desenvolupà el Pla especial del Camí de Cavalls,; que tenia com a objectiu determinar i consolidar les característiques físiques del camí i els seus instruments de gestió, establir els mecanismes per garantir-ne l'ús públic, l'ordenació i la regulació, i adoptar mesures per mantenir i protegir el camí. D'aquesta manera, el pla suposa un instrument legal per consolidar aquest camí històric que voreja l'illa pel perímetre de costa.

La recuperació de camins històrics és una actuació clau per a una Reserva de la Biosfera, donat que es pot vincular la funció de conservació del paisatge i la recuperació d'antics camins, juntament amb la funció de desenvolupament, creant i

recuperant un espai que pot servir per a l'ús públic i com a producte turístic amb connotacions naturals i culturals.

Infraestructura de dades espacials de Menorca (IDE Menorca)

Per fer accessible tots aquests instruments d'ordenació del territori una eina fonamental són els sistemes d'informació geogràfica (SIG). Així, IDE Menorca s'ha convertit en la porta d'accés a la informació territorial de Menorca. Té com a objectiu facilitar la localització i consulta de la cartografia i la informació territorial per permetre millorar tant la gestió del territori (ordenació i planificació) com els processos i activitats que s'hi desenvolupen (gestió de recursos, equipaments i infraestructures, investigació, agricultura, turisme, etc.). En aquest instrument també s'han tingut en compte elements patrimonials i turístics que es poden representar espacialment (monuments, museus, edificis històrics, camins, rutes temàtiques, serveis turístics i punts d'interès entre d'altres), que integrat amb la immensitat de capes que conformen la visió d'ordenació i planificació del territori i la gestió processos i activitats que es desenvolupen, donen una visió holística per a la correcta gestió del territori en tots els àmbits.

Un instrument d'aquestes característiques és bàsic per a la correcta gestió d'un territori i és important que sigui el més complert i pluridisciplinar possible, ja que d'aquesta manera es poden tenir en compte tota la complexitat del territori i realitzar una planificació exitosa. El fet que els elements patrimonials culturals, els camins i les rutes temàtiques hagin estat inclosos en el SIG, és un avenç molt important. Una de les bases per poder efectuar una bona gestió i posada en valor del patrimoni cultural és la seva ubicació. Històricament hi ha hagut molta tendència a reduir la planificació territorial als usos del territori i els serveis, deixant en un segon pla el patrimoni cultural; mentre que a Menorca s'ha fet una aposta clara des dels inicis per la integració del patrimoni cultural dintre de la gestió de la RB. Tot i això, hi ha molts elements culturals que caracteritzen un territori (estem parlant del patrimoni immaterial) que no poden ser gestionats físicament, pel qual es necessari d'aplicar altres tècniques de gestió del patrimoni cultural complementàries, que les estrictament geogràfiques.

4.3.3. PATRIMONI HISTÒRIC

En el paper de la cultura dintre de la Reserva de la Biosfera, cal destacar sobretot el patrimoni Talaiòtic que s'ha preservat gairebé intacte des de la més de 4.000 anys i que està considerat únic al món. Hi ha una gran quantitat de jaciments i monuments talaiòtics, més de 1.500 en tota l'illa, que fa que en 700 km² de l'illa signifiquin 2 monuments cada km². D'aquesta manera, els jaciments i monuments conviuen mimetitzats amb l'entorn integrant-se perfectament al paisatge de l'illa menorquina; en els camps, les cales, o els turons. Aquesta integració amb el patrimoni natural i la gran importància dels monuments, ha estat clau per a que la Reserva de la Biosfera de Menorca s'ocupés també del patrimoni cultural. Així doncs el model de gestió del patrimoni històric a Menorca no pot desvincular-se del procés de declaració per part de la UNESCO com a Reserva de Biosfera, que des del primer pas es va tenir en compte el patrimoni històric en la seva formulació, a través de dos documents fonamentals.

El primer, publicat el 1992, va ser presentat en les Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca celebrades l'any 1989 al Llatzeret de Maó, organitzades pel comitè espanyol del Programa MaB i l'Institut Menorquí d'Estudis (IME). Es tracta d'una comunicació sobre la conservació dels jaciments arqueològics de l'illa. Aquestes jornades van establir les bases del que seria el Programa bàsic d'actuacions, inclòs en el tom V de l'Estratègia de la reserva de biosfera, que forma part de la documentació de la candidatura presentada davant la UNESCO. Estava dedicat principalment al patrimoni arqueològic però també, en menor mesura, a l'etnològic.

Poc després de la proclamació de la declaració de 1993, a través d'una ajuda del programa europeu LIFE concedida a l'IME el 1994, es va elaborar un altre treball significatiu: el Pla de desenvolupament sostenible de Menorca - Estudi de viabilitat. El patrimoni històric, i en concret l'arqueològic, constituïa un dels capítols amb quatre grans apartats:

- Diagnòstic, amb una descripció de la situació i de la tendència observada: L'evolució prevista en els usos del patrimoni històric quedava subjecta al Pla pilot sobre turisme cultural, que en quatre anys havia d'executar una forta inversió a l'illa. Abans d'executar-se s'havien de preveure dos aspectes: a) l'impacte de

l'adequació sobre els béns i el seu entorn, i b) els possibles conflictes d'interessos amb propietaris i pagesos.

- Objectiu de sostenibilitat formulat: aconseguir un ús adequat del patrimoni històric amb instruments que en garantissin la conservació i rendibilitat social, mitjançant la planificació i l'establiment de criteris.
- Instruments de gestió disponibles.
- Model de gestió del patrimoni arqueològic: La seva estructura i organització es vertebrava en tres eixos: parc arqueològic de Torre d'en Galmés, xarxa de jaciments visitables i museus.

Finalitzat el document el 1995, es va crear, en el si de l'IME, una comissió amb representants de les diferents seccions. La tasca va determinar el document final que es publicaria el 1998. Aquesta primera comissió de l'IME va constituir el nucli inicial de la Comissió Científica de la Reserva de Biosfera de l'IME, creada i formalitzada el 1996. En aquests anys inicials de la declaració, les competències en la gestió del patrimoni històric de l'illa les tenia el Govern de les Illes Balears (CAIB), que les exercia per mitjà de la Comissió Insular de Patrimoni Històric de Menorca i el Museu de Menorca, de titularitat estatal i gestió transferida pel Ministeri al govern autonòmic. Aquesta situació va canviar notablement l'any 1994, quan les competències de gestió van ser transferides per la CAIB a cadascun dels consells insulars, a través de la Comissió Insular i la Junta Interinsular; la qual cosa suposaria moltes facilitats en la planificació i gestió del patrimoni històric, per disposar-ne les competències l'òrgan al qual l'agència del la RB en formava part.

El canvi, no es va acabar de consolidar fins a la publicació de la Llei 12/1998, de patrimoni històric de les Illes Balears, que facilitava un marc jurídic molt més proper a la realitat administrativa insular que la llei estatal vigent des de l'any 1986, i introduïa algunes novetats importants.

De tot això, cal destacar que quan es va produir la declaració de Reserva de Biosfera encara no hi havia competències de gestió del patrimoni arqueològic a Menorca ni tampoc una llei autonòmica d'aplicació. Així doncs, els processos quant a la gestió de la Reserva de Biosfera i del patrimoni històric es van iniciar pràcticament al mateix temps.

Protecció, salvaguarda i conservació del patrimoni històric

Des dels anys noranta funciona a l'illa un conveni sense el qual no seria possible la visita dels principals monuments. Es tracta del conveni que signen els vuit ajuntaments i el CIM per al manteniment d'una xarxa formada actualment per 41 llocs. A part d'aquest conveni, el CIM sol·licita la col·laboració d'altres administracions per a la conservació de la gran quantitat de monuments que hi ha a l'illa.

Quant a la prevenció, la llei autonòmica de patrimoni històric estableix un termini a tots els ajuntaments de la comunitat per modificar els seus instruments de planejament i incloure-hi el catàleg de protecció del patrimoni històric municipal. A Menorca, dels vuit municipis, dos encara el tramiten i alguns (els que el van aprovar a principi dels anys noranta) haurien d'actualitzar-lo; però es pot afirmar que existeixen les bases jurídiques suficients per a que la seva protecció sigui efectiva. D'altra banda, falta encara un major coneixement del que és i significa el patrimoni històric, del seu abast, de la importància que té i de les repercussions que la seva conservació comporta per al gaudi de l'entorn i del paisatge heretat.

Un altre instrument de salvaguarda és el Registre insular de béns d'interès cultural, que per si mateix planteja un gran esforç administratiu. Amb la disposició addicional primera de la Llei 16/1985, del patrimoni històric espanyol, tots els jaciments inclosos en l'inventari de monuments prehistòrics i protohistòrics de l'illa de Menorca, elaborat per Josep Mascaró Pasarius, que havien estat declarats monuments historicoartístics pel Decret 2563/1966; van passar a tenir la protecció i categoria de BIC. Encara que en aquest punt hi ha una tasca ingent per continuar, és cert que gràcies al sistema informàtic SIG, elaborat a partir de les cartes arqueològiques municipals i de la CAIB cap a l'any 2000 i avui en ple funcionament, es disposa d'una eina fonamental en la prevenció. Aquesta eina estableix una de les bases per poder posteriorment efectuar actuacions de conservació i dinamització del patrimoni. Tot i això, els inventaris i la localització en SIG no són útils pel que fa al patrimoni immaterial. Per tant hi haurà d'haver actuacions d'un altre tipus que, recullin tots els aspectes del patrimoni etnològic en primer lloc, i en segon lloc en potenciïn la difusió per a la seva preservació i el gaudi dels visitants.

Difusió i interpretació

El Departament de Cultura del CIM va crear l'any 2000 la Xarxa Menorca Monumental, que des de l'any 2006 està gestionada per la Fundació Destí Menorca, encarregada de promoure la creació de producte turístic. Es tracta d'una xarxa de monuments visitables que tenen per objectiu explicar i difondre el patrimoni cultural de Menorca. Es tracta, en definitiva, de promoure les visites, de manera que permeti al visitant gaudir del patrimoni històric i al mateix temps es pretén extreure un rendiment social d'aquest; garantint així, un paper fonamental en el desenvolupament econòmic sostenible de Menorca en el marc de la Reserva de la Biosfera.

La Xarxa Menorca Monumental està integrada per monuments i centres de visita, de diferent categoria i titularitat, tant pública com privada: museus i col·leccions museogràfiques, jaciments arqueològics, monuments arquitectònics i béns etnològics.

Candidatura Patrimoni de la Humanitat de la Menorca Talaiòtica

Després d'uns anys potenciant el patrimoni talaiòtic i pretalaiòtic de l'illa a través de la Reserva de la Biosfera i les Lleis que han anat regulant el patrimoni, Menorca està preparant actualment la candidatura d'aquest patrimoni per a que sigui declarat Patrimoni de la Humanitat. Segons el tractat internacional de la Convenció, el Patrimoni Mundial està constituït pels monuments i conjunts que tenen un valor universal excepcional des del punt de vista de la història, de l'art o de la ciència; i els llocs que tenen un valor excepcional des del punt de vista històric, estètic, etnològic o antropològic.

A Menorca, és tanta la quantitat de patrimoni conservat en bones condicions, i tant únic al món; que s'ha cregut convenient presentar aquesta candidatura compatibilitzada a la de Reserva de la Biosfera. D'entre tots els monuments s'han seleccionat els que millor sintetitzen la prehistòria insular, per la cronologia, tipologia, funcionalitat i per la significació que tenen en l'àmbit insular. Les construccions destaquen per la monumentalitat, per l'estat de conservació, pel fet de disposar d'una exhaustiva investigació científica, a més de representar cadascun dels elements arquitectònics tipificats, i perquè aporten coneixements d'aspectes socioeconòmics, d'organització territorial o de ritual funerari.

4.3.4. DESENVOLUPAMENT LOCAL

En el marc de la Reserva de Biosfera, i responent a la tasca de promoure el desenvolupament sostenible de la Reserva de la Biosfera, el Consell Insular de Menorca desenvolupa diverses experiències orientades al desenvolupament econòmic local. A continuació apareixen les més destacades que pretenen posar en valor en patrimoni natural, cultural i agroalimentari sostenible, en favor dels residents de l'illa.

Projecte de candidatura de l'illa de Menorca com a Geoparc

L'Agència Menorca Reserva de Biosfera i l'OBSAM estan treballant el projecte de candidatura per declarar l'illa Geoparc, permetent estudiar i posar a disposició la història geològica de l'illa. Amb la presentació de la candidatura de Menorca com a Geoparc Menorca es pot veure enfortida en el seu compromís amb la sostenibilitat i el desenvolupament local. Així, el projecte reforça i complementa la declaració de Menorca com a reserva de biosfera, i contribueix al desenvolupament econòmic de l'illa i a la posada en valor del seu patrimoni natural, històric i social. El Geoparc reforçarà el Model Menorquí que gestió sostenible del territori del turisme actiu i de natura, patrimoni geològic, patrimoni etnològic, patrimoni natural, arquitectura talaiòtica, arquitectura del Marès i de la pedra, xarxa de camins rurals, investigació divulgació i educació, productes locals i participació social, empresarial i ciutadana.

Els objectius del Geoparc són:

- Conservar el patrimoni geològic de Menorca .
- Gestionar el patrimoni geològic de tal manera que pugui ser conegut per la població i usat sense riscos de degradació.
- Gestionar els recursos geològics i tots els naturals perquè puguin perdurar en el temps.
- Articular i executar propostes de desenvolupament econòmic basades en els recursos geològics amb la finalitat explícita de la seva conservació i compatibles amb els principis del desenvolupament sostenible.
- Establir compromisos entre les diferents administracions per adequar les seves actuacions als principis de la sostenibilitat
- Fomentar la participació de la població en les tasques de planificació i gestió.
- Fomentar la cooperació, formació i investigació científica.

- Conservar el paisatge, com element essencial del benestar individual i social, que incorpora valors materials i immaterials.

Contracte Agrari de la Reserva de Biosfera

Des de l'any 2005 el Consell Insular de Menorca dona suport econòmic a les explotacions agràries sostenibles. Amb aquesta actuació, a part d'ajudar al manteniment econòmic d'una activitat i de promoure la sostenibilitat, també es garanteix que els paisatges culturals de Menorca continuïn formant part present de l'imaginari de l'illa.

Grup d'Acció Local de la Iniciativa Leader+

En el marc de la Reserva de la Biosfera de Menorca s'ha fet una gran aposta per la millora de la qualitat de vida a les zones rurals i per la diversificació de l'economia rural com a eina per avançar cap al desenvolupament sostenible del territori rural de l'illa. En aquest sentit la iniciativa Leader 2007-2013 fa un pas més i, com a eix metodològic en el Programa de desenvolupament rural de les Illes Balears (PDR), se centra en la millora de la qualitat de vida a les zones rurals i la diversificació de l'economia rural amb un enfocament territorial, integrat i participatiu i amb capacitat demostrativa; i concedeix una particular importància al caràcter innovador i pilot dels projectes. Tot això amb l'esperit de difondre els valors del camp de Menorca, que ahora garanteixen la preservació dels paisatges culturals de l'illa.

Promoció de l'artesanía de Menorca

La promoció i difusió de l'artesanía de Menorca és una altra de les accions destacades en l'àmbit del desenvolupament local, que ahora posa en valor el patrimoni cultural etnològic. L'objectiu és la professionalització del sector dels artesans i la introducció de conceptes com qualitat, disseny, marca, imatge, gestió i noves tecnologies, per tal de garantir la supervivència d'aquests oficis. En aquest sentit ha estat fonamental la posada en marxa del Centre Artesanal de Menorca, entès com un espai de trobada entre l'artesanía i la societat. És també un espai turístic imprescindible per visitar a l'illa per a tothom qui vulgui acostar-se a l'artesanía i les tradicions. Destaquen també altres elements com la Fira d'Artesanía de Menorca, que se celebra anualment, el premi

d'artesanía de Menorca i la marca de garantia Artesanía de Menorca. Amb aquestes actuacions es posen en valor els productes artesans, prenent mantenir la tradició de l'artesanía i fent possible que sigui un mitjà de vida.

Agendes locals 21 dels municipis de l'illa

L'any 2001 tots els municipis de Menorca van signar la Carta d'Aalborg i iniciaven així el procés d'Agenda Local 21 a l'illa. Durant el 2002 es va iniciar l'elaboració de les diagnosi ambientals i el 2004 es van començar a aprovar i executar els plans d'acció ambiental municipals. El 2007 tots els ajuntaments de l'illa van decidir ratificar el seu compromís amb la sostenibilitat adherint-se als compromisos d'Aalborg +10 i iniciar la revisió de tots els plans d'acció municipals. Aquesta revisió va culminar amb l'aprovació i ratificació de tots els plans d'acció municipal, dos anys més tard, per part de la Comissió Balear de Medi Ambient. Un dels elements clau en tot aquest procés és la participació ciutadana; per això es van constituir tallers d'Agenda Local a tots els municipis, que es reuneixen periòdicament per proposar, analitzar, revisar i impulsar iniciatives orientades a la sostenibilitat.

Servei mancomunitat de neteja del litoral

El servei mancomunitat de neteja del litoral es va iniciar l'any 2000 i està integrat pel Consell Insular de Menorca i els ajuntaments de Maó, Sant Lluís, Alaior, es Mercadal, Ferreries i es Migjorn Gran. Promou una gestió ambientalment respectuosa de les platges i sistemes dunars de l'illa.

Club Producte Turístic Reserva de Biosfera

Les Reserves de Biosfera, com els espais protegits, s'han constituït en destinacions turístiques en la mesura que reben visites i hi ha una oferta privada que proporciona serveis turístics. El conjunt de reserves de biosfera engloben diversitat de paisatges i recursos singulars susceptibles de transformar-se en nous productes turístics que diversifiquin l'oferta turística.

Menorca, pels seus recursos naturals, culturals i socials, és una destinació potencial i diferenciada a nivell europeu pel desenvolupament de models turístics alternatius , en

un context de sostenibilitat; que pot oferir no tan sols riquesa a la societat actual, sinó també garantir un futur social, econòmic i ambiental a les generacions futures:

- **Ecoturisme:** La insularitat, les característiques geològiques, les condicions ambientals, l'ésser humà i els recursos naturals han modelat l'illa fins convertir-la en l'escenari perfecte per al desenvolupament d'un turisme de natura en totes les seves manifestacions: fauna, flora, geologia, ecosistemes, senderisme interpretatiu, tallers d'educació ambiental, investigació biològica, safari fonogràfic o observació sideral.
- **Turisme cultural:** És un model tradicional basat en els aspectes culturals d'una destinació turística. Els diferents pobles que han trepitjat l'illa han deixat un llegat cultural importantíssim i molt variat, destacant el món talaiòtic com a element diferenciador.
- **Turisme etnològic:** El turista que fa un viatge etnològic busca relacionar-se amb els habitants del lloc, per conèixer la seva cultura i tradicions. Menorca té un món per explorar en aquest camp que va des de les barraques del ponent menorquí fins a les pedreres de marès del Migjorn o els cassets de pescadors del llevant. En aquest tipus de turisme convé destacar també les festes tradicionals amb la coneguda presència del cavall com a element protagonista.
- **Turisme gastronòmic:** És una nova opció turística destinada a tot tipus de persones on la gastronomia. Menorca és en aquest sentit una destinació de primer ordre tant pel que fa als àpats com a les activitats complementàries.
- **Turisme d'aventura:** La mar, la costa, l'orografia menorquina i l'acció de l'ésser humà han convertit l'illa al llarg dels anys en un marc incomparable per a totes aquelles persones que volen gaudir d'activitats associades a l'esport i a la naturalesa, definint-la com una destinació potencial i diferenciador per al desenvolupament d'un turisme d'aventura.
- **Turisme rural:** El món rural menorquí és ple d'expressions socials, culturals i productives que juntament amb la seva harmonia han donat al llarg dels anys a la societat illenca les característiques actuals, i ara, formen part dels atractius principals per a un turisme rural majoritàriament centre europeu que troba a Menorca la seva destinació.

Fons de cohesió

Entre els fons comunitaris del pressupost de la UE, tenen especial importància els fons estructurals i el fons de cohesió, ja que tenen com a objectiu afavorir la cohesió econòmica i social en l'espai comunitari. Per això, aquest fons pretén finançar projectes d'infraestructures relacionats amb xarxes transeuropees de transports i medi ambient en els estats membres de la UE que tenen un PNB per càpita inferior al 90% de la mitjana comunitària.

L'Acord sobre atribució de funcions, signat entre la Direcció General de Fons Comunitaris del Ministeri d'Economia i Hisenda i el Consell Insular de Menorca, designa el Consell com a organisme intermedi en el programa operatiu. Com a tal, el Consell Insular de Menorca administra en el període 2010-2012 fins a 2 milions d'euros procedents del fons de cohesió de la UE per finançar el 80% de les inversions que es realitzin en matèria de gestió de residus. En aquest sentit, una actuació prioritària en matèria de residus a l'illa és l'ampliació de l'abocador de residus no perillosos de Milà II. L'executor del projecte d'ampliació és el Consorci de Residus Urbans i Energia de Menorca, beneficiari del programa operatiu.

Productes agroalimentaris menorquins amb denominació de qualitat

Actualment els consumidors i comerciants valoren els productes produïts i elaborats en un territori. Aquests han de satisfer les inquietuds des de nombrosos punts de vista: social, mediambiental, benestar dels animals, etc. Hi ha consumidors a totes les parts del món que reclamen gust, tradició i autenticitat dels productes que compren.

Un dels aspectes clars que han d'afrontar els productors és la diferenciació d'aquests aliments. En aquest context, al llarg dels anys s'han desenvolupat diferents esquemes de certificació que garanteixen que un producte té unes característiques determinades. Aquesta estratègia s'adapta perfectament als productors que cerquen competir amb l'estandardització i que ho fan d'una manera facultativa i col·lectiva sota el que anomenem col·loquialment denominacions de qualitat.

En el cas de Menorca s'ha apostat clarament per aquest tipus de proteccions sota quatre figures: la denominació d'origen, que té el formatge Maó-Menorca des de 1985; la indicació geogràfica protegida, que té el vi Illa de Menorca; la denominació geogràfica, que té l'emblemàtic gin de Maó, i dues marques de garantia, que s'han

impulsat per a la raça autòctona de vaca menorquina amb la marca Vermella Menorquina i per a la mel amb la marca Mel d'm'.

4.3.5. INVESTIGACIÓ I SEGUIMENT

Des de 2004, l'OBSAM col·labora amb el Departament d'Ordenació del Territori del Consell Insular de Menorca per calcular el sistema d'indicadors del Pla territorial insular. Està format per un conjunt de 59 indicadors socioeconòmics i ambientals que en alguns casos ja incorporen sèries de dades per a tota la dècada 2000-2010.

- Indicadors de les Agendes 21 municipals: La seva implantació als vuit municipis de l'illa es mesura en funció del seguiment de 18 indicadors i de la mesura del grau d'execució de les accions previstes en els respectius plans d'acció locals.
- Jornades de la Reserva de Biosfera: Cada cinc anys la Reserva de Biosfera organitza unes jornades científiques de revisió de l'estat de la reserva de biosfera.

4.4. DESENVOLUPAMENT TURÍSTIC SOSTENIBLE

La declaració de Menorca com a Reserva de Biosfera per la UNESCO va ser deguda a l'alt grau de compatibilitat aconseguit entre el desenvolupament de les activitats econòmiques, el consum de recursos i la conservació d'un patrimoni i d'un paisatge que ha mantingut, i segueix mantenint avui, una qualitat excepcional. Aquests valors han estat clau per a que la Reserva de la Biosfera realitzi una gran feina pel que fa a la funció de desenvolupament juntament amb els organismes encarregats de la planificació i promoció turística.

A partir de la Declaració de la Reserva de la Biosfera de Menorca, en col·laboració amb l'agència de promoció turística "Desti Menorca", s'ha promogut molt més la posada en valor i a la promoció turística d'elements de valor natural, històric, paisatgístic i de cultura humana molt vinculats amb la imatge d'una la Reserva de la Biosfera. D'aquesta manera s'ha aconseguit compatibilitzar la conservació del patrimoni natural i cultural amb el desenvolupament econòmic que el turisme produeix en el consum de serveis turístics bàsics (allotjament, transport i restauració), en serveis turístics complementaris (museus, centres d'interpretació servei de guiatge, lloguers de bicicletes, hípiques, etc.), i en el consum i revalorització de productes agroalimentaris i tradicionals (terrisa, sabates, formatge, carn, etc.).

Gràcies a l'impuls que ha produït la marca Reserva de la Biosfera i a la bona gestió coordinada de les administracions i agències competents, l'illa de Menorca disposa d'una àmplia sèrie de recursos turístics coneguts, disponibles per gaudir de l'experiència de visitar una reserva de biosfera. Des de la variada oferta cultural fins a la riquesa dels seus recursos naturals, passant pel Camí de Cavalls, les platges i els fons marins de l'illa; tot directament relacionat amb la filosofia de la Reserva de Biosfera. Des de la Fundació destí Menorca, creada pel Consell Insular de Menorca per a la promoció i desenvolupament del turisme i productes turístics, es diferencien 4 grans temàtiques de turisme que es poden fer a l'illa: Menorca natural, Menorca Cultural, Menorca Filming, Menorca Convention Bureau, Menorca Slow i Menorca Mediterrània.

4.4.1. **DESCOBRIR EL TERRITORI**

L'acció de l'home sobre el territori és antiga i intensa, basada durant molts segles en la creació de terres de cultiu i pasturatge a costa de boscos i zones pantanoses. Aquesta llarga activitat ha creat avui dia un paisatge rural tradicional molt ric, tacat de retallades d'ullastres, alzines, pinedes i alguna resta de zona humida. I tot això, integrat en un entramat de parets de pedra seca que a manera de retícula parcel·len encara més aquestes unitats del paisatge.

Tot plegat atorga un aspecte de mosaic, on cada una de les petites parcel·les que el formen pot semblar continuada, però mai idèntica, depenent de la gestió diferenciada que el pagès fa en cadascuna d'elles. És el que alguns s'han atrevit a anomenar "mosaic dins del mosaic": un primer mosaic de peces grans de camps, boscos i pobles, i un segon de peces més petites configurant cadascuna de les parcel·les o tanques, cadascuna amb el seu nom i la seva petita història.

4.4.2. **LA NATURA**

El Parc Natural de s'Albufera des Grau, zona nucli de la reserva de biosfera, disposa del Centre d'Interpretació Rodríguez Femenias, i ofereix la possibilitat de fer visites guiades i també visites autoguiades per diferents itineraris d'interpretació dins del Parc Natural. El Parc inclou dues zones humides importants (l'albufera des Grau i la llacuna del prat de Morella), àmplies zones de litoral molt ben conservat, l'illot d'en Colom i nombroses finques on es practiquen activitats agràries tradicionals.

L'illa també és un espai ideal per realitzar activitats relacionades amb el descobriment de la natura. A més dels itineraris interpretatius del Parc Natural de s'Albufera des Grau, hi ha diversos itineraris adaptats, com itineraris botànics (Pas d'en Revull, Es Torretó i Santa Eularieta), o rutes per descobrir la important fauna ornitològica de l'illa.

4.4.3. LA COSTA I LA MAR

Un element clau de la Reserva de Biosfera és el bon estat de conservació del seu litoral i, en especial, les platges de Menorca. El projecte Turisme Natural de l'OBSAM tracta de donar a conèixer i de posar en relleu tots els valors naturals presents en els sistemes litorals, platges i cales de Menorca, des d'una perspectiva pluridisciplinar.

Les Estacions Nàutiques de Menorca són destinacions turístiques especialitzades a oferir vacances actives amb referència especial a la mar. L'objectiu és fer arribar la mar al gran públic facilitant la possibilitat de practicar esports nàutics com submarinisme i snorkel, esquí nàutic, caiac, vela lleugera i surf de vela. Tan sols hi ha quatre estacions nàutiques oficials a les Illes Balears, tres de les quals estan ubicades a Menorca. Això ens indica la importància de les activitats nàutiques a Menorca.

Els fars de Menorca també són una visita imprescindible. L'Autoritat Portuària de les Illes Balears ofereix una àmplia informació sobre els fars de l'illa i part dels seus arxius històrics s'inclouen en aquesta web de referència.

4.4.4. TURISME ACTIU

L'illa de Menorca ofereix moltes possibilitats de visitar els seus paisatges a l'hora que es practica esport.

Sens dubte el Camí de Cavalls de Menorca és l'itinerari històric per excel·lència per descobrir la imponent naturalesa de l'illa. El Camí de Cavalls va ser un antic camí militar, avui convertit en part de la Xarxa de Camins Naturals del Ministeri d'Agricultura, Alimentació i Medi Ambient. Amb una longitud d'aproximadament 200 km és una ruta que recorre tot el perímetre insular i que travessa gran diversitat d'ecosistemes i espais litorals. A més del Camí de Cavalls, l'illa també té una interessant trama de camins rurals que es poden visitar, com per exemple al Municipi de Maó.

D'altra banda, hi ha sis rutes cicloturístiques ben senyalitzades: Ciutadella-Ferrerries, Ferrerries-es Mercadal, es Mercadal-Alaior, Alaior-Maó, Maó-es Castell i es Castell-Sant Lluís.

Els cavalls són un altre dels elements fonamentals de la cultura de l'illa. La seva relació ancestral i harmoniosa amb l'home ve d'antic i s'ha sabut equilibrar el seu paper en les feines del camp amb el seu paper protagonista en les festes tradicionals. Per això l'illa té una important activitat eqüestre, que es veu reflectida en la celebració de les festes patronals dels diferents pobles que se celebren durant l'estiu, però també en els espectacles de doma que organitzen els nombrosos clubs d'hípica que hi ha a l'illa. És per tot això que existeix una àmplia oferta de rutes eqüestres i passejades a cavall per l'illa.

També es poden practicar camins d'aigua, i conèixer l'illa des d'un caiac, fent vela, windsurf o des d'una embarcació de lloguer. Aquets mitjans de transport permeten recórrer el litoral centímetre a centímetre i descobrir les bellíssimes cales i impressionants coves només accessibles per mar.

La bellesa subaquàtica així com la seva importància a nivell natural és també d'una gran importància a l'illa. Les condicions que ofereix l'illa per al submarinisme són immillorables i molt apreciades per tothom: aigües extremament transparents, amb una temperatura suau tot l'any i un entorn net, cuidat i protegit. El seu bon estat de conservació es deu, en bona part, a les praderies de Posidònia oceànica.

4.4.5. EL PATRIMONI HISTÒRIC I CULTURAL

La Xarxa Menorca Monumental permet al visitant conèixer de primera mà els testimonis de la història illenca, des de jaciments megalítics fins a edificis d'interès etnològic, passant per fortificacions defensives construïdes pels anglesos i alguns museus. La xarxa està integrada per 27 monuments i té com a objectiu principal emprendre accions conjuntes per difondre els recintes preparats per a la visita cultural. Des de la fundació Destí Menorca es promouen diferents rutes de turisme cultural: Ruta Talaiòtica, Ruta Britànica, Ruta Museística, Ruta Fortificada, Ruta Religiosa, Ruta Etnològica, l'Artesania, les Rutes Gastronòmiques, la Ruta de les Festes, els Pobles i els Esdeveniments Culturals.

La Ruta Talaiòtica promou els primers vestigis de presència humana de l'illa que daten del 2100 aC. En són exemples les navetes (construccions funeràries col·lectives de fins

a cent individus inhumats al costat dels seus aixovars) com la des Tudons (Ciutadella), els talaiots (torres troncocòniques de pedres en sec domini visual del territori circumdant) com el de Torelló, els poblats talaiòtics com el de Torralba d'en Salort, les cases circulars dels poblats (on es cuinaven, teixien, elaboraven formatge, molien, etc.) com la del Cercle Cartailhac del segle II aC al poblat de Torre d'en Galmés (Alaior), les coves funeràries (excavades en penya-segats de cales i barrancs) com el de Calescoves (Alaior), etc.

La Ruta Britànica intenta que el visitant es submergeixi en la influència i les senyals que va deixar la cultura britànica durant la incorporació de Menorca a la corona anglesa, com són les nombroses paraules d'origen anglès incorporades a la llengua menorquina, els estils arquitectònics encara existents, plats culinaris, jocs infantils, danses, etc. També promou la visita de nombrosos construccions construïdes o reforçades durant l'ocupació britànica o que tenen una vital importància en l'explicació de la història del període britànic com el Lloc de Sant Antoni, la Torre de Sa Mesquida, el Castell de Sant Felip, el Fort de Marlborough, l'illa del Rei, la Torre de ses Sargantanes, el Museu de Menorca, el rellotge de l'Ajuntament de Maó i molts d'altres.

La Ruta Museística promou els museus on s'hi poden apreciar els elements materials que han llegat les diferents cultures. Es pot començar el recorregut pel Museu de Menorca a Maó, que alberga una extensa col·lecció de material prehistòric i romà trobat en els diferents jaciments arqueològics de Menorca, el llegat àrab també amb diversos materials de la vida quotidiana, el llegat anglès amb peces excepcionals i una magnífica col·lecció de pintura d'època contemporània. També promou el Museu Hernández Sanz-Hernández Mora, de temàtica menorquina, també a Maó. A Ciutadella es pot visitar el Museu del Bastió de sa Font, que guarda una extensa col·lecció d'objectes de diversos jaciments arqueològics. També, a la mateixa ciutat, es troba el Museu Diocesà; on a més de la representació religiosa, exposa una col·lecció arqueològica molt interessant. Finalment també inclou el Museu Militar al poble des Castell.

La Ruta Fortificada mira d'englobar tots aquells elements de diferents èpoques que servien per a la defensa i com a enclaus militars. S'ha de tenir present que Menorca, per la seva situació estratègica en l'occident mediterrani, ha estat un lloc molt

ambicionat pels diferents pobles, des dels bàrbars fins als francesos i anglesos. En són testimonis el castell de Sant Antoni de Fornells; la fortalesa de la Mola a Maó; catorze torres de vigilància al voltant de la costa, onze de construcció anglesa i tres d'espanyoles; el Fort de Marlborough o el castell de Sant Felip as Castell.

L'objectiu de la Ruta Religiosa és donar a conèixer el patrimoni religiós de Menorca, de gran valor històric, arquitectònic i artístic, des dels segles V-VI amb els primers cristians, passant pels vàndals, bizantins amb les primeres basíliques paleocristianes, musulmans, l'origen de les primeres esglésies amb Jaume II i fins a l'època actual.

La Ruta Etnològica inclou la petjada que han deixat els diferents oficis presents en el camp menorquí, representada per diversos elements com les pedreres de s'Hostal a Ciutadella, on la mà de l'home ha esculpit la pedra per extreure'n blocs. D'altra banda, les barraques per al bestiar, amb una arquitectura en forma piramidal escalonada a la zona de Punta Nati, al nord de l'illa, configuren un paisatge diferent. També inclou els molins fariners, com el Molí de Dalt de Sant Lluís, l'aljub d'origen anglès as Mercadal.

L'artesanía està molt lligada a la ruta Etnològica, ja que també és un reflex viu de la cultura de l'illa. Per això, la visita al Centre Artesanal de Menorca, situat a l'antiga caserna militar des Mercadal, constitueix una bona manera de descobrir-la. Aquesta visita es pot completar seguint la ruta "Rere les passes de l'Arxiduc", integrada per una sèrie d'itineraris que s'endinsen en cada un dels pobles menorquins i els seus tallers artesans. Els recorreguts sempre tenen un vincle amb l'obra de finals del segle XIX de l'arxiduc Lluís Salvador Die Balearen. L'artesanía defineix molt bé la idiosincràsia d'un poble, la manera d'adaptar-se a l'entorn i d'adaptar aquest als interessos de l'ésser humà. L'activitat artesanal ha contribuït a la cultura visual i característica de l'illa, tant com per afirmar que el paisatge és la creació cultural forjada per les diferents societats i els seus costums al llarg del temps. Per tot això, cal ser conscients de la importància de les labors que l'ésser humà ha anat desenvolupant i desenvolupa a Menorca, i mantenir els valors pels quals l'illa fou declarada Reserva de la Biosfera. A dia d'avui, bàsicament es pot parlar de cinc grans famílies d'oficis (del camp, de la mar, de les fibres i els teixits, de la vida quotidiana i de les arts), dins les quals trobarem una perfecta simbiosi entre tradició i innovació. És així com trobem oficis tan arrelats a l'illa com els de sabater, joier, mestre d'arades o ceramista, que seguint els coneixements transmesos generació rere generació apliquen nous mètodes per fer de les seves peces

quelcom únic. Igualment, oficis com el de mestre d'aixa, mestre de paret seca, esparter, ferrer o cordador de cadires, mantenen ben viu el testimoniatge i la singularitat dels seus predecessors. Així mateix, a l'illa es poden trobar els productes dels artesans integrats en la marca de garantia Artesania de Menorca, un distintiu que cedeix el Consell Insular pel qual se'n certifica l'autenticitat, qualitat i procedència.

La Ruta de les Festes té com a punt de partida de calendari festiu el juny a Ciutadella, on se celebren les festes de Sant Joan, les més populars i conegudes; i finalitza a mitjans setembre amb les de la Mare de Déu de Gràcia. El cavall és el protagonista comú de totes les festes patronals que cada poble de Menorca celebra durant l'estiu, fins al punt de ser la millor demostració d'autenticitat dels costums de l'illa.

4.4.6. GASTRONOMIA I PRODUCTES LOCALS

Degustar els productes de l'illa ha de formar part inseparable de l'experiència de visitar aquesta Reserva de Biosfera convertint-se en una de les formes més plaents de conservar els valors naturals i culturals de l'illa. Aquests productes locals es poden trobaren en molts comerços, mercats i restaurants de l'illa. A més moltes finques agràries ofereixen directament els productes que produeixen com ara formatges, embotits i mel; oferint al visitant la possibilitat de veure el procés d'elaboració.

Des de fa uns anys, la cuina illenca viu una nova època daurada: la cuina és avui més viva que mai; se celebren jornades gastronòmiques centrades en un producte, s'han creat segells de qualitat i garantia i s'han introduït noves tècniques i ingredients. Des de la Fundació Destí Menorca es promouen un seguit de rutes gastronòmiques temàtiques proporcionant al viatger l'oportunitat de conèixer, tastar i comprar productes locals, així com la visita a les instal·lacions a on s'elaboren, una experiència que paga la pena viure: la Ruta del Vi, la Ruta del Formatge, la Ruta de les Receptes Tradicionals i, finalment, la Ruta per la Gastronomia Marinera. Seguidament presentem una síntesi de productes fets a Menorca, productes produïts artesanalment, genuïns per les condicions específiques de la terra i per la forma com estan fets, que en molts casos és una mostra de l'empremta que han deixat les múltiples cultures que han trepitjat aquesta illa:

Formatge Maó-Menorca, denominació d'origen protegida Maó-Menorca

El formatge és i ha estat un producte característic de Menorca. Factors geoclimàtics com la temperatura, la humitat i la llum, juntament amb el procés d'elaboració i pràctiques d'envelliment tradicionals, han condicionat de manera determinant les característiques finals, l'aroma i el sabor del formatge Maó-Menorca.

La història del formatge es remunta a la prehistòria (3000 aC). Durant el període de la dominació britànica, els governadors de l'illa van reestructurar la producció lletera i van contribuir a donar un nou impuls a la comercialització del formatge, que s'exportava en vaixell des del port de Maó.

S'ha creat la Ruta del Formatge que proposa, visitant indrets on és un dels productes estrella, esdevenint una autèntica experiència sensorial, per conèixer-lo, degustar-lo i comprar-lo.

Mel de Menorca, marca de garantia Mel d'M'

La mel produïda a Menorca ja gaudia de bona reputació en el segle XV, quan el rei n'era un dels principals consumidors; de fet, hi ha documentació sobre les partides de mel que s'enviaven a la cort. El 2006, es va crear la marca de garantia Mel d'm'. Amb una producció bastant reduïda, els elaboradors produeixen mel de gran qualitat del mil flors i monofloral de bruc, d'esbarzer, de romaní i d'enclova (La més característica, per ser espècie molt estesa en aquest territori illenc a causa de la seva implantació bàsicament per a l'alimentació del bestiar boví).

Productes de la pesca

El peix és un producte que sempre ha estat present a la cuina menorquina. La flota pesquera de l'illa opera amb barques petites tipus llaüt, que desembarquen el producte a tres confraries de pescadors: Maó, Ciutadella i Fornells. Algunes de les espècies més comunes són l'anfós, el pop, l'anguila, el cap-roig, la llagosta, el calamar o la sípia.

Mereix especial atenció la famosa caldereta de llagosta menorquina, menjar molt valorat pel turisme de l'illa.

La Ruta per la gastronomia marinera porta el visitant al costat del mar, un mar que condiona quasi bé tots els aspectes de la vida quotidiana de Menorca: els seus plats,

el seu paisatge, la seva gent, etc. Aquesta ruta basada amb els oficis, tradicions i gastronomia marinera permet conèixer els més antics oficis relacionats amb el mar recorrent tots els ports de l'Illa. També acosta al visitant fins la compra de peix en els mercats i degustar-los en entorns i establiments especials.

Embotits de Menorca

A l'illa hi ha una gran tradició d'elaboració d'embotits, que, com en la resta dels embotits de l'àrea mediterrània, està lligada a la matança del porc, que a Menorca rep el nom de porquejades. En aquesta pràctica ancestral es matava l'animal i se'n preparava la carn en forma de diferents embotits; entre els més valorats hi ha la sobrassada, el botifarró, la carn-i-xulla i el camallot o cuixot. La carn-i-xulla és probablement l'embotit més antic de Menorca. El seu origen es remunta a l'antiga xarcuteria romana. L'origen de la sobrassada es remunta a la història antiga, a l'època de màxim desenvolupament i esplendor dels territoris de l'Orient Mitjà. Al llarg dels segles la sobrassada va anar arrelant en la societat menorquina i va passar de ser una simple forma de reserva de carn, a un signe característic d'una gastronomia pròpia.

Vedella de Menorca, marca de garantia "Vermella Menorquina"

L'Associació de Ramaders de Bestiar Boví de Raça de Menorca, amb la finalitat de protegir la raça de vaca menorquina, va crear la marca de garantia "Vermella menorquina", que promou les races autòctones de bestiar i en controla la traçabilitat des de les diferents explotacions ramaderes fins als expenedors minoristes.

Be de Menorca, Anyell de llet de Menorca

L'Associació de l'Ovella Autòctona de Menorca junt amb la SAT Anyell de Llet de Menorca associa la majoria de ramaders d'oví interessats en la conservació de la raça d'ovella de Menorca i que tenen com a finalitat obtenir la màxima qualitat de la carn; és per això que des de fa anys controlen la traçabilitat dels animals.

Rebosteria i pastisseria

Les pastes i els dolços mai falten a la taula menorquina, sobretot en dates assenyalades. El més sorprenent de l'art de la rebosteria és que, tot i utilitzar tan pocs

elements (farina, sucre, ous, greix i llevat), es puguin elaborar productes tan variats i diferenciats com ara ensaïmades, crespells, rubiols (de verdura, peix o carn), dolces, formatjades o bunyols.

Gin de Maó, indicació geogràfica

El gin de Maó és una beguda espirituosa de marcat gust de ginebró, obtinguda per destil·lació d'alcohol i amb indicació geogràfica protegida. El gin va tenir gran importància durant l'ocupació britànica. Durant els segles XVIII i XIX el gin es va anar consolidant com a beguda popular i es va fer inseparable de qualsevol esdeveniment remarcable a l'illa. Juntament amb el cavall menorquí s'ha convertit en un dels protagonistes de les festes populars.

Vi de la Terra Illa de Menorca, indicació geogràfica protegida Illa de Menorca

A Menorca la vinya es va conrear durant l'imperi Romà i es mantingué fins i tot entre els musulmans. La seva època d'esplendor va arribar al segle XVII. A partir de 1980 es van manifestar diverses iniciatives per recuperar-ne el cultiu i l'any 2000 va experimentar una important revifalla.

Des de la Fundació Destí Menorca es promou la Ruta del Vi, proposant apropar-se als indrets a on es pot tastar el vi menorquí a través d'un seguit d'establiments de restauració, un seguit de comerços especialitzats on comprar vi de Menorca i bodegues que ofereixen visites guiades a les seves instal·lacions i vinyes.

5. SITUACIÓ A L'EBRE

5.1. PRESENTACIÓ

5.1.1. INTRODUCCIÓ

Terres de l'Ebre, territori integrat per les quatre comarques més meridionals de Catalunya (Baix Ebre, Montsià, Terra Alta i Ribera d'Ebre), que es troba enclavat a la cruïlla entre la Comunitat d'Aragó i la Comunitat Valenciana, regions amb les que manté intenses relacions econòmiques i socials. Amb una superfície de 3.329 km², el 10% de la superfície total de Catalunya, Terres de l'Ebre acull 190.860 habitants (segons el padró municipal d'habitants del 2009), integrats en els 52 municipis adscrits a les quatre comarques.

L'àmbit territorial de la Reserva de Biosfera aprovat en la candidatura de les Terres de l'Ebre no atén estrictament als límits geogràfics i administratius de les Terres de l'Ebre. La Reserva de Biosfera de les Terres de l'Ebre abasta la totalitat de tres comarques (Baix Ebre, Montsià i Terra Alta) i set municipis integrants de la zona sud de la quarta comarca (Ribera d'Ebre); quedant, així exclosos de la candidatura dels set municipis del sector nord de la comarca de la Ribera d'Ebre per la seva proximitat a la Central Nuclear d'Ascó. Tot i que no engloba la totalitat de les Terres de l'Ebre, la seva denominació és Ebrebiosfera, donat que representa gran part del territori català dominat per l'Ebre, on el riu és l'element vertebrador principal.

5.1.2. MARC FÍSIC I POLÍTIC

Terres de l'Ebre presenta una gran diversitat de relleus (alguns accidentats), rius, barrancs, etc.; que proporcionen a Terres de l'Ebre un elevat nombre d'ambients diferents, permetent que es desenvolupi una notable diversitat i riquesa ambiental i florística. A l'estructura geològica del territori se li suma una acció contundent dels

processos erosius i el seu resultat, expressat en les actuals formes del relleu, és una gran varietat de paisatges i ambients en els quals la topografia i la geomorfologia són dos dels factors més importants. Així doncs, en un territori relativament reduït coexisteixen diferents combinacions de relleus abruptes amb relleus plans, altiplans de l'interior amb arenals i aiguamolls litorals, el riu més cabalós de la Península, etc.

Terres de l'Ebre s'estructuren entorn quatre sistemes muntanyosos vertebrats per la vall inferior de l'Ebre que es lliura a la Mediterrània a través de la seva extensa plana deltaica. Els sistemes muntanyosos (Ports, serra de Cardó - el Boix, serra de Tivissa, serra de Pàndols – Cavalls i Serra del Montsià), dominats per matoll i bosc, estan inclosos, majoritàriament, en alguna figura de protecció ambiental (Parc Natural, Zona PEIN - Xarxa Natura 2000). El massís dels Ports està situat al marge dret de l'Ebre i connecta amb els contraforts nord-orientals de la serralada Ibèrica; en ell hi ha les màximes elevacions de la regió. Les serres de Cardó i de Tivissa, al marge esquerre de la vall, pertanyen al sistema de les serres prelitorals catalanes. Aquests dos conjunts muntanyosos exerceixen de divisòria natural entre les terres litorals i les terres d'interior.

A les terres planes és on hi ha la gran majoria de les zones conreades del territori i on històricament s'han instal·lat els principals nuclis habitats, transitant per elles les principals vies de comunicació. La "cubeta de Mora", és una àmplia depressió travessada pel riu Ebre i omplerta pels materials aportats per l'acció fluvial que li confereixen una elevada fertilitat agrària.

A la costa trobem les planes al·luvials costaneres a ambdós marges del Ebre i són conseqüència de les aportacions al·luvials del riu, incloent un dels espais més emblemàtics de la regió: el Delta de l'Ebre amb una superfície de 320 Km². Les vores litorals del Delta de l'Ebre estan ocupades per extensos arenals amb sistemes dunars en actiu i per un conjunt de llacunes corresponents a anteriors desembocadures històriques del riu.

La plana coal·luvial del Baix Ebre i el Montsià (conegut també com Pla de la Galera, Foia d'Ulldecona, Plana de Sant Jordi d'Alfama), ocupa l'espai situat entre la base de les muntanyes fins a la línia de la costa i va des de l'extrem nord-oriental (Coll de Balaguer) fins al riu Sénia, continuant pel Baix Maestrat castellonenc. Aquesta plana es troba únicament interrompuda per la vall de l'Ebre i pels barrancs i rius que tenen el

seu origen als Ports i la serra del Boix. Aquesta zona s'ha llaurat tradicionalment amb cultius de secà (principalment oliveres, però també ametllers i garrofers) i actualment conforma el major espai continu d'olivar de Catalunya. Cal destacar, en aquestes unitats, les nombroses estructures de pedra en sec que caracteritzen el seu paisatge.

A l'interior trobem els altiplans del conjunt territorial de la Terra Alta i la Plana del Burgar amb pendents més pronunciades, de manera que les construccions de pedra en sec assoleixen nivells molt notables. El cultiu de la vinya és el predominant, però, la seva estructura agrària en mosaic arriba a altres espècies, principalment la fruita seca.

El Riu Ebre té 136,2 km de recorregut en l'àmbit administratiu de les Terres de l'Ebre; mentre que en l'àmbit territorial de la Reserva de la Biosfera, el riu Ebre té una longitud de 98,6 km. Transcorre pel territori de la RB començant a Móra d'Ebre i passant pels municipis de Tivissa, Benissanet, Ginestar, Miravet, Rasquera, Benifallet, Tivenys i Xerta, on hi ha l'Assut. És aquí on neixen els dos canals més importants de les Terres de l'Ebre (el canal de la Dreta i el de l'Esquerra de l'Ebre), que han de considerar-se com el veritable origen de l'actual Delta agrari. A partir d'aquest punt, el riu transcorre per Aldover, Tortosa, l'Aldea i Amposta, on entra en la formació deltaica (a 27,6 km de distància fins a la desembocadura), passant pels termes municipals de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja.

A excepció del riu Ebre, els rius i rierols de la seva conca presenten un règim irregular, d'acord amb les característiques del règim de precipitacions mediterrani. Dins la conca de l'Ebre destaquen, els rius Sénia, Matarranya, Algars i Canaleta i la xarxa de barrancs de la Galera, Lloret o Sant Antoni.

Les Terres de l'Ebre, administrativament formen part de Catalunya i estan dividides en 4 comarques: Montsià, Baix Ebre, Terra Alta i Ribera d'Ebre. Com ja hem avançat, l'àmbit territorial de la candidatura es refereix a 45 municipis dels 52 de les Terres de l'Ebre; quedant exclosos els municipis més septentrionals de la Ribera d'Ebre. Per això, la població total de l'àmbit de la candidatura és de 181.750 habitants. El Baix Ebre, amb el 43% de la pressió demogràfica de la zona, és la comarca on es troba la ciutat de Tortosa, que actua com la capital de les Terres de l'Ebre; el Montsià, amb capital a la ciutat d'Amposta i segona ciutat en termes de dimensió poblacional de la zona, és una comarca habitada pel 38% de la població total; la comarca de la Ribera d'Ebre, la

capitalitat de la qual resideix a la ciutat de Móra d'Ebre, allotja el 13% del total de la població i, finalment, la Terra Alta, amb capital a Gandesa, constitueix la zona menys poblada de la proposta MaB, sent habitada per el 7% de la població total.

Amb gairebé 190.000 habitants i la superfície total de 3.329 km² (mitjana de 58 hab/Km²), la densitat poblacional es caracteritza per ser baixa i bastant menor que l'existent en altres territoris de referència, com pot ser la pròpia Catalunya o tot el territori espanyol i per uns marcats nuclis poblacionals de caràcter rural menors a 20.000 habitants.

El gruix de la població de la zona es concentra a les comarques del Baix Ebre i del Montsià. El riu Ebre i la xarxa viària articulen la localització dels assentaments; en els marges fluvials de l'Ebre s'emplacen tres capitals comarcals: Mora d'Ebre, Tortosa i Amposta. Des de Tortosa a la desembocadura els nuclis són més grans.

La dinàmica poblacional dels últims anys ha suposat un gir en l'històric patró recessiu de l'àrea. Des de l'any 2000 i fins al 2009 la població ha crescut un 22,1%. Més del 90% del creixement percentual de les Terres de l'Ebre s'explica per l'augment en les comarques del Baix Ebre i Montsià, amb un paper important per a les poblacions costaneres de Sant Carles de la Ràpita i l'Ametlla de Mar a l'abric del desenvolupament turístic. En contrast, destaca el baix creixement poblacional de les comarques del nord de l'àrea, il·lustrant al seu torn les oportunitats de desenvolupament.

Pel que fa a l'estructura per edats, la població es caracteritza globalment per una taxa d'envelliment (19,5%) sensiblement superior al dels seus entorns referencials més immediats, com és el cas de Catalunya (16,3%) o Espanya (16,6%). La principal disparitat intra-territorial se situa entre la Terra Alta i la resta, on la taxa d'envelliment (26,2%) és força superior a la mitjana territorial i que s'incrementa notòriament en poblacions rurals de l'interior de la Terra Alta com Arnes, Bot, Caseres o la Pobla de Massaluca on tenen una taxa d'envelliment que supera el 33%. El major envelliment i la menor natalitat s'atribueixen a un procés històric de migració dels efectius naturals cap a zones de major desenvolupament econòmic i expansió de l'activitat productiva, amb nucli a Tarragona, i la seva zona d'influència, i Barcelona. La proposta MaB haurà d'exercir de palanca per intentar canviar aquest patró, reforçant l'atracció poblacional sobretot a la zona nord-oest a través de la creació d'activitat econòmica sostenible

l·ligada al desenvolupament del sector turístic, de component rural i natural, i la valorització del sector primari , entre altres repercussions significatives.

5.1.3. ZONACIÓ

Els diversos instruments normatius de protecció territorial, aprovats en les darreres dècades, han comportat que a les Terres de l'Ebre coexisteixin diferents figures de protecció del territori i dels espais naturals:

- Parc Natural del Delta de l'Ebre
- Parc Natural dels Ports
- Espais de la Xarxa Natura 2000: llocs d'interès comunitari (LIC) i zones d'especial protecció per a les aus (ZEPA)
- Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya (PEIN)
- Reserva Natural Parcial de la Punta de la Banya
- Zones humides del Delta de l'Ebre incloses en l'Inventari de les Zones Humides de Catalunya i al conveni Ramsar

Així, com la majoria de Reserves de la Biosfera, Terres de l'Ebre esta constituïda per tres zones geogràfiques ben diferenciades amb nivells de protecció diferents i on les diferents figures de protecció que coexisteixen amb la Reserva de la Biosfera hi tenen un especial paper:

Zona Nucli

La zona nucli de la Reserva de la Biosfera és on es reuneixen els valors naturals més significatius i representatius (ecosistemes i espècies), està jurídicament protegida per Parcs Naturals i Xarxa Natura 2000). Aquestes zones nucli disposen d'òrgans de gestió propis: Parcs Naturals en el cas del nucli dels Ports i del Delta de l'Ebre i Consorci de Gestió en el cas del nucli de Serra de Cardó). D'altra banda, es va tenir en compte la titularitat del sòl prioritant la titularitat pública (Estat, Generalitat de Catalunya i ens locals) amb l'objectiu de facilitar la gestió de les zones nucli tenint com a prioritat la funció de conservació.

El conjunt de la zona nucli té una superfície de 71.697,6 hectàrees. Està integrada pels següents sectors:

Sector	hectàrees	%
Cardó-Boix	8.180,8	11,41
Delta de l'Ebre	7.738,7	10,79
Ports	22.792,8	31,79
Marítim	32.985,3	46,01
Total	71.697,6	100

En relació als espais protegits la distribució dels diferents sectors de la zona nucli és la següent:

- El sector Ports queda inclòs completament dins del Parc Natural dels Ports, del qual ocupa el 70% de la seva superfície total.
- El sector Delta de l'Ebre ocupa íntegrament tota la superfície inclosa al Parc Natural del Delta de l'Ebre.
- El sector Cardó-Boix resta inclòs completament dins de la Zona PEIN "Serres de Cardó-el Boix" del qual ocupa el 50,7% del total.
- El sector marítim ocupa els fronts costaners del Delta de l'Ebre i del Golf de Sant Jordi (Ametlla de Mar i Perelló).

Els diferents sectors de la zona nucli estan envoltats per una zona d'amortiment de dimensions variables. Tanmateix, cal recordar que en el límit occidental del nucli dels Ports, en el seu contacte amb la comarca del Matarranya (Aragó), la zona nucli disposa d'una zona tampó que adquireix la forma d'una franja de 500 metres al llarg del límit administratiu de les dues comunitats. L'extensió d'aquesta franja és absolutament suficient ja que aquesta zona de la comunitat aragonesa es troba integrada a la Xarxa Natura 2000; per això disposa de l'adequat grau de conservació per mantenir la coherència d'aquesta proposta on fins i tot es podria prescindir d'aquesta franja de 500 metres.

Zona d'esmoreïment

La zona d'esmoreïment d'Ebrebiosfera, amb una superfície de 69.738 hectàrees terrestres i 5042,9 d'espai marítim, esta formada per espais naturals protegits per la

Xarxa Natura 2000 (integrats per LICs i ZEPAs i que íntegrament s'han incorporat al Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya (PEIN)). És una zona on els valors naturals estan estretament relacionats amb determinades activitats humanes (bàsicament agricultura i, en menor mesura, ramaderia) i que compleix una funció d'esmoreïment de possibles impactes negatius provocats en la zona de transició al voltant de les zones nucli.

La zona d'esmoreïment s'ha concretat a partir de la inclusió de tots els espais naturals amb reconeixement oficial a la regió de les Terres de l'Ebre (espais PEIN i Xarxa Natura 2000), la distribució del quals representa una bona mostra dels diferents hàbitats i ecosistemes presents en el territori i que en la seva majoria estan associats o limiten amb hàbitats conformats per sistemes agraris tradicionals. La zona d'esmoreïment inclou 13 espais PEIN, integrats al seu torn en la Xarxa Natura 2000: delta de l'Ebre, litoral meridional tarragoní, serra de Godall, ribera de l'Algars, serra de Montsià, serres de Cardó - el Boix, Tivissa-Vandellós-Llaberia, riberes i illes de l'Ebre, sistema pre-litoral meridional, tossals d'Almatret i Riba-roja, tossal de Montagut, barranc de Santes Creus i Secans del Montsià.

Tot i la diferència de dimensions entre el conjunt d'espais que integren la zona d'esmoreïment, tots ells inclouen aspectes destacables i representatius de la gran biodiversitat que caracteritza als Terres de l'Ebre; entre els quals es troben ambients fluvials del riu Ebre, ambients fluvials secs dels barrancs intermitents, ambients de muntanya mitjana mediterrània, així com ambients de zones planes i poc elevades.

Zona de transició

La zona de transició està constituïda per la resta del territori de la Reserva de la Biosfera sense protecció específica, 178.993,4 hectàrees representant el 62,3% del total terrestre de la Reserva de la Biosfera. És la zona que acull la majoria d'activitats econòmiques (agràries, industrials i de serveis), així com els sistemes urbans i de comunicacions. L'eix fluvial del riu Ebre al costat de la xarxa de barrancs que conflueixen en ell estableix el marc o matriu on es desenvolupen les activitats agràries característiques de la regió. Les activitats turístiques se situen, majoritàriament, al llarg de la línia de la costa mentre que les activitats econòmiques i industrials

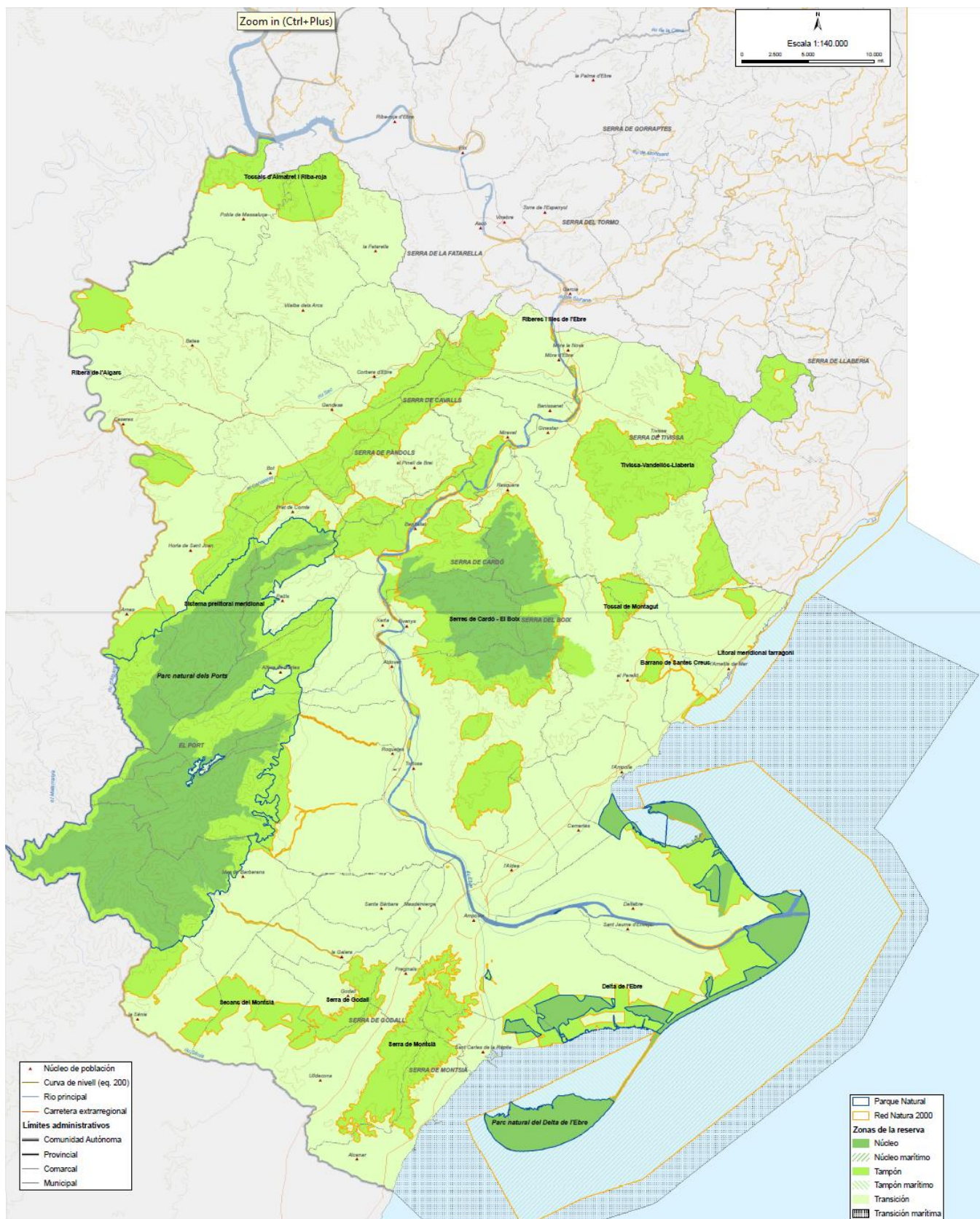
tenen als principals eixos viaris com a base de la seva localització. La seva delimitació inclou els 45 nuclis urbans de la regió distribuïts en quatre comarques:

Baix Ebre	Montsià	Ribera d'Ebre	Terra Alta
Aldea	Alcanar	Benissanet	Arnes
Aldover	Amposta	Ginestar	Batea
Alfara	Freginals	Miravet	Bot
Ametlla	Galera	Móra d'Ebre	Caseres
Ampolla	Godall	Móra la Nova	Corbera
Benifallet	Mas de Barberans	Rasquera	Fatarella
Camarles	Masdenverge	Tivissa	Gandesa
Deltebre	Sta. Bàrbara		Horta
Paüls	St. Carles de la Ràpita		Pobla de Massaluca
Perelló	St. Jaume d'Enveja		Pinell
Roquetes	Sénia		Prat de Compte
Tivenys	Ulldecona		Vilalba dels Arcs
Tortosa			
Xerta			

D'altra banda el sector marí de la Reserva de la Biosfera també disposa de zona de transició, amb una superfície de 42.257,7 hectàrees. Aquesta zona de transició marina s'ha establert a partir d'una franja de 2 km al voltant de la zona nucli de la plataforma marina del Delta i la seva unió amb la franja marina d'aigües interiors establerta pel Reial Decret 2510 de 1977.

Mapa de les zonació de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre

Font: CODE

5.1.4. PATRIMONI NATURAL

En termes de patrimoni natural, Terres de l'Ebre, contribueix aportant una reveladora quota de biodiversitat al seu entorn geogràfic. La seva situació, la combinació radical entre estructura i morfologia i la diversitat de formes de relleu expliquen la gran varietat de paisatges i d'hàbitats i la biodiversitat existent. En poc més de 30 km, el territori passa de nivell de mar a relleus característics dels 1.500 metres d'altitud: de sorrals i aiguamolls de la plana deltaica a serres i altiplans d'interior, passant per cubetes tectòniques, i la vall i els dipòsits al·luvials de l'Ebre

Les Terres de l'Ebre és un territori eminentment mediterrani, situat al litoral, es troba a la zona d'enllaç entre el Sistema Litoral Català i el Sistema Ibèric i constitueix l'últim tram de la conca fluvial de l'Ebre, la més gran d'Espanya, que en la seva desembocadura ha creat el Delta de l'Ebre, una de les zones humides més importants de la Mediterrània Occidental. Tot això, en un espai relativament reduït d'aproximadament 287.000 ha terrestres.

La Reserva de la Biosfera ompli un buit existent en l'arc mediterrani ibèric, on no abunden Reserves de la Biosfera representatives de la varietat de paisatges i hàbitats típicament mediterranis i de la biodiversitat a ells associada; i ho fa, a més, acompanyada d'un amplíssim rang d'elements biològics característics d'altres regions biogeogràfiques. Cal ressaltar, en aquest context, els hàbitats hipersalins del Delta amb espècies meridionals raríssimes, com ara *Limoniastrum* i *Zygophyllum* (característiques, d'altra banda, d'associacions exclusives del territori) o les fagedes i els boscos de pi roig amb boixerola, hàbitats de clara tendència septentrional amb espècies de distribució disjunta com la *Pyrola uniflora* o la *Pyrola secunda*. Ofereix una diversitat d'ambients, paisatges, ecosistemes, hàbitats, espècies i valors patrimonials, com lloc d'importància singular per a la conservació, particularment en les zones nucli i d'esmoreïment de la Reserva. Més encara, tenint en compte la particular situació litoral del territori i la seva fragilitat, sobretot la del Delta de l'Ebre, als eventuais efectes del canvi climàtic.

La Reserva de la Biosfera s'ocupa també dels hàbitats marins adjacents, tant els de mar oberta com els constituïts per les badies del Delta de l'Ebre: extraordinaris ambients d'aigües semiobertes amb una elevada productivitat biològica gràcies a les praderies

de fanerògames submarines i que contribueixen significativament a la economia de la zona. L'activitat pesquera (arrossegament, encerclament, tonyinaires d'encerclament, i una àmplia varietat d'arts menors com tremalls, soltes, palangre, etc.). Aquesta activitat té un notable impacte sobre les aus, amb efectes que varien en funció del tipus de pesca i de les espècies. Per exemple, les vedes o aturades biològiques de la flota d'arrossegament que tenen dos mesos de durada (primavera-estiu) influeixen substancialment sobre la biologia reproductora d'aquelles espècies més propenses a utilitzar els descarts de pesca com a font d'aliment.

Gairebé el 37,4% de l'extensió terrestre de la Reserva de Biosfera es troba sota tutela de la figura de protecció del Pla d'Espais d'Interès Natural (aèries LIC, ZEPA i Xarxa Natura 2000) i hi ha dos parcs naturals (Parc Natural del Delta de l'Ebre i el Parc natural dels Ports), garantint així la conservació d'aquest patrimoni natural.

Pel que fa a la fauna passa una cosa semblant, sent un territori on abunden espècies que presenten el seu límit de distribució meridional o septentrional segons els casos. En tot cas cal destacar l'avifauna; en aquest sentit, el Delta de l'Ebre i la mar que l'envolta és una zona de gran importància mundial.

Tot i això, Terres de l'Ebre és més que un territori amb un extraordinari patrimoni natural, és un espai habitat des d'antic. A cada moment històric, diferents cultures han aportat la seva singular manera de relacionar-se amb l'entorn, contribuint a un ampli patrimoni cultural i etnològic i a la creació de paisatges culturals de primer ordre que contribueixen a la identitat col·lectiva del territori. Aquests últims estan relacionats, sobretot, amb l'activitat agrícola tradicional; des dels paisatges de la pedra en sec amb els seus oliverars i vinyes, fins al complex agrosistema de l'arrossar del delta; tots ells constitueixen un dels pilars més significatius de l'economia de les Terres de l'Ebre, que d'aquesta manera es substantiva com un dels territoris de Catalunya amb més paisatges agraris, que són més humans que humanitzats. Més enllà de la diversitat i singular bellesa d'aquets paisatges humans, destaquen també per la conservació de la biodiversitat genètica d'espècies i varietats d'importància tradicional i/o socioeconòmica com ara la Farga com a característica de les oliveres monumentals de la zona; varietats autòctones i tradicionals d'ametller; Garnatxa blanca i negra com a varietat fonamental que personalitza els vins del territori; la raça de cabra autòctona,

cabra blanca o cabra de Rasquera; o el Bobí de raça de lídia són exemples de biodiversitat genètica característica de la Reserva de Biosfera.

Des del punt de vista ecosistèmic, els cultius de les Terres de l'Ebre tenen un important paper en el manteniment de funcions ecològiques bàsiques del territori. En aquest sentit, cal ressaltar la importància dels arrossars, i per tant de l'activitat humana, en el funcionament i manteniment dels ecosistemes deltaics. Actualment, el 75% aproximadament de la superfície del Delta correspon a cultius i, de fet, l'ús agrícola només s'ha detingut en aquells espais on, o bé el control de la salinitat és difícil, o bé els sòls són poc favorables per al cultiu. En aquest context, es pot afirmar que el Delta constitueix, a grans trets, un monocultiu d'arròs i, per tant, qualsevol actuació dirigida a millorar les condicions ambientals i naturals del Delta ha de tenir en compte la seva existència. Així, l'arrossar passa de ser un cultiu amb un gran pes específic en l'economia deltaica, per esdevenir un complex agrosistema que regula gran part dels fluxos d'aigua i nutrients existents al Delta; fins al punt que els arrossars constitueixen un element essencial en el manteniment del conjunt d'ecosistemes naturals.

Pel que fa als cultius de secà, bàsicament olivera i vinya, constitueixen l'hàbitat d'alimentació de diverses espècies de mamífers i, sobretot, d'aus. En aquests agrosistemes, l'activitat humana s'encamina en un doble sentit.

Tot i la riquesa natural i rural, les Terres de l'Ebre han experimentat una certa transformació en els darrers 50 anys on determinades zones (especialment la línia de costa i el triangle conformat per Tortosa-Amposta-l'Aldea) han estat urbanitzats notablement, ja sigui per a usos industrials o residencials, seguint una tendència comuna al conjunt de Catalunya. També es denoten unes certes tendències d'abandó del camp, per manca de rendibilitat, la qual cosa repercuteix a la diversitat paisatgística que tant caracteritza a les Terres de l'Ebre. En aquests moments existeixen diferents figures de gestió dels espais agraris, que pretenen establir uns criteris comuns de regulació i protegir el sector. A nivell general hi ha el Pla territorial general de Catalunya i el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre. A nivell sectorial existeix el Pla de regadius, el Catàleg del paisatge de les Terres de l'Ebre i la Política agrària comuna (PAC).

Al Pla territorial general de Catalunya es defineixen les terres d'ús agrícola que cal conservar o ampliar per les seves característiques d'extensió, situació o fertilitat.

El Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre té com a objectiu general la protecció de la biodiversitat i de l'activitat agrària amb dues figures: sòl agrícola de protecció especial i sòl d'interès agrari i/o paisatgístic. El sòl agrícola de protecció especial és aquell que es considera part fonamental del singular mosaic d'hàbitats que contribueixen al manteniment de la biodiversitat a Terres de l'Ebre, que el seu emplaçament té un valor de localització rellevant per la seva funció com a connector entre ecosistemes o que té una qualitat intrínseca que fa necessària la seva conservació com a recurs natural. Els sòls agrícoles més destacats que compleixen aquests paràmetres són l'ecozona del Delta de l'Ebre, amb els arrossars; els cultius de secà de la depressió de l'Ebre (la Fatarella, Batea, la Pobla de Massaluca), que mantenen espècies clau (conills, tords i perdius) per a la presència d'àguiles cuabarrades; l'ecozona de la plana del Burgar, que limita amb els PEIN de les serres de Cardó-Boix i de Tivissa-Llaberia i està ocupada majoritàriament per cultius arboris de secà significatius per a l'alimentació de l'àguila cuabarrada i d'hivernada de túrdids; la plana al·luvial del riu Ebre entre l'assut de Xerta i el Delta, que constitueix un espai agrícola d'hortícola, arrossars i fruiters de regadiu; el Pla de la Galera majoritàriament dedicat al cultiu de l'olivera i cítrics, que constitueix la major zona homogènia d'oliverar actiu de totes les Terres de l'Ebre, i per últim l'ecozona de la plana d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita, espai de discontinuïtat del front marítim urbanitzat i de transició amb els espais del PEIN del Montsià on dominen els cultius de cítrics al sud i els arboris de secà al nord. En els sòls de protecció especial destinats a la producció agrària s'ha d'afavorir l'ambientalització de les activitats agrícoles i ramaderes mitjançant el manteniment i millora de les taques de vegetació natural i la incorporació de mesures agroambientals, d'acord amb les polítiques agràries i els instruments de suport i finançament existents. En els marges i límits de parcel·la dels sòls de protecció especial destinats a la producció agrària, s'ha de mantenir el tancament tradicional de la zona (murs de pedra seca, línies d'arbres o arbustos ...) i si convé, la vegetació natural que aquest porti associada.

El Pla de regadius de Catalunya aposta per millorar la gestió de l'aigua en base als objectius establerts per la Directiva del Parlament Europeu i del Consell 2000/60/CE, de 23 d'octubre de 2000, coneguda com a Directiva Marc de l'Aigua (DMA), i promou

l'ús sostenible a través de l'estalvi modernitzant els regs tradicionals i implantant nous regadius eficients.

El Programa de Desenvolupament Rural (PDR) de Catalunya és l'eina a través de la qual s'implementen les directrius i estratègies, tant comunitàries com estatals i autonòmiques, en matèria de desenvolupament rural. Alhora, també es tracta del principal instrument que disposa el Govern de Catalunya per implementar una política estructural dirigida al món rural, amb una especial atenció al sector agrari.

Recentment s'ha elaborat el catàleg del paisatge de les Terres de l'Ebre, finançat per l'IDECE (Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre) i elaborat pel CODE (Consorti de Serveis Agroalimentaris de les Comarques del Baix Ebre i Montsià), conjuntament amb la demarcació del col·legi d'arquitectes i la Universitat Rovira i Virgili i coordinat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya. El Catàleg del paisatge de les Terres de l'Ebre és un instrument que no és vinculant, però que és de gran utilitat per desenvolupar polítiques i estratègies relacionades amb l'agricultura. Les Terres de l'Ebre, és un exemple de territori, on l'àmbit natural no pot ser desvinculat de l'home, ja que aquest ha tingut un paper decisiu en la definició del paisatge de les Terres de l'Ebre tal com el coneixem avui. El Catàleg dedica un capítol a alguns paisatges de les Terres de l'Ebre que mereixen una atenció especial, bé sigui per la seva singularitat o bé pel fet de necessitar mesures de preservació específiques, però tenint en compte tant elements aspectes ambientals com humans i la seva interconnexió: Altiplà de la Terra Alta, Serra del Tormo (bona part d'aquest paisatge està exclòs de la declaració de Reserva de la Biosfera, per la proximitat a la central nuclear d'Ascó i pel fet d'estar integrat en alguns municipis de la comarca del Priorat), Riberes de l'Algars, Serres de Pàndols-Cavalls, Cubeta de Móra, Serra de Llaberia, Burgans, Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, Serres de Cardó-Boix, Los Ports, Plana del Baix Ebre-Montsià, Paisatge fluvial de l'Ebre, Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba, Litoral del Baix Ebre, Serres de Montsià-Godall, Delta de l'Ebre, Barrufemes, Baix Priorat (on hi ha algunes poblacions pertanyents a la comarca del priorat que no formen part de la Reserva de la Biosfera) i Costers de l'Ebre (corresponent a bona part de la porció de la Ribera d'Ebre nord que no forma part de la Reserva de la Biosfera per la proximitat a la central nuclear d'Ascó).

5.1.5. HISTÒRIA I CULTURA

Introducció

El paisatge de les Terres de l'Ebre és un producte cultural, resultat de la interacció de la matriu biofísica del territori amb l'activitat humana al llarg dels anys i civilitzacions. Terres de l'Ebre conserva alguns dels paisatges més singulars del país. Des dels paisatges muntanyosos de l'interior, les espectaculars geoformes que van inspirar el cubisme a Picasso durant les seves estades a Horta de Sant Joan; passant pels escenaris de la Batalla de l'Ebre, a la comarca de la Terra Alta, veritables paisatges de la memòria històrica, paisatges per a una cultura de la pau; i finalitzant pels paisatges del Delta de l'Ebre, paradigma de paisatge cultural on l'activitat humana i els valors naturals estan estretament relacionats i on els cultius es converteixen en veritables agrosistemes que contribueixen decisivament en la biodiversitat d'aquest espai natural. Així, en aquest territori, no es pot desvincular l'activitat humana de la natura. Les Terres de l'Ebre, tal com les coneixem avui, són producte de la seva interacció. El pas de tantes cultures i civilitzacions per aquestes terres ha construït literalment el paisatge tal com el coneixem.

Terres de l'Ebre han seguit terres d'al·luvió; durant mil·lennis les aportacions del Ebre han anat configurant lentament, capa a capa, la vall inferior del Ebre i la seva plana deltaica. No resulta inexacte que des del punt de vista cultural, a Terres de l'Ebre, se li atribueixi el mateix caràcter al·luvial. Situades estratègicament en la intersecció del corredor mediterrani amb el corredor del Ebre, durant segles han estat lloc de pas i terra d'acollida. Les diferents cultures que han passat o s'han establert al llarg de la història han fonamentat, a poc a poc, una identitat cultural pròpia que s'alimenta de múltiples fonts. Prova d'això són els elements patrimonials que encara avui perduren i les manifestacions culturals de tot tipus (des de la música tradicional, a la gastronomia), que són característiques per tenir molts orígens.

Potser per això, a causa d'aquesta identitat pròpia teixida amb diversos elements, els valors culturals existents a l'Ebre català han estat fins fa ben poc desconeguts (fins i tot aliens) en el context cultural català. Segurament, a part de la llunyania física de les Terres de l'Ebre als grans centres de decisió del país, també, hi contribueix el caràcter al·luvial i polièdric de la cultura de les Terres de l'Ebre i les seves múltiples influències i

connexions. En gran part es deu, també, a la variant dialectal, sensiblement diferent a l'estàndard català, fonèticament i lèxicament més propera a les variants parlades a la Comunitat Valenciana i a les de les veïnes comarques aragoneses de parla catalana. Aquests darrers anys, però aquesta distància cultural està sent identificada com una singularitat interessant, tal com reflexa l'escriptor Emili Rosales (2008) en aquest paràgraf: "Si el paisatge i la història del Ebre han estat marginals per ser llunyans o distants o desconeguts, ara semblen interessants i significatius just pels mateixos motius. Passarà l'Ebre de ser el paisatge invisible a ser el gran descobriment?". Així, les Terres de l'Ebre estan experimentant un renaixement de la seva identitat cultural; identitat fortament arrelada en la seva història i de la qual no és aliè el seu entorn físic i natural, que en gran part és el seu millor referent.

Recorregut històric per les Terres de l'Ebre

L'Ebre, al llarg de la història, ha servit de nexa d'unió entre les terres d'interior i la Mediterrània, eix vertebrador del territori i propulsor de l'activitat humana des de temps remots. De l'època del Paleolític es constata la presència humana a través de manifestacions d'Art Llevantí. A les Terres de l'Ebre hi ha 22 emplaçaments de pintures rupestres reconeguts internacionalment repartits entre diferents abrics i coves, incorporats al conjunt d'Art Rupestre de l'Arc Mediterrani, que el 1998 va ser inclòs en la llista de Patrimoni Mundial de la Humanitat de la UNESCO. Els més reconeguts es troben als municipis del Perelló (Cabra Freixet i la Cova dels Calobres), Tivissa (Coves del Ramat, del Cingle, del Pi i del Taller), Alfara de Carles (Cova Pintada), Freginals (Abric dels Masets i Abric de Llibreres) i, sobretot, Ulldecona (Abric de les Ermites, Abric de les Escuarterades i Cova Fosca) formant el conjunt d'art rupestre més important de Catalunya.

La població autòctona d'aquest territori, a la darrereria de l'edat de bronze, evolucionà cap a una cultura pròpia, la ibèrica, influenciada pels contactes amb fenicis i grecs. Van assimilar importants innovacions tècniques i culturals com el torn terrissaire, l'alfabet, la moneda, l'ús del ferro, la vinya i l'olivera així com nous models d'urbanisme.

Els iler-cavons eren la tribu ibera que habitava les actuals comarques de la Terra Alta, el Baix Ebre, la Ribera d'Ebre, el Montsià i la franja d'Aragó i País Valencià limítrofa amb aquestes comarques. Cap a ponent, el territori iler-cavó penetrava per l'Ebre fins al seu

entroncament amb el Segre i el Cinca. Aquest territori coincidia pràcticament amb el que segles més tard i fins ben entrat el segle XX ocupava la Diòcesi de Tortosa (ambdues considerades com la projecció cultural de les Terres de l'Ebre, que va més enllà dels actuals límits administratius). Els ilerjavons eren, dins del conglomerat ibèric, una de les cultures més dinàmiques gràcies a la seva privilegiada situació geogràfica a la vora d'una via fluvial important, bàsica per a la comunicació entre la costa i l'interior. Els assentaments ibers se situaven relativament agrupats entre ells, mantenint-se en contacte visual per raons defensives. Les restes dels assentaments segueixen, d'una banda, l'eix del riu Ebre (també del Matarranya i de l'Algars) i de l'altra, ocupen els punts més o menys elevats de les muntanyes properes al litoral. Diversos estudis situen la comarca de la Terra Alta com un dels territoris amb una implantació més antiga de les tribus iberes, tal com ho demostren diverses restes de poblats localitzats al llarg del riu Matarranya i el riu Algars, tant en la part administrativament aragonesa com a la administrativament catalana. Entre aquests assentaments ibers cal destacar, bé per les seves dimensions, bé pel seu estat de conservació i/o bé per la seva rellevància històrica: el poblat de la Punta de la Gessera, el del Coll del Moro, el poblat i necròpolis de Santa Madrona, el poblat dels Castellans, el poblat de l'Assut, el poblat de Castellet de la Roca-Roja, el poblat dels Tossals, el de la Moleta Rodona, el del Forn Teuler, el de la Roca de les Bruixes, el de Sant Miquel i el de Castellet de Banyoles al terme de Tivissa, on es va fer una important troballa de diversos estris i joies de plata, que s'ha denominat el Tresor de Tivissa. Al litoral i curs del riu es localitzaven assentaments que es distingien pel seu comerç amb embarcacions de cabotatge de les grans cultures de la mediterrània. La cultura ibera va viure el seu moment d'esplendor entre el segle V i III aC, essent notables els poblats de Sant Antoni de Calaceit, la Moleta del Remei d'Alcanar, el Coll de Moro de Gandesa i la ciutadella del Castellet de Banyoles de Tivissa on s'ha trobat el famós "tresor de Tivissa".

El segle III marcà la transició cap una nova influència que no deixà de créixer: la dels romans. Els conflictes entre aquests i els cartaginesos en la II Guerra Púnica lliurat davant les Gules de l'Ebre, converteix, per primer cop, l'Ebre en espai fronterer i suposà la destrucció i abandó de diversos poblats. Entre els segles III aC i I dC es produeix l'ocupació de tota la península. Funden ciutats, com Dertosa, o assentaments

rurals, com Carrova, Mas de l'Antic, etc. Alguns d'aquests assentaments, com els anomenats anteriorment desenvolupen activitats relacionades amb la pesca. Sabem per Plini que el riu Ebre era navegable des de la seva desembocadura fins a Vareia, (actual Rioja); i que per tant, s'utilitzava l'Ebre com a gran via per al comerç, amb Dertosa com a port destacat. Malgrat tot, actualment no existeixen jaciments importants de l'època romana, possiblement perquè la majoria van servir de base i van ser integrats en construccions d'èpoques posteriors. Només queden restes de viles i assentaments dispersos a Ginestar, Tortosa i Amposta, entre d'altres. Cal destacar la Via Augusta al seu pas per les Terres de l'Ebre, concretament per la seva banda litoral, entre les comarques del Baix Ebre i el Montsià: 4 km en diversos trams al Perelló i en les proximitats, i restes del traçat pel Pla de la Galera. En alguns punts d'aquesta via hi havia "mutationes", instal·lacions de petites dimensions situades al costat dels camins que servien com a punts de descans. Segons sembla, un d'aquells llocs es va desenvolupar prop de l'actual localitat del Perelló, on es conserven diversos trams que sumen uns 4 km de Via i en les proximitats encara es poden observar pous i fonts construïts en aquesta època. A la comarca del Montsià on recentment s'han senyalitzat diversos itineraris amb l'objecte de poder transitar pels vestigis d'aquesta via mil·lenària que sovint coincideix amb el traçat de les vies de comunicació actuals.

Del període visigot cal remarcar la creació de la diòcesi de Tortosa que comprenia l'entitat administrativa d'aquest territori.

És la presència musulmana, durant més de 800 anys, la que deixà una empremta cultural considerable al territori. Els topònims d'origen àrab (Beseit, Benifallet, Benissanet, Xerta, Alcanar, etc), les obres hidràuliques (l'assut de Xerta, les sènies...), les tècniques del vidriat i els vernissos terrissaires, restes de torres i castells (la Suda de Tortosa, el hisn de Siurana...), els passos de barca, els conreus de fruita dolça, etc.

A l'alta edat mitjana l'Ebre torna a ser territori de frontera entre Al-Àndalus i els regnes i comptats cristians del nord. La Turtusa del segle XI va viure el seu moment d'esplendor com a regne taifa independent, essent una de les ciutats portuàries amb més activitat i prestigi de tota la Mediterrània. Poc després de l'envaïment dels almoràvits (1089-1147), que es van fer forts a Miravet (al-Muràbit), els cristians del nord posaren en marxa les primeres operacions per a la conquesta del territori. La conquesta de l'Ebre, iniciada per Alfons I el Bataller, es decidí amb Ramon Berenguer

IV entre 1147 i 1158 (Tortosa, Lleida, Alcanyís, Mequinensa, Miravet i Calaceit), i l'assegurà Alfons II amb l'ocupació de les conques dels rius Algars i Matarranya. La implicació dels ordres militars del Temple, l'Hospital i Calatrava fou decisiva, rebent a canvi importants donacions i extensions territorials. És en aquesta època quan es donen la major part de les cartes de poblament del territori, amb gent dels Pirineus i la Ribagorça. La població autòctona, els moriscos, es va mantenir oprimida fins la seva expulsió el segle XVII per l'actual Sant Carles de la Ràpita. D'aquest període cal destacar les torres defensives algunes d'origen islàmic i d'altres medieval. La majoria de les torres se situen en la part baixa del riu Ebre i a la costa. La seva funció era de servir de talaia per vigilar la costa i el tram final de la llera del Ebre i alertar de qualsevol desembarcament d'enemics a la costa o la seva penetració cap a l'interior del territori remuntant el Ebre (episodis molt freqüents durant l'Edat Mitjana i especialment durant els segles XV i XVI). Independentment del seu valor cultural i històric, per la seva ubicació i dimensions són referents paisatgístics de gran importància. Hi ha torres catalogades en els municipis de l'Aldea, Tortosa, Alcanar, Amposta i Horta de Sant Joan. Es comptabilitzen 28 al marge dret del Ebre, des de Xerta fins a Alcanar i 35 al marge esquerre, des del Assut de Tivenys fins a la Torre del Torm a l'Ametlla de Mar. Entre elles cal destacar la Torre de la Carrova, una de les més emblemàtiques de l'Ebre; construïda sobre la roca, al costat de les restes d'una antiga vil·la romana. Està restaurada i des de la mateixa es pot observar una torre germana situada a l'altre marge fluvial, la Torre de Campredó. També cal destacar els castells i les fortaleses que, en estar situats estratègicament, formen part important del paisatge per ser elements fàcilment visibles des de diferents punts del territori. Entre aquests cal assenyalar el conjunt monumental del castell de Miravet, situat al cim d'un turó dominant la població i el riu Ebre. Va ser l'últim reducte islàmic de Terres de l'Ebre fins a caure en mans de l'ordre del Temple a 1153, aquests ho van reconstruir convertint-lo en un castell monestir d'estil romànic de transició. És el conjunt monumental més visitat de les Terres de l'Ebre. La Suda de Tortosa també és un castell fàcilment observable des de diverses parts del territori. Va ser construït sota el mandat d'Abd-Rahman III (segle X) sobre l'antiga acrópolis romana. Aquest castell, avui convertit en Parador Nacional, és un element important del conjunt monumental que hi ha a Tortosa. Un altre castell destacable per la seva estètica és el d'Ulldecona,

construït sobre les restes d'un assentament ibèric i en el qual hi ha una torre andalusina de planta rodona i una segona torre quadrada construïda per l'ordre de l'Hospital en 1178. Finalment, cal recordar també el castell d'Amposta d'origen medieval, el castell de Paüls i el castell de Sant Blai a Tivissa.

La corona Cataloano-aragonesa va posar les Terres de l'Ebre al centre de la geografia política, fet que afavorí que des de Port Fangós del Delta de l'Ebre sortissin campanyes d'expansió militar cap a la Mediterrània. Tot i això, la gerra civil Catalana, va colpejar les Terres de l'Ebre, destruint entre d'altres el Castell d'Amposta. Al renaixement Tortosa va viure un nou període d'esplendor gràcies al comerç fluvial i marítim.

La guerra dels segadors i la invasió castellana portaren una decadència seguida per un increment important de la pressió dels pirates i corsaris que obligava a continuar el sistema de fortificació en torres a la costa i que va forçar el despoblament la costa o la fortificació d'alguns municipis, com ara Alcanar. Les Terres de l'Ebre també van tenir episodis de la guerra de Successió, 1a i 3a guerres Carlines que van suposar períodes de decadència.

A partir del darrer quart del segle XVIII es produeix la reocupació de la costa, on es funden la major part de les poblacions actuals de la costa de l'Ebre entre 1775 i 1800. Sorgeixen arreu les fortificacions d'època moderna.

Als segles XIX i XX es reactiva l'agricultura, amb el treball de terrasses artificials a les muntanyes (marges), característiques de la zona, i el comerç fluvial de mercaderies, fins la construcció dels pantans de Mequinensa i Riba-roja d'Ebre que regulen el curs fluvial. Hi contribueixen algun projectes de canalització per potenciar el comerç fluvial amb les amèriques, com els canals de navegació; que al seu fracàs, van servir per portar el reg al Delta de l'Ebre, apareixent el conreu de l'arròs.

La fatídica guerra civil Espanyola que es va decidir a aquest territori. El front de l'Ebre suposà bombardejos massius que assolaren els pobles i les gents, testimoni d'una macabra guerra de desgast que es saldà amb més de 100 mil morts d'un i altre bando.

Les Terres de l'Ebre i especialment el sector comprès entre l'altiplà de la Terra Alta, la serra del Tormo i la cubeta de Mora, van ser els escenaris on es va desenvolupar la Batalla de l'Ebre, un dels episodis bèl·lics més tràgics de la història recent d'Espanya. Entre juliol i novembre de 1938, entre ofensives i contraofensives dels dos bàndols, hi va haver 130.000 morts. Els valors paisatgístics i, sobretot, els valors culturals i

històrics associats a l'entorn físic en què es va desenvolupar la batalla han motivat la seva inclusió com a Paisatge d'Atenció Especial al Catàleg del Paisatge de les Terres de l'Ebre. Encara avui queden nombroses restes de la contesa (trinxeres, refugis, etc.) I encara es troben entre boscos, vinyes i oliveres armament, munició i restes dels soldats caiguts en la batalla. El recorregut pels escenaris de la Batalla de l'Ebre condueix a la reflexió sobre les situacions històriques i les fractures socials però també sobre el significat el sacrifici de nombroses persones. Entre els elements que es poden contemplar hi ha restes de trinxeres i amagatalls, tant a les Serres de Pàndols i Cavalls com en l'altiplà de la Terra Alta. Actualment destaquen per estar senyalitzats les posicions fortificades de les Deveses a la Fatarella o el lloc dels Barrancs a Vilalba dels Arcs, que van ser part important de la rereguarda republicana. Altres espais tenen una alta càrrega simbòlica, com la Punta Alta de Pàndols (coneguda com Cota 705), des d'on es controlava la vall de Pinell de Brai i totes les cotes que l'envolten; aquest punt acull un monument a les brigades internacionals i la "quinta del biberó". Un altre punt de gran interès és el Coll del Moro a Gandesa, on Francisco Franco va establir el punt de comandament i observació de l'exèrcit feixista. En tot cas els dos punts més simbòlics són el memorial de les Camposines i el Poble Vell de Corbera d'Ebre. El primer està situat al terme de la Fatarella, juntament l'ermita de Sant Bertomeu; durant la Batalla de l'Ebre va constituir un important nus de comunicacions i per això era objectiu estratègic de les tropes franquistes. D'altra banda, el Poble Vell de Corbera d'Ebre és un símbol clar i evident de la tragèdia de la guerra civil i del patiment de la població, on els bombardejos de l'aviació feixista van destruir completament el poble i en finalitzar la contesa, es va construir de nou al costat de les ruïnes d'edificis i carrers. Finalment, tot i ser menys coneguts i de no formar part de cap batalla concreta, hi ha altres espais que formen part de la Guerra Civil i que avui dia estan en procés de recuperació. Es tracta de la línia de fortificacions que l'exèrcit republicà va establir al llarg del litoral, esperant una ofensiva marítima de l'exèrcit revoltat. Una ofensiva que mai es va produir i que va permetre, en certa manera, que aquestes fortificacions hagin arribat als nostres dies en un relatiu bon estat de conservació. Són destacables les trinxeres, búnquers i túnels situats al litoral sud del municipi de l'Ametlla de Mar i les restes que encara queden a l'Ampolla i el litoral d'Alcanar.

Els darrers temps, el desenvolupament i el "progrés" ha sotmès a aquest territori tan ric en recursos naturals i humans a una mena de rebost energètic i hidràulic per al profit i el desenvolupament de la societat urbana.

Valors tangibles i intangibles catalogats

Els valors culturals de les Terres de l'Ebre es divideixen en dos grans conjunts. D'una banda, aquells valors tangibles en molts casos catalogats, pertanyents al patrimoni històric i al patrimoni construït existent en el territori (jaciments arqueològics, monuments, conjunts històrics, etc.), i d'altra banda aquelles manifestacions o valors culturals no tan tangibles, però que estan plenament arrelades al caràcter i en la identitat de la societat ebrenca (arquitectura tradicional, folklore, manifestacions artístiques, etc.). El Museu de les Terres de l'Ebre (Amposta) i l'Institut Ramon Muntaner (IRMU) formen part de l'Observatori de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC), creat el 1994 pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. D'aquesta manera, el resultat de les investigacions que es duen a terme sobre temes etnològics de TTE s'incorporen en aquest fitxer comú, on s'han bolcat milers d'elements de patrimoni etnològic, tant materials com immaterials. Els valors culturals reconeguts estan en l'Inventari del patrimoni cultural Català creat per la Llei 9/1993 i, per això, gaudeixen de protecció legal. Dins de l'inventari es distingeixen tres categories de protecció: els béns culturals d'interès nacional (BCIN), els béns culturals d'interès local (BCIL), i la resta de béns integrants de l'ampli concepte de patrimoni cultural que defineix la llei. A les Terres de l'Ebre es troben inventariats uns 300 elements catalogats per la seva importància cultural, tant a escala nacional com local. Des del punt de vista de les disciplines humanístiques, no només hi ha una ingent treball realitzat des de les administracions i les universitats, sinó que es realitza investigació des dels centres d'estudi i associacions culturals de les Terres de l'Ebre, que en molts casos ha aplicat a la conservació, difusió i valorització del patrimoni cultural de les Terres de l'Ebre. Una part de la trentena de centres d'estudi i associacions culturals que investiguen en els TTE estan adscrits a la Coordinadora dels Centres d'Estudi dels Territoris de Parla Catalana (CCEPC) i reben el suport de l'Institut Ramon Muntaner, Fundació dels Centres d'Estudis de Parla Catalana, que té la seu a Móra la Nova (la Ribera d'Ebre). Una menció especial cal dedicar a la tasca del Museu

de les Terres de l'Ebre en la seva tasca d'inventariar, estudiar i divulgar els valors patrimonials del territori, en la seva triple vessant: valors naturals, històrics i etnogràfics.

Alguns espais urbans dels municipis de les Terres de l'Ebre estan considerats Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN). Destaquen, per la seva extensió o pel conjunt, la majoria de centres urbans dels pobles de la comarca de la Terra Alta, que bé són considerats globalment un BCIN, com en el cas dels nuclis d'Arnes (per la seva important conjunt renaixentista civil, del qual destaca el seu ajuntament) i Horta de Sant Joan (amb un conjunt renaixentista al casc antic), o parts importants d'ells, com el centre històric de Vilalba dels Arcs, el carrer Major i els porxats de Batea. També, a la Terra Alta, mereixen especial atenció els cellers modernistes de Cèsar Martinell; en concret, el del Pinell de Brai també conegut amb el nom de la Catedral del Vi, construït el 1917. Aquesta celler no només destaca per la seva estètica exterior, sinó que al seu interior es poden observar un sistema d'arcs i contraforts que sustenten la coberta d'una bellesa impressionant. El celler de Gandesa construït el 1919 també és de Cèsar Martinell.

Cal destacar especialment el Poble Vell de Corbera d'Ebre, arrasat pels bombardejos de l'aviació feixista durant la Guerra Civil i que ja no es va tornar a reconstruir (avui forma part dels escenaris de la Batalla de l'Ebre).

No obstant, el conjunt urbà més notable és el de Tortosa, capital històrica de les Terres de l'Ebre. Compta amb un conjunt format per més de 5 quilòmetres de muralles (un dels cinc conjunts emmurallats més extensos d'Europa), una catedral gòtica amb tot un seguit de dependències adjacents, el Palau Episcopal, els Reials Col·legis renaixentistes, l'antic Hospital de la Santa Creu, diversos palaus medievals i cases modernistes, el Parc Teodor González, la Llotja, l'Escorxador i el Mercat municipal d'estil modernista, entre molts altres, són part del ric patrimoni declarat Bé d'Interès Cultural.

Com a element catalogat, que a més és un gran referent visual d'obra civil, cal ressaltar el pont penjant d'Amposta, inaugurat l'any 1921, sobre el riu Ebre i que constitueix la imatge més representativa del municipi.

Durant el període cristià, la majoria d'elements religiosos a més dels seus valors arquitectònics se'ls suma un valor simbòlic i identitari. Pel que fa a ermites catalogades cal destacar: l'ermita del Coll de l'Alba i la de Mig Camí, a Tortosa; l'ermita de Remei a

Alcanar (prop del important poblat iber) i l'ermita de la Pietat a Ulldecona (limítrof amb els jaciments d'art rupestre) que alberga una capella romànica (segle XIII) i gòtica (segles XIV i XV) i té adossada una hostatgeria. També tenen interès, entre d'altres, l'ermita de Sant Domingo (Rasquera) per ser excepcionals miradors paisatgístics. D'altra banda, cal esmentar l'ermita de la Mare de Déu de l'Aldea annexa a una torre defensiva.

Un altre conjunt catalogat el 1985 és el format per la muntanya de Santa Bàrbara i el convent de la Mare de Déu dels Àngels a la Terra Alta, més conegut com a convent de Sant Salvador d'Horta. Va ser fundat pels monjos franciscans i està constituït per un grup d'edificis de cronologies diverses (segles XIII-XVII) disposats al voltant d'un claustre renaixentista. El convent i el seu entorn van ser pintats per Pablo Picasso durant les seves estades a Horta.

A la Serra de Cardó, a més de 500 m d'alçada, hi ha el Balneari de Cardó, declarat conjunt monumental històric-natural, i construït a l'any 1806 quan els monjos carmelites van aprofitar la solitud dels paratges de Cardó i la seva abundància en aigua. Als seus voltants van construir un conjunt de tretze petites ermites per facilitar la vida contemplativa als monjos eremites. Més recentment, a partir de la desamortització, les seves aigües medicinals han estat aprofitades per a usos balnearis. El Santuari de la Fontcalda i el seu entorn (Prat de Compte) també està declarat conjunt monumental històric-natural. Destaquen no només els valors històrics i arquitectònics, sinó també els naturals i especialment els geològics amb geofomes espectaculars i les fonts termals. L'edifici del Santuari que està documentat des del segle XIV, quan un grup de frares trinitaris van iniciar una comunitat conventual que no va prosperar a causa del aïllament del lloc. L'actual església d'estil neoclàssic data de 1753 i és la tercera que s'hi ha construït.

Oficis preindustrials

A causa precisament al caràcter agrari de les Terres de l'Ebre, les formes tradicionals de vida han perviscut en bona part fins al segle XXI, entre elles algunes formes de producció i de treball artesanal. En alguns oficis les tècniques preindustrials s'han transmès de pares a fills, mantenint el seu caràcter tradicional autòcton. Entre aquests oficis que han aconseguit perviure sense ruptures generacionals destaquen alguns com

els terrissaires, les llatadores i els marginadors. Aquesta tradició artesana dóna peu a diverses fires i esdeveniments al llarg de l'any.

Arquitectura Tradicional

En un territori eminentment rural, les construccions tradicionals relacionades amb les tasques del camp o com amb la residència dels agricultors tenen un paper important en la construcció de la identitat col·lectiva del territori, integrant un conjunt de valors (culturals, històrics, etnogràfics, lingüístics) que caracteritzen i defineixen Terres de l'Ebre.

L'arquitectura tradicional està estretament relacionada amb la història de l'ocupació agrària del territori. Des del primer terç del segle XIX fins molt avançat el segle XX, hi va haver un procés molt accelerat d'intensa transformació agrària durant el qual es van conrear terrenys que fins llavors havien estat forestals o pastures comunals. És, en aquest període, quan l'olivera va experimentar una forta expansió, tot i que aquest cultiu sempre va estar present durant la història de les Terres de l'Ebre, tal com ho testimonien l'elevat nombre d'oliveres monumentals centenàries. Aquesta transformació agrària del territori i la consegüent aparició de noves superfícies cultivades va comportar la proliferació de construccions de pedra en sec: murs (marges), barraques de pedra (borges), aljubs (cocos) i un nombrós grup d'estructures amb diferent funcionalitat (pilotes, dipòsits de pedra, etc.), responent a les necessitats dels pagesos. Aquestes construccions es troben en més del 50% del territori; és a dir, en gairebé tota l'àrea agrícola de secà. Els marges i murs de pedra es superposen nítidament a les corbes de nivell formant bancals i protegint el sòl fèrtil en front l'erosió de les pluges. L'arquitectura tradicional de pedra en sec s'ha convertit en un dels elements més característics dels paisatges de les Terres de l'Ebre i per tant constitueix un element cultural de primer ordre que arrosseguen importants valors culturals relacionats amb l'ús d'eines i de tècniques singulars basades en el coneixement empíric del territori i, per tant, adaptades a les característiques dels materials al seu abast. Així, les construccions de pedra en sec es converteixen en elements paisatgístics i culturals que conformen el paradigma del paisatge creat (fins i tot, recreat) per la persona. Més que paisatges humanitzats es tracta de paisatges humans que determinen la percepció que es té del territori i on els pagesos s'han

convertit en els veritables i anònims arquitectes del paisatge. La seva conservació va lligada a l'evolució d'una agricultura tradicional que avui dia es troba en un intens procés de canvi; la qual cosa podria comportar la pèrdua d'importants valors patrimonials, construïts i conreats.

Un segon grup de construccions rurals el conformen les petites masies que a Terres de l'Ebre es denominen casetes o Pallisses. Aquestes construccions van succeir a les barraques i cabanes de pedra seca en la seva funció d'habitatge temporal dels pagesos. Es tracta d'un habitatge petit fet amb pedres i argamassa de calç que disposava del necessari per viure i que s'ocupava a l'hivern durant la recol·lecció de les olives i en curts períodes associats als treballs agro culturals. Tenen un únic espai interior amb una llar per al foc, una cisterna que acumula l'aigua de pluja, un estable per al mul i per sobre d'ell hi ha la pallissa. Aquest era l'element central de l'habitatge, on descansaven i dormien els agricultors sobre d'una acumulació de palla sustentada per un entarimat de fusta per bigues subjectes als laterals. Actualment aquests habitatges tradicionals o bé s'han reformat en petites estances per gaudir els caps de setmana i, en algun cas, vénen a substituir les segones residències, o bé es troben abandonades sense cap tipus d'ús amb un estat de conservació que es va degradant amb el temps.

Una altra tipologia a destacar de l'arquitectura tradicional és la Masada, de majors dimensions que la caseta de camp. Germana de la masia catalana amb particularitats pròpies, es tracta d'una veritable unitat de producció agrícola on gran part d'elles alberguen premses i molins d'oli, alguns conservats in situ.

Les barraques del delta de l'Ebre són un dels tipus d'habitatge més antics i singulars de Catalunya. Són un dels elements arquitectònics més destacats del patrimoni popular de les Terres d'Ebre i també una important herència cultural, única a Catalunya. Les barraques estan documentades des de l'Edat Mitjana, encara que van tenir la seva màxima presència entre finals del XIX i els inicis del segle XX, coincidint amb la colonització arrossera de la plana deltaica. S'agrupaven formant poblats enmig de les grans finques (iniciant els actuals nuclis urbans) o es trobaven molt disseminades. La seva estructura és molt senzilla: planta rectangular, estructura de fusta amb parets arrebossades de fang barrejat amb palla de blat, pintades amb calç i amb coberta vegetal. Les barraques solien tenir uns vuit metres de longitud per tres o quatre d'ample pel qual la seva distribució interna era molt senzilla amb dos espais

consecutius: la cuina i els dormitoris (aquests podien estar en una única estada o dividits en petits compartiments sense porta). Les barraques del Delta estan emparentades amb construccions similars de l'horta valenciana i murciana i també amb altres existents al Guadalquivir i en altres punts d'Europa: la vall del Pó, del Danubi, la Camarga francesa, etc. Avui en dia, degudament reformades i actualitzades serveixen d'allotjament per al turisme rural, com a centres d'informació, restaurant, etc.

Aprofitament de l'aigua

Els regadius tradicionals formen part intrínseca de les manifestacions culturals de les Terres de l'Ebre. En aquest sentit, el territori ha desenvolupat una cultura de l'aigua directament relacionada amb la proximitat del Ebre i amb l'existència d'un règim de pluges escàs i mal repartit que no n'hi havia prou per cobrir les necessitats dels cultius qual cosa ha estimulat el desenvolupament de tècniques i sistemes d'explotació i d'organització dirigides a aprofitar de forma òptima els recursos existents.

Gran part d'aquesta cultura és de llegat àrab; la cultura àrab va ser la responsable del desenvolupament de gran part de la superfície dedicada a l'horta a les terrasses fluvials del Ebre. Les sínies (o sènies) van ser introduïdes pels àrabs. Mitjançant un senzill enginy mecànic, amb la força de tracció d'un animal de treball (el mul, el cavall i de vegades l'ase) donant voltes al voltador i mitjançant un sistema d'engranatges s'elevava l'aigua subterrània amb els cadups (petits càntirs) i així deixar-la a disposició de l'agricultor per regar les seves hortes. Centenars, de sínies van transformar terres àrides en fèrtils hortes.

Prova de la importància tradicional de la conservació de l'aigua és la rica varietat tipològica d'estris de ceràmica popular que encara segueixen elaborant els terrissaires de les Terres de l'Ebre. En efecte, sense ser ni de bon tros l'única, la terrisseria de l'aigua és la modalitat d'ús més destacada de la zona. Actualment és fàcil trobar encara sínies en desús, encara que algunes d'elles s'han transformat en pous convencionals amb elevació de l'aigua mitjançant un sistema de bombament.

Tradicionalment, l'aprofitament de l'aigua també es feia mitjançant canalitzacions de les fonts de les muntanyes fins als nuclis urbans; d'aquesta manera es construïen petites preses, assuts o basses des d'on es transportava l'aigua mitjançant

canalitzacions obertes o cobertes (algunes d'elles de gran longitud). Tortosa i Roquetes, dos dels municipis més poblats del territori, fins ben entrat el segle XX, es proveïen en gran part de l'aigua de la Caramella, situada a més de 10 Km de distància a la base del massís dels Ports.

El paradigma de canalització i d'aprofitament de l'aigua és l'Assut de Xerta i els canals que actualment proveeixen els arrossars del Delta. L'Assut de Xerta va ser declarat BCIN l'any 2002. L'obra consisteix en una presa construïda en diagonal a l'ample del riu Ebre amb una longitud d'uns 375 metres. La seva principal funció és elevar el nivell de l'aigua del riu per desviar una part d'aquesta cap als canals de regadiu de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre que neixen en els dos extrems de l'Assut.

La primera iniciativa d'elevació del riu per poder canalitzar les seves aigües cap a les sèquies de regadiu d'una manera rudimentari, va ser per l'any 944, en època de la dominació àrab. La iniciativa va ser continuada a mitjan segle XII i es va consolidar en 1411 ja sota la dominació cristiana. No obstant això durant aquest període l'Assut només va servir per a petits regs i per proveir els molins fariners situats a la vora de Xerta i Tivenys. Encara avui es conserva l'antic molí fariner de Xerta, situat damunt de la presa, construït l'any 1575. Aquest edifici representa una de les escasses construccions industrials renaixentistes conservades a Catalunya. A inicis del segle XX es va transformar en una fàbrica d'electricitat, subministrant electricitat al propi municipi. En tot cas, l'origen dels actuals canals cal trobar-lo al fracàs dels projectes de navegació del Ebre que havia de canalitzar el comerç interior cap a la Badia dels Alfacs. A causa d'això la concessió de navegació es va modificar l'any 1867, reconvertint-se en un projecte de regadiu i sanejament del delta, naixent així el canal de la dreta del Ebre. A partir d'aquí es va iniciar una ingent obra de canals secundaris, sèquies i desguassos que han transformat totalment el delta. L'èxit d'aquest primer canal al marge dret va provocar la construcció del canal de l'esquerra del Ebre, inaugurat per Alfons XIII l'any 1912.

Tan ingent treball ha servit per donar a la població del territori un sentit del valor de l'aigua i tot el que això representa i encara perdura: una cultura de l'aigua. Una cultura revitalitzada a partir del moviment social articulat en l'oposició al Pla Hidrològic Nacional i al transvasament d'aigües del riu Ebre.

Cultura musical

Pel que fa a la música tradicional, la manifestació més característica a Terres de l'Ebre ha estat, i és, el cant improvisat de jotes. El cantador, gairebé sempre un home, s'acompanya de la rondalla, formació musical de vent i corda. En tot cas, els cantadors són els protagonistes i els que donen nom a les rondalles. Els temes cantats són improvisats en funció de sol·licituds del públic i solen fer referència a temes amables o picants. Són freqüents una certa crítica social i les evocacions a la terra, a l'agricultura o a la manera de viure del territori. La rondalla toca de fons una jota tortosina de melodia fixa i ritme reiteratiu que finalitza quan el cantador inicia la versada.

Els últims anys hi ha hagut una reivindicació de la jota com a música autòctona i no com una influència fronterera de les Terres de l'Ebre, ja que anys enrere l'anomenat folklore tortosí, es considerava no propi de la cultura catalana i s'entenia que provenia de les comunitats veïnes. El caràcter autòcton de la jota s'ha posat de manifest a partir de la publicació de "El Folklore Tortosí" (Joan Moreira, 1934) i la investigació basada en la recerca de partitures, relats, cançons escrites, enregistraments, recopilacions locals, etc.

En quant a la Música, també podem parlar d'una gran cultura de la banda musical en general als municipis de les Terres de l'Ebre.

Literatura de territori

L'expressió literària del paisatge i l'entorn natural de les Terres de l'Ebre: Els majors referents literaris de les Terres de l'Ebre, aquells que tenen un pes específic en l'actual literatura catalana, tenen una obra profundament arrelada en els paisatges del territori. Aquests referents són: Sebastià Juan Arbó, Jesús Moncada i Artur Bladé.

Sebastià Juan Arbó (Sant Carles de la Ràpita, 1902 - Barcelona, 1984), va ser fill de pare pagès i mare marinera; la seva obra ens trasllada de manera simbòlica als paisatges del Delta de l'Ebre. De fet, el mateix Rosales afirma que Arbó va ser el primer escriptor a situar el paisatge i la gent l'Ebre al centre de la seva obra, aconseguint un cert impacte en la literatura catalana dels anys 30, precisament pel desconeixement barceloní de la realitat de les Terres de l'Ebre. Malauradament, la Guerra Civil va interrompre, entre tantes altres coses, la normalització que els llibres d'Arbó representaven.

Jesús Moncada (Mequinensa, 1941 - Barcelona, 2005), és considerat com el gran vertebrador de l'actual literatura de les Terres de l'Ebre. La seva obra recreada a cavall entre el realisme i la fantasia del passat de l'antiga població de Mequinensa (a la franja aragonesa de parla catalana), actualment submergida per un embassament a l'Ebre. Una de les obres més conegudes i traduïdes de Jesús Moncada és "Camí de sirga", que pren el nom del sender que vorejava el Ebre des de Tortosa fins a Mequinensa i pel qual avançaven els animals de càrrega i sirgadors per empènyer les embarcacions fluvials (llaüts) riu amunt amb l'ajuda de cordes (sirgues).

Artur Bladé i Desumvila (Benissanet, 1907 - Barcelona, 1995), va estar molt vinculat a la seva Benissanet natal i al catalanisme. Els paisatges de la terra natal apareixen en diverses de les seves obres literàries, on descriu magistralment els ambients, situacions, personatges i paisatges, dels territoris propers al Ebre, essent el seu màxim exponent l'obra "Visió de l'Ebre català", relat d'un viatge fluvial, des Riba-roja d'Ebre fins al delta. Es tracta d'un reportatge literari-periodístic ple de lirisme i d'informació geogràfica física i humana, d'història i cultura local, de gastronomia, d'agricultura i pesca, d'arqueologia i arquitectura, de les ribes del Ebre. Aquesta obra permet entendre, com eren els paisatges de finals de la dècada de 1960, uns paisatges que es trobaven en l'inici d'una sèrie de transformacions territorials que canviarien la seva fisonomia.

Paisatges culturals

Finalment, dels Paisatges identificats al Catàleg de Paisatges de l'Observatori de Paisatge, voldríem destacar-ne algun pel seu fort vincle amb components culturals i antropològics i per les propostes que el catàleg fa envers a aquests espais:

- Paisatge fluvial del riu Ebre: és l'element vertebrador d'aquestes comarques, a més d'un símbol paisatgístic de primera magnitud. El Catàleg apunta la necessitat de promoure una xarxa patrimonial vinculada al riu (torres, canalitzacions, espais agrícoles, etc), recuperar-ne les façanes fluvials i la seva navegabilitat i reforçar-ne el vincle social i cultural de la població.
- Paisatges de secà: En aquests paisatges hi predomina el cultiu de l'olivera, però comparteix el paisatge amb garrofers, ametllers camins ramaders paisatges de pedra en sec. El paisatge de secà, predominant a la

plana del Baix Ebre i al Montsià, és un paisatge rentable i representatiu del valor agrari i cultural. El catàleg insta a impulsar nous usos relacionats amb el cultiu de l'olivera, juntament amb una producció de qualitat; així com impulsar la preservació d'oliveres històriques i preservar les construccions rurals associades al conreu de l'olivera. El cultiu de l'olivera, predominant a les planes de secà. Pel que fa a la pedra en sec, s'inclouen diverses mostres d'arquitectura rural (cabanes, marges) vinculades al cultiu de l'olivera, els ametllers, però també a la vinya, i cobreixen el 65% de les Terres de l'Ebre. El Catàleg propugna l'establiment d'acords amb pagesos i ramaders per a consolidar aquest paisatge i assegurar que la producció sigui compatible amb la valorització d'aquests elements.

- Altiplà de la Terra Alta: Inclou l'escenari històric de la batalla de l'Ebre, cada cop més integrat a l'imaginari col·lectiu de la població de les Terres de l'Ebre, i el mosaic agroforestal, de vinyes, oliveres, ametllers i bosquines, barrejats amb construccions de pedra en sec; formant part dels paisatges naturals amb un fort component històric. El catàleg proposa conservar els paisatges agroforestals i el patrimoni de pedra en sec i impulsar un projecte integral de recuperació del camp de batalla, basat en la preservació i la interpretació, creant itineraris i miradors, i vincular el paisatge de la Guerra Civil amb altres experiències de posada en valor d'espais històrics de batalles, tant a nivell europeu com mundial.
- Paisatge del Delta de l'Ebre: Es tracta d'un paisatge on hi predominen els valors naturals, socials i estètics ben conservats i amb una qualitat paisatgística que combina l'agricultura (sobretot de l'arròs), la ramaderia, la caça, la pesca i marisqueig, amb l'ús turístic i el gaudi del paisatge. El catàleg proposa garantir l'existència d'aquests paisatges naturals i manteniment del patrimoni cultural material (coeteres, casetes de pescadors...), combinant el respecte per l'evolució amb la preservació de pràctiques i usos tradicionals que conservin el caràcter identitari del Delta.

5.1.6. ECONOMIA

L'estructura productiva de les Terres de l'Ebre ve caracteritzada per un pes significatiu de les activitats agràries (tot i que només repercuteix en un 9,3% del PIB total de la zona), del sector industrial (33%) i un menor desenvolupament relatiu de les activitats terciàries, encara que aquestes darreres han produït un incipient desenvolupament en els últims anys per causa de les activitats turístiques. Les activitats agràries dibuixen el perfil del paisatge productiu de la proposta a totes les comarques integrants, amb produccions reconegudes per la seva qualitat, i un gran valor mediambiental i identitari. Actualment les activitats agràries es troben en recessió a causa de problemes estructurals, amb tot el perill que comporta per a la identitat cultural del territori, la economia i el medi ambient; fins al punt que depenen bonament d'ajudes comunitàries. Cal destacar el pes de les activitat agràries a la Terra Alta, força superior a mitjana de les comarques. En aquesta zona els conreus de secà conformen paisatges agrícoles dominats per la vinya, l'olivera i els ametllers. De fet, parlar de la fisonomia econòmica de les Terres de l'Ebre suposa atendre, en primera instància, a una àmplia diversitat de paisatges productius agrícoles que, més enllà de la qualitat dels apreciats fruits resultants (arròs, oli, vi, fruita dolça, fruits secs, caça, pesca, ramaderia ...), articulen la matriu territorial, entrelaçant funcions socioeconòmiques, patrimonials i ambientals. Dintre del sector primari, destaquem també la pesca, que té un pes rellevant en els ports pesquers de Deltebre, l'Ampolla, les Cases d'Alcanar i sobretot l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita.

La indústria, concentrada a la Ribera d'Ebre, Baix Ebre i Montsià i amb produccions singulars a la Ribera d'Ebre lligades bàsicament al subsector energètic i químic, necessita un replantejament associat a la necessitat de desenvolupar produccions competitives sobre la base de la sostenibilitat ambiental. La agroalimentària, les energies renovables, l'aqüicultura o la consolidació del sector del moble semblen ser ara puntes de llança del posicionament industrial futur de la Reserva de la Biosfera. En el cas de l'aqüicultura, Terres de l'Ebre concentra el 85% de la producció catalana, amb un increment significatiu des de l'any 2000 al 2008 en la producció de peix (50%) i recentment s'ha aprovat el projecte de desenvolupar un clúster de l'aqüicultura) que rendibilitza les sinèrgies del sistema productiu.

En relació als serveis, de menor pes relatiu que les mitjanes de Catalunya (68%) o d'Espanya; la recent dinàmica turística sobretot de les comarques septentrionals,

juntament amb els recursos primaris existents i el suport previsible de la proposta MaB, haurien de ser les activitats principals beneficiades i amb importants externalitats positives sobre la resta del territori. El Baix Ebre és la comarca amb el pes percentual que més s'aproxima a la mitjana occidental, amb una representació del subsector terciari del 65%, probablement degut al nucli poblacional al voltant de Tortosa i la seva funció de capital de la zona. El segueix el Montsià, amb un 52% i la Terra Alta amb un 49%. Lluny està ja la Ribera, amb el 30% de pes. D'entre les empreses amb seu social a les Terres de l'Ebre el principal subsector terciari que destaca és el del comerç majorista, al qual pertanyen 21% de les 500 primeres empreses, seguit del comerç al detall, 9,6%, i la venda de vehicles de motor, 5,3%. Si ens centrem en una submostra més selectiva d'empreses, les 100 primeres, desapareix el sector del comerç al detall, fidel reflex de la seva minifundisme econòmic. De les 10 primeres empreses amb seu social a Terres de l'Ebre tres corresponen al comerç majorista d'alimentació, i una a l'immobiliari.

En relació a la funció de desenvolupament sostenible per part de la Reserva de Biosfera, són clau estratègies de desenvolupament sostenible vinculades a la dinamització del sector agrícola i agroindustrial, i a la consolidació del turisme de base patrimonial com a sector emergent, i s'estima oportú articular aquestes pretensions majoritàriament a la zona de transició.

En turisme, destaquem que entre els anys 2008-2009 la mitjana de viatgers/eres per allotjaments disponibles a Terres de l'Ebre va incrementar prop del 29% (mentre que la mitjana catalana ho va fer per sota 2%). Es constata així, que el desenvolupament de l'activitat turística a la Reserva de Biosfera és un sector emergent en base a una convinguda i diversa oferta de productes i serveis d'índole patrimonial.

5.1.7. CONTEXT CIENTÍFIC I FUNCIÓ LOGÍSTICA

Educació i capacitació

Aquesta funció pot ser duta a terme de manera oberta per agents de l'àmbit privat ja que la zona disposa d'un ampli ventall d'entitats reconegudes pel Govern català, l'administració que té competències sobre aquesta funció. Hi ha set centres reconeguts a les Terres de l'Ebre adscrits al Cens d'Entitats d'Educació Ambiental de la

Generalitat de Catalunya que duen a terme, per tant, la tasca d'implementar els diferents i diversos programes d'educació sobre el medi ambient del territori. Tres per la comarca del Baix Ebre (Escola del Parc, Gubiana dels Ports i Deltarium); 1 per la comarca del Montsià (Arabogues); dos per la comarca de la Terra Alta (Guies del Port i Escola de Natura Els Olivars); i finalment, una per la comarca de la Ribera d'Ebre (Grup Natura Freixe), encara que aquest últim queda fora de l'àmbit territorial de la reserva. També destaca a Terres de l'Ebre un potent i molt consolidat servei educatiu en matèria de sostenibilitat en un medi singular com és el Camp d'Aprenentatge del Delta de l'Ebre. L'objectiu general de l'activitat d'educació ambiental d'aquestes entitats rau en fomentar el plaer d'observar, interpretar, conèixer, descobrir i divulgar el patrimoni natural que configuren els ecosistemes dels seus respectius àmbits territorials d'intervenció, així com el patrimoni cultural de les poblacions locals presents en les seves àrees geogràfiques de referència.

Investigació i vigilància.

Les institucions de recerca de la Reserva de Biosfera, orgànicament, es relacionen distintament amb universitats públiques i/o privades o departaments específics de la Generalitat de Catalunya:

- Observatori de l'Ebre: Està vinculat a la Universitat Ramón Llull i es dedica a l'observació i investigació geofísica.
- IRTA: Depèn del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural, i es dedica a tot l'espectre científic sobre sistemes aquàtics.
- Centre del canvi climàtic: Està vinculat a la Universitat Rovira i Virgili i es dedica a la reconstrucció instrumental i arqueològica de dades climàtiques.
- Càtedra d'economia local y regional: Està vinculada a la Universitat Rovira i Virgili i es dedica a qüestions d'economia i territori.
- Consorci del Museu Terres de l'Ebre: Està vinculat al Departament de Cultura i a corporacions municipals, i es dedica a qüestions del patrimoni històric, arqueològic, etnològic i natural.
- Institut Ramón Muntaner: Està vinculat al Departament de Cultura i es dedica a qüestions humanístiques.

Aquest conjunt de centres, laboratoris i institucions de recerca produeixen més d'un centenar de projectes anuals sobre Terres de l'Ebre, sostinguts per un grup humà de més de 80 investigadors permanents (i entre 200 i 400 d'ocasionals). Fruit d'aquesta activitat científica, cada any al territori de la Reserva de Biosfera es produeixen entre 5 i 10 tesis de mestratge i/o doctorats; es generen centenars de publicacions científiques, tècniques i/o divulgatives, així com també, s'està present en múltiples tallers, congressos, simposis nacionals i internacionals. D'altra banda, aquestes institucions de recerca, en els àmbits temàtics que els són competents, col·laboren i treballen en xarxes (nacionals i internacionals) amb diverses universitats, departaments governamentals i centres o grups de recerca.

La capacitat i investigació a Terres de l'Ebre avui, es postula en un estat incipient de posada en marxa, però a la vegada, de creixement exponencial tant des del que investigar (elevada productivitat científica), com des del com investigar (alta capacitat de treball en xarxes nacionals i internacionals). No obstant això, la manifesta capacitat de treball en xarxes nacionals i internacionals sembla atomitzada en cada grup de recerca del territori.

Partint de la investigació a la Reserva de Biosfera, més enllà de col·laboracions en projectes concrets, de dinàmiques de col·laboració sistemàtica entre les parts, la declaració de Reserva de Biosfera per Terres de l'Ebre pot suposar un impuls definitiu en la constitució d'un pol de coneixement en matèria de canvi climàtic i coneixement i protecció de la biodiversitat. Àmbit del coneixement significativament rellevant per al territori, atenent a la particular vulnerabilitat del Delta front els efectes d'un eventual canvi climàtic (especialment, per l'elevació del nivell del mar i la modificació de les dinàmiques fluviomarine); així com també d'acord amb el patrimoni en termes de biodiversitat que el territori atesora. No és d'estranyar doncs, que la investigació al voltant del tema del canvi climàtic i la biodiversitat sigui comú denominador en diferents programes de tres dels grups de recerca del territori, i que en base a això, s'estiguin mantenint les primeres converses per articular conjuntament programes d'investigació i educació superior reglada de tercer cicle:

- Observatori de l'Ebre, importants registres de dades de variables climàtiques i recents indagacions sobre els efectes del Canvi Climàtic a les conques mediterrànies;

- IRTA, programa d'unitat d'ecosistemes aquàtics especialitzat en l'estudi dels efectes del canvi global i protecció de la biodiversitat;
- URV, creació del C3 com a centre de referència internacional en la reconstrucció i anàlisi instrumental del canvi climàtic.

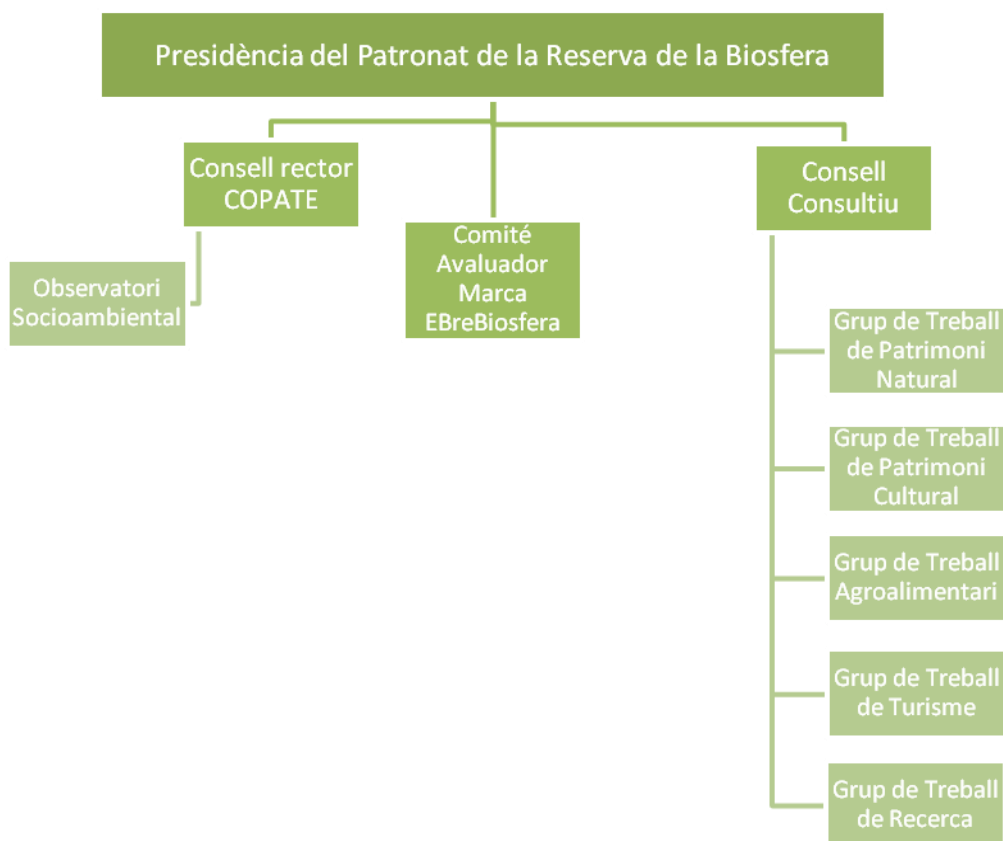
5.2. ORGANS D'ADMINISTRACIÓ

Per afavorir la integració del concepte de sostenibilitat en els processos tipus Reserva de Biosfera es requereixen elements de canvi en l'esfera governamental (ajustaments a partir dels quals les administracions organitzen els processos de presa de decisions i actuació) i en l'esfera social (capacitat de la societat civil d'implicar-se en el fet públic i de gestionar el conflicte derivat de la interacció entre agents socials, privats i públics). Aquesta nova visió de la governabilitat per a la sostenibilitat, ha de conduir el procés de presa de decisions per part de l'autoritat designada de la gestió de la Reserva de Biosfera tenint en compte eines analítiques i descriptives.

Pel que fa a l'estructura de l'òrgan gestor, donada la recent declaració de les Terres de l'Ebre com a Reserva de la Biosfera, no estan definitivament aprovats. Analitzant les previsions que es tenia dels òrgans d'administració i gestió en la presentació de la candidatura i la informació extreta a les recents reunions mantingudes amb els responsables de la gestió, sembla que la organització presentada a continuació pugui ser la definitiva. Aquesta estructura manté un organigrama semblant al constitutiu de candidatura però lleugerament modificat, per garantir els següents objectius:

- Construir una pauta estable de cooperació i interacció col·lectiva que aglutini el màxim de desitjos o objectius dels actors implicats (governamentals i no governamentals).
- Presa de decisions col·lectives participada, garantint la veracitat, la eficàcia i la transparència del procés.
- Dinamització dels oportuns grups de treball que faci factible la implementació dels objectius recollits en el pla d'acció de la Reserva de Biosfera.
- Implementació, avaluació i seguiment del pla d'acció de la Reserva de Biosfera.

Seguidament es presenta l'organigrama bàsic de l'òrgan gestor de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre:

S'ha acordat que l'òrgan gestor i de govern de la Reserva de Biosfera sigui la figura del Patronat, podent estar vinculat a l'administració pública i privada, garantint així la seva autonomia. El patronat, estarà compost per:

Presidència

Encarregada de les funcions de representació legal de la entitat. Aquesta presidència estarà formada per les persones que exerceixen el càrrec de president dels consells comarcals de les Terres de l'Ebre. Estipulant presidència rotativa entre les comarques i 3 vice-presidències.

Consell Rector

Òrgan de govern de l'estructura integrat pels membres que han constituït el comitè executiu de la candidatura Reserva de Biosfera de les Terres de l'Ebre. Es plantegen reunions trimestrals, per tal d'articular el seguiment de Reserva de Biosfera des de l'assessorament tècnic del CODE. L'òrgan gestor de l'àrea Reserva de la Biosfera s'anomena COPATE i en ell estan hi participen la Generalitat, els 4 consells comarcals i

l'oficina tècnica formada pel CODE i la Cambra de Comerç. Aquest òrgan té el suport de l'observatori socioambiental.

Comitè d'avaluació de la marca EbreBiosfera:

S'encarregarà de la programació d'actuacions, així com de la redacció d'un informe anual de seguiment, avaluació i recomanació de la marca. Serà coordinat per la Cambra de Comerç de Tortosa i amb la assistència tècnica del CODE, sent membres del comitè:

- Representant del Delegat del govern de la Generalitat de Catalunya a les Terres de l'Ebre
- Tècnic dels servis territorials del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Rural
- Tècnic dels Serveis Territorials del Departament d'Empresa i Ocupació
- Tècnic dels Serveis Territorials del Departament de Territori i Sostenibilitat.

Consell consultiu

Espai d'informació, seguiment i deliberació sobre les actuacions de la reserva, articulat en forma i contingut. Consell de participació, per la seva banda, format per una extensa i representativa gamma d'agents socials, econòmics, culturals i institucionals de les Terres de l'Ebre.

Òrgans consultius

Es requereix necessari disposar de grups de persones i entitats, de diversos perfils professionals i experiències, per poder ser convocats, amb determinada diligència, per tal d'abordar determinats aspectes puntals que sorgeixen en l'esdevenir de la gestió de la reserva. Aquests grups de treball han d'abastar temes rellevants per la reserva: biodiversitat, paisatge, turisme, agricultura, marca, canvi climàtic, etc., i procurar ser integradors i representatius de les diferents experiències (professionals, tècniques, socioeconòmiques i locals) presents en l'ecosistema social de les Terres de l'Ebre. Per tal de valorar, debatre, decidir i desenvolupar els eixos estratègics proposats per cadascuna de les funcions de la Reserva de Biosfera, s'han establert els següents grups de treball temàtics:

- Grup de Treball de Patrimoni Natural
- Grup de Treball de Patrimoni Cultural
- Grup de Treball Agroalimentari
- Grup de Treball de Turisme
- Grup de Treball de Recerca

Cal mencionar també, que les zones nucli estaran directament gestionades en coordinació i col·laboració amb el Patronat, des de les figures jurídicament constituïdes avui en dia: Parc Natural de Els Ports, Parc Natural del Delta de l'Ebre y Consorci de la Serra de Cardó-Boix, per a l'àmbit terrestre; i PEIN Marítim, per al sector nucli marítim. De la mateixa manera, les zones tampó seran majoritàriament gestionades, en coordinació i col·laboració amb el Patronat, des del màxim òrgan competent dels espais reconeguts PEIN (terrestre y marítim), que és el Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Medi Natural de la Generalitat; puntualitzant per al cas de la serra del Montsià, per la gestió particularitzada a través del Consorci de la Serra del Montsià. Pel que fa a les fonts de recursos financers i els pressupostos anuals, en el moment actual estan per determinar, mes enllà dels estipulats a la Llei 42/2007 de Patrimoni Natural i Biodiversitat i els derivats de la implantació del Programa de desenvolupament Rural sostenible.

5.3. ACTUACIONS DE GESTIÓ ESTRATÈGIQUES

En el moment de presentació de la candidatura de la Reserva de la Biosfera, les entitats participant, liderades pel CODE, van establir un seguit d'actuacions de gestió, que van considerar com estratègiques per a la Reserva de Biosfera de les Terres de l'Ebre. Tot i això, cal dir que aquestes podrien sofrir modificacions de contingut o canviar-ne la seva prioritat un cop la constitució de la Reserva de la Biosfera entri en funcionament a través dels seus òrgans gestors i les taules de treball. Val a dir, també, que no es va considerar la participació com a eix estratègic, sinó com a procés continu a incloure tant durant la definició i articulació del futur pla d'acció, durant la gestió de la Reserva de la Biosfera.

5.3.1. DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC SOSTENIBLE

La proposta d'Ebrebiosfera remou les bases d'un model econòmic-social que parteix, entre d'altres, dels següents desajustos:

- Dificultats per "fixar" a la població (baixa densitat, feble creixement natural, excés de municipis de mida reduïda, elevada taxa d'envelliment), particularment a les comarques septentrionals de la Ribera d'Ebre i, especialment, de la Terra Alta;
- Díficil desenvolupament del sector agrari (malgrat l'important pes específic en el territori), caracteritzat per un baix relleu generacional i una excessiva dependència de les ajudes agràries (política de protecció europea);
- Posicionament industrial feble, amb processos de tancament d'empreses i deslocalització per manca de motors potents del sistema productiu territorial
- Serveis avançats, lligats, fonamentalment a serveis de suport a les empreses, transport i oci-cultura, insuficientment desenvolupats
- Problemes associats al desenvolupament local del teixit productiu privat (emprenedoria amb certa escala productiva).
- Significatius desajustos econòmics en el territori, amb un pronunciat desequilibri entre les comarques de la zona nord-oest enfront de les de la zona sud-est.

Sota aquest escenari, de potencial i de necessitat, es circumscriu la proposta que es va presentar al MaB de la UNESCO i que hauria de suposar un suport contundent a la diversificació del model econòmic; accelerant la implantació de noves oportunitats de desenvolupament sostenible fonamentades en la posada en valor dels recursos ambientals i culturals, la consolidació d'una activitat agrària del segle XXI, afermant al seu torn una massa poblacional suficient i reconstruint el reequilibri territorial i la cohesió social.

Les Terres de l'Ebre ja ha iniciat alguns passos per tractar de canviar les bases del seu model econòmic per solucionar les problemàtiques plantejades anteriorment; passos que estan d'acord amb els objectius del programa MaB, que ha de reforçar l'estratègia:

- Estratègies per al foment de l'activitat de recerca, d'acord amb la transferència tecnològica als sectors productius amb major potencial al territori. Així, hi ha accions específiques de suport per al desenvolupament de l'aqüicultura (clúster d'aqüicultura de Catalunya liderat per l'IRTA les Terres de l'Ebre, a Sant Carles de la Ràpita), agroalimentari (promoció del clúster d'alimentació de les Terres de l'Ebre), mediambiental (Centre de Recerca en Canvi Climàtic del Campus Terres de l'Ebre de la URV) i territorial (Càtedra d'Economia Local i Regional, Campus Terres de l'Ebre de la URV). Actuacions palanca, que compten amb el suport de la Generalitat de Catalunya per a l'establiment d'un pol del coneixement que consolidi un sistema regional d'innovació.
- Desenvolupament del paper de la URV com a agent promotor de capital humà qualificat en base a les necessitats socioeconòmiques del territori, impulsant productes formatius superiors i estructures de recerca i transferència tecnològica amb base en l'àrea;
- Estratègies de desenvolupament en el pla turístic a partir de l'explotació dels recursos turístics locals existents (Pla de Dinamització Turística), fonamentalment de naturalesa mediambiental, agrària i identitària. En aquest context, és exemplar la iniciativa del Parc Natural del Delta de l'Ebre per adherir-se a la Carta Europea del Turisme Sostenible, iniciativa que haurà de servir d'exemple per a altres sectors de l'àmbit territorial d'Ebrebiosfera.

- Estratègies de millora en les infraestructures de comunicació (tant ferroviàries com vies terrestres) concretades al Pla Territorial de les Terres de l'Ebre, amb l'objectiu de facilitar la connexió nord-sud i est-oest.

Així, la Reserva de la Biosfera, per al compliment de la funció de desenvolupament sostenible s'han marcat les següents línies estratègiques:

Eix estratègic Land Màrqueting Plan

El pla territori màrqueting (Land Màrqueting Plan), es proposa com a pla diferenciat del pla d'acció estratègic per a la Reserva de Biosfera com a eina que contribueixi a la millora de la generació de beneficis per a les comunitats locals, mitjançant la col·laboració i implicació activa de les mateixes.

A grans trets el Land Marketig Plan suggereix articular la Reserva de Biosfera com una estratègia de comunicació i promoció integrada i internacional, orientada a extreure productes i serveis inherents al sistema socio-ecològic de les Terres de l'Ebre. En definitiva, es tracta de focalitzar com a objectiu comunicable la promoció integral del territori Reserva de Biosfera, en base a les singularitats dels serveis prestats pels ecosistemes del territori, amb la finalitat d'atraure nous usuaris externs (activitats econòmiques, visitants, compradors, etc.). Promou que hi hagi 2 línies estratègiques de comunicació i promoció territorial: la comunicació i promoció integrada i internacional de productes i serveis propis singulars del sistema socio-ecològic, i la promoció de la comercialització d'aquests productes i serveis. Per a tal efecte, el Land Marketig Plan es proposa prendre en consideració tres instruments fonamentals:

- Economies de qualitat. Es tracta de promoure la creació o enfortiment de les associacions amb empreses, per tal de desenvolupar i promocionar la comercialització dels béns i serveis associats. Per a tal efecte es pretén crear una marca distintiva pròpia de la Reserva de Biosfera que integri al seu voltant: 1) un sistema de certificació (amb criteris mínims agro-culturals, ambientals, ecològics, paisatgístics, de seguretat alimentària, etc.) sobre la base de la qualitat dels serveis prestats pels ecosistemes de referència; i 2) un sistema de gestió voluntari, participatiu i concertat. D'altra banda, també convé prendre en consideració la promoció de plans de formació i capacitació dirigits als agents socioeconòmics clau en relació a les economies de qualitat (formes de producció sostenible, gestió

empresarial, comercialització, certificació de productes, etc.). Finalment, resulta fonamental crear o enfortir interrelacions entre empreses i associacions de productors per promocionar i potenciar la comercialització dels productes i serveis derivats.

- **Economia social:** També en el sentit d'estendre la millora de la qualitat de vida a la Reserva de Biosfera, però dirigint estratègies concretes cap col·lectius poblacionals vulnerables: joves, dones, aturats, minories ètniques, immigrants; es prendran en consideració accions d'inserció laboral, integració i cohesió social dirigides a la promoció de models de vida alternatius, diversos, interculturals i sostenibles.
- **Avaluació i seguiment:** Caldrà establir determinats indicadors de seguiment per poder constatar com el Land Marketing Plan contribueix a la millora de la qualitat de vida de les comunitats locals.

Eix estratègic gestió adaptativa de l'economia sostenible.

Amb l'objectiu d'incrementar els vincles entre les iniciatives de desenvolupament sostenible a escala local i supracomarcal, nacional i internacional, es desenvoluparan actuacions que suposin generar sinergies amb l'aplicació d'altres estratègies preexistents o preprogramades de desenvolupament sostenible. Es tracta d'encoratjar, des de la Reserva de Biosfera la col·laboració entre polítiques, programes, plans i estratègies de desenvolupament sostenibles que tinguin incidència sobre la Reserva de Biosfera, i s'atinguin als objectius estratègics de la mateixa. Per a la construcció de ponts intraestratègics es fonamentarà, principalment, en animar la dinamització econòmica sostenible dels territoris menys desenvolupats, a partir dels seus recursos endògens de tipus natural, turístic i agrari amb la intenció de millorar la cohesió territorial. Especialment rellevant resultarà aquest eix en l'àmbit del desenvolupament sostenible rural i turístic, així com també, en una economia fonamentada en l'ús eficient de l'energia, la seva producció amb fonts renovables i en la gestió de diferents vectors ambientals:

- **Desenvolupament rural i turístic:** La finalitat última d'aquest programa d'acció serà el harmonitzar, amb el màxim d'eficiència i racionalitat possible, les diferents accions previstes en diferents plans, amb les funcions i objectius de compliment

d'Ebrebiosfera. De tal manera que s'aconsegueixi elaborar una planificació consistent i coherent amb: a) dinamització econòmica sostenible del sector agrari i turístic, b) millora de les condicions de transferència tecnològica i del coneixement en aquests sectors, i c) desplegament integral i transversal de programes de formació i capacitació concebuts des de la filosofia de l'estratègia cooperativa entre sectors (agrícola, restauració, turístic, etc.). En primera instància, i a costa de l'exploració suggerida, es proposa com a referent d'interacció la implementació conjunta dels plans recollits pel Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre, així com determinades actuacions incorporades en: diverses Agendes 21 locals, Pla Estratègic de Turisme de les Terres de l'Ebre, Catàleg del Paisatge de les Terres de l'Ebre, Pla Estratègic Econòmic de Terres de l'Ebre, Pla d'Acció Cultural de les Terres de l'Ebre, i altres tants promoguts o en vies de promoció per administracions i entitats locals.

- D'altra banda, s'estima pertinent l'estudi de possibles mecanismes de coordinació amb estaments administratius respecte àmbits temàtics incidents a la Reserva de la Biosfera; com per exemple, a) la Política Agrària Comunitària (PAC), assegurant un sistema d'ajudes de la PAC amb unes quanties que facin possible la continuïtat de l'activitat agrícola allà on sigui necessari per al manteniment d'unes condicions ambientals, o de fixació de població al territori o b) polítiques internacionals per mitigar els efectes d'un potencial canvi climàtic.
- Nova Cultura de l'Energia. En el marc del compliment de la funció de desenvolupament s'establirà un Pla Estratègic de l'Energia de Terres de l'Ebre (PEE). Aquest PEE serà coherent amb el Pla Estratègic de les Terres de l'Ebre promogut per la Generalitat de Catalunya que té per objectiu ordenar les estratègies i actuacions en tot l'àmbit de l'especialització sectorial i que es troba a punt d'iniciar-se. S'apostarà pels models anomenats *smart grid* que transiten progressivament del model de producció energètica centralitzada a un de producció energètica distribuïda; creant un sistema en xarxa on cada node és emissor i receptor, productor i consumidor. Això és possible a partir de la integració i cogestió en xarxa de diferents centres de producció basats en les diferents possibilitats que ofereixen les renovables, centrals de biomassa que aprofitin residus agroforestals per produir energia, centrals de cogeneració i d'energia tèrmica, etc. En aquest model, tot

potencial consumidor (o unitat de consum: municipi, activitat econòmica, etc.) Pot convertir-se, a si mateix, en un potencial productor. El model *smart grid* territorial, a Terres de l'Ebre es pot veure afavorit pel gran potencial que les energies renovables tenen al territori.

- Vectors ambientals. És aquest punt s'intentarà harmonitzar tots els plans i programes sectorials vigents en matèria de gestió dels principals vectors ambientals (residus, aigua i energia), articulant sinergies de col·laboració amb les entitats que tenen responsabilitat en la seva gestió.
- Transferència tecnològica i del coneixement. Es tracta d'articular accions de col·laboració entre plans i programes que ajudin a determinar un model de transferència tecnològica que garanteixi l'aplicació dels coneixements generats pels centres de recerca i que s'encarregui, a la vegada, de detectar i donar resposta a les necessitats generades pels nous models de producció.
- Avaluació i seguiment. Igual que en el Land Marketig Plan, i en el Pla d'Acció de la Reserva de Biosfera, en general, es fa molt rellevant determinar indicadors de seguiment que incorporin instruments de mesura d'impacte social, així com també, el disseny de criteris enfocats a mesurar la sostenibilitat dels plans i projectes associats a l'activitat econòmica promoguda pel pla d'acció de la Reserva de Biosfera.

5.3.2. CONSERVACIÓ

A les comarques de l'Ebre cal trobar mecanismes per conservar els paisatges i els seus elements més característics. Es necessari gestionar i modular els canvis, fent possible l'evolució del sector primari amb la conservació d'un patrimoni que també pot contribuir al desenvolupament del món rural, transformant-se en un actiu cultural i turístic. La Reserva de la Biosfera s'entén com un bon instrument que reforçarà les activitats existents en el territori així com el patrimoni natural amb una triple vocació:

- contribuir a l'impuls de l'actual gestió dels espais i béns naturals i la conservació de la biodiversitat, coordinant i cohesionant diferents polítiques i plans d'acció i facilitant la disponibilitat de recursos tècnics i econòmics fent-lo compatible amb el desenvolupament econòmic i social;

- integrar la matriu agrària en les polítiques de conservació perquè aquestes contribueixin a impulsar socioeconòmicament espais humanitzats protegits per les seves característiques ambientals;
- i finalment, en el context del canvi climàtic, unir esforços en l'estudi i anàlisi pluridisciplinar i transversal, a escala local, per a la mitigació dels eventuais efectes derivats a Terres de l'Ebre, un dels territoris més sensibles de la mediterrània.

Tot i la importància d'aquestes les 3 vocacions principals per a la Reserva de la Biosfera, es troba a faltar la vocació de conservació vinculada al patrimoni cultural, tant pel que fa al patrimoni arquitectònic, com etnològic en aquells aspectes no vinculats als paisatges. Així, les 3 vocacions principals reflexen un perfil molt ambientalista de la funció de conservació. Pensem que, més enllà de la funció de desenvolupament econòmic sostenible, on hi hauria inclosa la promoció de d'activitats econòmiques tradicionals, i la funció logística, que pretén inventariar i documentar elements culturals; les Reserves de la Biosfera també han de vetllar per la conservació del patrimoni cultural material i immaterial que aporten el component humà i el contingut històric del paisatge i la gent que hi habita. El cas de Menorca ens aporta un bon exemple, donat que integren el patrimoni cultural en la funció de logística, conservació i desenvolupament sostenible, col·laborant amb les administracions i agències que en tenen les competències. Des d'Ebrebiosfera es veu un gran potencial del patrimoni cultural de les Terres de l'Ebre relacionat amb la funció de desenvolupament sostenible (mitjançant el turisme cultural i rural); però si darrera no hi ha un treball pertinent de documentació, interpretació, catalogació, protecció i conservació, aquests elements patrimonials poden estar mancats de contingut, deteriorats o banalitzats.

Analitzant les línies estratègiques de gestió previstes per a la funció de conservació, veiem que Ebrebiosfera, tot i haver reflectit un perfil molt ambientalista en les vocacions principals, inclou algunes línies estratègiques on es té en compte el patrimoni cultural en algunes d'elles:

Eix estratègic de gestió adaptativa dels espais naturals protegits PEIN i Xarxa Natura 2000.

Els objectius de protecció i planejament s'han de proposar en base al marc normatiu vigent per als espais inclosos dins de figures de protecció, que segons el proveït per la Llei d'Espais Naturals, passa per realitzar i aplicar plans especials de protecció del medi natural i del Paisatge. Sent necessari, també, la coordinació amb la resta de polítiques de protecció de la natura, de planificació i d'ordenació del territori i els plans estratègics de desenvolupament econòmic, per a propiciar una major connectivitat dels llocs ecològicament importants i elements del paisatge, una major interconnexió de les tres zones, particularment, respecte la millora dels mecanismes d'amortiment; i finalment, una major consistència en la planificació capaç de garantir la sostenibilitat financera i operativa.

Es consideren tres àmbits espacials a partir dels quals determinar actuacions prioritàriament dirigides a les zones nucli i tampó: la gestió dels espais forestals per fomentar estratègies consorciades d'ordenació forestal, de previsió d'incendis i de restauració de zones degradades; la gestió dels espais agroforestals i agraris per estudiar la viabilitat de determinats cultius emblemàtics, i la gestió dels espais de zones humides i marítimes amb especial atenció al control d'espècies exòtiques i invasores.

El dissenyar actuacions destinades a la conservació i millora dels hàbitats i la fauna del territori serà prioritari, considerant també, accions destinades a la restauració dels hàbitats degradats i a la determinació de criteris de gestió que facilitin les tasques dels municipis i fomentin les bones pràctiques entre els propietaris.

Finalment, s'estableix com a competència bàsica d'aquest eix el articular indicadors d'avaluació i seguiment referits als èxits, en termes de gestió activa i adaptativa dels espais protegits (zones nucli i tampó).

Eix estratègic de contribució al coneixement integral del patrimoni i la biodiversitat.

Establir programes i accions que ajudin a aconseguir la conservació del patrimoni agrari i la biodiversitat, des de l'augment del coneixement de la població sobre els valors que aquests contenen i la necessitat de la seva conservació. Amb una gestió

sostenible es garantirà l'equilibri dels processos ecològics dels hàbitats del territori i per tant dels serveis ambientals que aquest ofereix a la població en general.

- Estudis sobre caracterització ecològica, paisatge, territori i tàxons més significatius: a) seguiment i monitoratge de poblacions d'espècies indicadores; b) investigacions sobre l'efecte barrera produït per les infraestructures viàries, de distribució de l'energia i noves tecnologies en la matriu ebrenca; c) estudis sobre l'estat actual dels coneixements sobre l'afectació d'espècies al·lòctones en el sector agrícola; i d) definició i protecció de la xarxa d'espais prioritaris per a la conservació de biodiversitat, entre molts més.
- Inventaris i / o catàlegs d'elements culturals i etnogràfics: Realització en l'àmbit de les Terres de l'Ebre d'inventaris i / o catàlegs de biodiversitat, elements d'interès paisatgístic de l'àmbit del Delta, components patrimonials de valor històric i cultural dels paisatges fluvials, peces d'arquitectura rural, elements de pedra seca i totes les rutes de senderisme i miradors existents, per exemple. Amb la finalitat última de millorar la gestió i la planificació estratègica sectorial.
- Plans de recuperació, protecció, reconeixement i valorització de les cultures locals i patrimoni etnogràfic: Explorar la idoneïtat d'extrapolar actuacions com el projecte pilot "La Pauma a les Terres de l'Ebre" a la promoció d'oli artesanal de les oliveres mil·lenàries, construcció artesanal d'elements de pedra seca, etc.; així com potenciar la interconnexió de les rutes de gran recorregut tipus la Via Verda, Camí de Sant Jaume, Ruta dels Castells de Frontera, etc.
- Educació, difusió i capacitatció com a estratègia primera de conservació. Es proposa la idoneïtat d'ampliar i interconnectar l'actual oferta de programes de sensibilització ambiental, interpretació i coneixement del patrimoni natural i monitorització d'activitats educatives en els centres educatius de les Terres de l'Ebre. Especialment els referits al coneixement de les zones nucli (parcs naturals), les activitats tradicionals i els destinats a la promoció d'hàbits responsables referits a temes ambientals (producció de residus, gestió de l'aigua i el consum de l'energia). Així mateix, establir campanyes de sensibilització sobre la importància de protegir i ordenar els espais naturals incidint també, en el seu ús recreatiu mitjançant la planificació integrada d'aquest ús públic i la conservació i aprofitament dels recursos naturals.

5.3.3. LOGÍSTICA

Eix estratègic de gestió adaptativa de la investigació a la reserva

Considerant important l'increment de sinergies entre programes internacionals, regionals i nacionals en l'àmbit de la producció de coneixement científic, s'estableix oportú que els diferents centres de recerca presents a la Reserva de Biosfera organitzin mecanismes de col·laboració i coordinació entre ells i entre grups semblants d'altres Reserves, així com també, entre departaments, grups i recerca, universitats, càtedres, administracions, etc. En aquest sentit, resulta un gran exemple les estratègies de recerca en xarxa al voltant del Canvi Climàtic dutes a terme unilateralment pels diferents centres de recerca de l'àmbit territorial, i que ara per ara, es proposen consolidar en termes de col·laboració activa entre els mateixos: Observatori de l'Ebre, el C3 de la URV i la Unitat d'Ecosistemes Aquàtics de l'IRTA.

Eix estratègic de comunicació, difusió i educació

Eix d'actuació estratègica dirigit a fomentar la millora a l'accés de la informació i buscar noves maneres de comunicar el coneixement científic generat a una àmplia gamma de grups no científics. Convé articular un programa de comunicació i educació estratègica, per tal, de difondre: a) els valors dels serveis prestats pels ecosistemes i les sinergies generades pels mateixos amb les comunitats locals (coneixement tradicional i actual vers el maneig dels recursos naturals i culturals), b) els beneficis derivats de la planificació i cooperació científica a la reserva, fonamentalment pel que fa a la transferència tecnològica del coneixement dels sectors productius es refereix.

Eix estratègic del pla estratègic científic

Més enllà de la producció de coneixement científic, la funció logística reforça la visió de les Reserves de la Biosfera com a llocs de recerca aplicada i orientada als problemes derivats dels serveis prestats pels ecosistemes, focalitzada en les necessitats de desenvolupament sostenible i vinculada a la zonació de la proposta. Per això, es prendran en consideració la definició d'indicadors d'avaluació i seguiment referits als èxits per a cada un dels eixos estratègics presentats, en termes de gestió activa i

adaptativa de la investigació a la Reserva de la Biosfera (zones nucli i tampó). Es programaran determinades investigacions amb un doble objectiu: a) vincular-les amb el desenvolupament d'accions recollides en el pla d'acció de la Reserva de Biosfera, i, b) relacionar-les amb l'anàlisi dels serveis prestats pels ecosistemes i la seva gestió a partir de la participació de les comunitats locals implicades.

D'acord amb aquestes doctrines, s'ha proposat la construcció d'un pol de generació de coneixement i investigació en la Reserva de la Biosfera, on siguin punts principals de partida a) la investigació respecte el Canvi Climàtic i la transferència tecnològica del coneixement cap als sectors productius, i b) l'articulació d'una estratègia de planificació científica concertada i dinàmica.

5.4. DESENVOLUPAMENT TURÍSTIC SOSTENIBLE

Amb una evident poca massa poblacional, aquest territori ha quedat relativament al marge dels grans processos de creixement econòmic que han viscut altres regions de la península, bé de la vall de l'Ebre o de l'eix del mediterrani. En aquest sentit, el territori es troba davant la necessitat de materialitzar una intensificació del seu creixement socioeconòmic que li permeti millorar els seus estàndards de vida, les seves infraestructures i potenciar la seva vida socioeconòmica; sent aquesta necessitat més gran en zones particulars de les Terres de l'Ebre, com l'eix septentrional format per Terra Alta i Ribera d'Ebre.

A aquesta necessitat s'uneix el potencial de desenvolupament gràcies als valors agraris, naturals i paisatgístics que les Terres de l'Ebre han conservat, que poden promoure l'impuls d'un turisme sostenible capaç de valorar i respectar aquests valors. El desenvolupament d'un tipus de turisme compatible amb la conservació del paisatge i dels valors naturals i culturals, faria possible deixar de banda l'excessiva dependència del territori del sector agrari (actualment debilitat), de les poques plantes industrials i del pes dels serveis públics. El desenvolupament turístic, més enllà del impacte econòmic a través de productes turístics i de serveis bàsics, pot significar un element de suport a la indústria agroalimentària de la zona. A més, les activitats agràries sostenibles basades en recursos propis característics, contribueixen a la pròpia sostenibilitat dels entorns naturals i agraris tradicionals com així ho demostra, per exemple, la producció d'arròs, de vi i d'oliva.

L'activitat turística a les Terres de l'Ebre és una activitat emergent, centrada en uns productes turístics de qualitat associats als recursos territorials i els seus valors naturals, rurals, històrico-patrimonials i paisatgístics. Fruit de la conscienciació sobre la seva potencialitat i les ajudes de l'administració, el sector ha viscut un progressiu creixement en els últims anys. Els importants atributs dels recursos ambientals, combinats amb els d'índole cultural, patrimonial i identitari, poden permetre forjar productes integrats altament competitius i amb potencial atractiu.

Terres de l'Ebre ha estat apostant per la sostenibilitat com a punta de llança del seu procés de desenvolupament actual, tal com s'està demostrant per exemple a través del impuls del desenvolupament turístic sostenible per part dels agents del territori a la Carta Europea del Turisme Sostenible al Parc Natural del Delta de l'Ebre. Així, al territori han fet dels recursos ambientals, naturals, històrics, culturals i paisatgístics el punt fort dels seus productes turístics. D'aquesta manera, les activitats turístiques d'aquesta índole contribueixen a la generació d'activitat que repercuteixen al manteniment i la gestió eficient dels espais naturals, rurals i culturals a través de la valorització d'aquests atributs i el manteniment i la generació de la ocupació de la població local.

Seguidament el presenten un seguit de recursos turístics extret de l'inventari de recursos turístics del Pla estratègic de Turisme de les Terres de l'Ebre del 2007, on s'analitzen les potencialitats del territori i es defineixen les principals línies d'actuació per al desenvolupament turístic a mitjà i llarg termini. Aquest inventari és el que es va tenir en compte per a presentar la candidatura d'Ebrebiosfera. La informació s'ha completat també amb la promoció turística que estan fent les organitzacions del territori encarregades d'aquesta tasca, com el Patronat de Turisme de les Terres de l'Ebre, entre d'altres organitzacions de caire més local. En l'inventari de recursos turístics del Pla estratègic de Turisme de les Terres de l'Ebre s'han catalogat els Recursos Turístics Essencials; es a dir aquells recursos que, aïlladament o conjuntament amb altres, tenen la capacitat de generar fluxos turístics més rellevants. Segons la Llei de Turisme de Catalunya 13/2002, de 21 de juny, es consideren Recursos Turístics Essencials els següents:

- Béns culturals protegits per declaracions d'organismes internacionals
- Béns culturals d'interès nacional
- Espais d'interès natural
- Museus nacionals i d'interès nacional
- Centres recreatius turístics
- El conjunt del litoral, especialment les platges
- El domini esquiable

En aquesta línia Terres de l'Ebre presenta els següents Recursos Turístics Essencials:

- Béns d'Interès Cultural protegits per declaracions d'organismes internacionals: Conjunt d'Art rupestre de l'arc mediterrani de la Península Ibèrica, declarat patrimoni mundial per la UNESCO l'any 1998.
- Béns Culturals d'Interès Nacional: Diferents jaciments arqueològics de les Terres de l'Ebre recollits en el Pla Estratègic de Turisme.
- Espais d'interès natural: La presència de dos Parc Naturals (Parc Natural del Delta de l'Ebre i Parc Natural dels Ports), a més d'altres zones incloses dins de figures de protecció, com el PEIN o la Xarxa Natura 2000, que conformen un atractiu turístic de primera magnitud a les Terres de l'Ebre.
- Museus nacionals i d'interès nacional: Tot i que no hi ha museus nacionals, l'oferta de museus, col·leccions i centres d'interpretació és de 54 centres a tota la zona de les Terres de l'Ebre. Les comarques del Montsià i el Baix Ebre acullen la major part d'aquest tipus d'oferta cultural, seguides per la Terra Alta. Destaca el Museu de les Terres de l'Ebre (Amposta) pel seu contingut i pel seu projecte museístic a nivell turístic; però també, per la tasca de dinamització, assessorament i coordinació d'activitats culturals i de recuperació del patrimoni històric, etnològic i natural. En els últims anys els centres d'interpretació han proliferat d'una forma molt important. Com a Centres d'interpretació, equipaments que no requereixen de les infraestructures i serveis d'un museu, cal fer una menció especial als que formen part de l'oferta dels Espais de la Batalla de l'Ebre.
- El conjunt del litoral, especialment les platges: Terres de l'Ebre compta amb 150 km de recorregut litoral, des de l'Ametlla de Mar a l'extrem nord fins les Cases d'Alcanar al sud, compta amb un conjunt de 54 platges i cales catalogades. Aquestes es divideixen en platges i cales de sorra, i platges i cales de còdols i grava. A la costa nord predominen les cales solitàries, amagades entre els penya-segats rogencs i envoltades de pinedes; mentre que al sud predominen les platges espaioses, tranquil·les, de sorra fina i aigües clares poc profundes. A continuació s'enumeren les platges de les Terres de l'Ebre on oneja la bandera blava, distintiu oficial que reconeix la qualitat de les aigües, la seguretat i els serveis de socorrisme :
  - Platja de Pixavaques (l'Ametlla de Mar)
  - Cala Forn (l'Ametlla de Mar)
  - Platja de l'Alguer (Ametlla de Mar)

- Platja de Sant Jordi d'Alfama (l'Ametlla de Mar)
- Platja de Cap Roig (l'Ampolla)
- Platja dels Avellaners (l'Ampolla)
- Platja de Riumar (Deltebre)
- Platja de les Delícies (Sant Carles de la Ràpita)
- Platja de Garbí (Sant Carles de la Ràpita)
- Platja de les Cases d'Alcanar (Alcanar)

Tot i els recursos turístics considerats essencials per la llei de Turisme de Catalunya (13/2002, de 21 de juny), el pla estratègic de Turisme de les Terres de l'Ebre pren en consideració tot un seguit de productes turístics amb potencialitats actuals i futures, a partir dels quals s'estableixen les bases de desenvolupament turístic de les Terres de l'Ebre per als propers anys. Des del Patronat de Turisme de les Terres de l'Ebre, depenent de la diputació de Tarragona, així com de d'altres entitats de promoció turística del territori, també s'estan potenciant el desenvolupament turístic sostenible de les Terres de l'Ebre, mitjançant la promoció i difusió, sobretot dels seus valors naturals i culturals. Malgrat, que la difusió i la promoció s'està portant cap a una línia de desenvolupament turístic sostenible, podrem observar que les Terres de l'Ebre, en general, disposa de molts recursos, però pocs productes turístics; pel qual trobem poca comercialització turística. Aquest aspecte es veu potenciat per la ruralitat del territori i la manca de serveis públics de transport, que promouen els desplaçaments turístics de forma lliure, seguint el perfil de consum turístic de hub-and-spoke o estrella segons Paulino i Prats (2013).

D'altra banda, un cop analitzat el model de desenvolupament turístic que potencia el Pla Estratègic de Turisme de les Terres de l'Ebre altres entitats de promoció turística del territori; creiem que resultaria molt interessant contrastar i completar la informació amb els resultats d'una anàlisi de productes i recursos turístics segons les guies de viatges realitzat per Paulino i Prats (2013); on podrem detectar quins són avui en dia els productes turístics que els marcadors turístics consideren com a rellevants (apartat 6.1.).

5.4.1. DESCOBRIR EL TERRITORI

El paisatge de les Terres de l'Ebre, en pocs kilòmetres engloba uns grans contrastos degut als diferents desnivells, el clima, la presència de l'Ebre i l'aprofitament que n'ha fet l'home de cadascun dels espais. La gran varietat de paisatges naturals i humans li donen un tret característic únic a les terres de l'Ebre, amb una gran diversitat de possibilitats per al desenvolupament del turisme sostenible. El turista pot passar del gaudi de platges salvatges i arrossars infinits del Delta de l'Ebre a Fagedes, vinyes i boscos d'alta muntanya en menys d'una hora i travessant pel camí paisatges de secà dominats per garrofers, ametllers oliveres i pedra en sec, paisatges de ribera on es conreen cítrics, l'horta i fruita dolça. Aquesta diversitat de paisatges dóna una infinitat de possibilitats en quant a la descoberta del territori natural i cultural. Existeixen més de 100 rutes catalogades de caràcter cultural i rutes i itineraris turístics de caràcter natural, que discorren pel territori de les Terres de l'Ebre, de les quals voldríem destacar-ne les principals:

- Rutes culturals:

El riu Ebre (Iber en l'antiguitat) ha estat clau per a totes les civilitzacions que han arrelat a la Península Ibèrica a la qual dóna nom. Ho va ser per als ibers, per als romans i posteriorment, pels àrabs. Del pas d'aquestes civilitzacions ha quedat un important llegat cultural que permet al visitant gaudir de gran nombre de rutes culturals pel territori (ruta dels ibers, visita als castells templers, ruta de l'art rupestre, ruta del renaixement, etc.).

- Via Verda de la Terra Alta i el Baix Ebre

La Via Verda segueix el traçat de l'antic ferrocarril, en un marc d'extraordinari interès paisatgístic i atractiu turístic. La via verda amb aproximadament 50 Km de recorregut, constitueix una oferta de cicloturisme i senderisme de gran interès que connecta dues de les quatre comarques de les Terres de l'Ebre.

- GR-99:

El GR-99 és un sender de gran recorregut amb més de 1.200 km, dels quals 143 discorren per Terres de l'Ebre, al llarg de la riba del riu des del Delta fins a les muntanyes del Cantàbric carregat d'interès natural i cultural que transcorre per tres de les quatre comarques de les Terres de l'Ebre.

- Camí de Sant Jaume de l'Ebre:

Braç del camí de Sant Jaume que discorre per les Terres de l'Ebre, permet el territori entri a formar part d'una de les rutes amb més projecció mundial.

- Camí fluvial i camí de Sirga:

El riu Ebre és un autèntic camí d'aigua que permet la seva navegabilitat gaudint del paisatge fluvial, dels frondosos boscos de ribera i de la tranquil·litat que els envolta, acompanyada pel cant de les aus que hi troben refugi. Tradicionalment, la navegació fluvial havia estat el centre del comerç dels pobles riberencs, on aigües amunt es remuntaven els llaguts amb l'ajuda de "machos" o la força humana sirgant des de la riba del riu. Avui aquest camí té alguns trams recuperats per al turisme, mentre que també s'han recuperat uns pocs llaguts per fer passejos turístics

- Xarxa de Camins del Sud

Aquesta xarxa creada pel Consorci per a la gestió i protecció dels espais naturals del Montsià (CENAM), fruit d'una col·laboració entre els ajuntaments de la zona, el CODE i el Museu de les Terres de l'Ebre, ha servit entre d'altres coses per crear i interpretar tot un seguit d'itineraris i camins senyalitzats amb gran valor natural i cultural, cobrint àrees amb la presència d'activitats humanes tradicionals i vestigis del passat per l'interior de la comarca del Montsià, concretament pels espais inclosos en la Xarxa Natura 2000 i els espais perifèrics que actuen com a corredors. La xarxa de Camins del Sud recorre alguns dels llocs més pintorescs i zones etnoculturals del barranc de la Galera, els secans del Montsià, la Foia d'Ulldecona, la Foia del Solsó, la serra de Godall, el riu Sénia i la Serra del Montsià per a possibilitar la descoberta de l'entorn i dels pobles per on s'endinsen aquests itineraris rurals. Destaquen les rutes de la Pedra en sec, la ruta de l'oli i l'olivera, ruta dels secans del Montsià, itinerari pel Barranc de la Galera, itinerari per la Plana, etc.

5.4.2. LA NATURA

Espais Naturals

Dins d'aquesta categoria s'inclouen els Parcs Naturals, alguns Espais d'Interès Natural inclosos en la Xarxa Natura 2000 i paratges o punts d'interès natural i paisatgístic tots ells relacionats amb els espais descrits en el capítol anterior dedicat als recursos

turístics. En tot cas cal destacar que la naturalesa és una de les principals motivacions dels turistes a l'hora de venir a Terres de l'Ebre (segona motivació després de la visita a la platja) i l'ambient natural és un dels elements més ben valorats després de la seva estada; tal com es desprèn dels estudis sobre el perfil del turista que visita Terres de l'Ebre.

Al Delta de l'Ebre hi trobem les basses de les Olles, el Canal Vell, el Garxal, l'Alfacada, la Platjola, la Tancada, l'Encanyissada, els Erms de Casablanca i els Ullals de Baltasar que a través d'un seguit de miradors i itineraris adaptats per a bicicleta, es pot fer turisme natural i d'observació d'aus. Al Parc Natural del Delta de l'Ebre trobem també les penínsules de la Punta de la Banya i del Fangar que conformen unes platges salvatges amb impressionants zones de dunes, i on hi nien nombroses espècies de vital importància a la Mediterrània. Al Delta de l'Ebre, però, existeixen tot un seguit d'espais naturals humanitzats que han creat paisatges característics on natura i home no es poden separar: estem parlant de l'horta i les sínies, dels arrossars, dels antics sossars, de les salines, de les muscleres i la pesca tradicional a les Badies, de la Pantana de l'Encanyissada per a la pesca d'anguiles, i tot un seguit de barraques, ponts del rei, i coeteres que no només han quedat integrades en els paisatges del delta, sinó que en defineixen el seu caràcter. El Parc Natural compta amb dos equipaments museïtzats a Deltebre (Ecomuseu) i a l'Encanyissada (Casa de Fusta) que fan funcions d'equipament interpretatiu del delta de l'Ebre, informació turística i escola del Parc.

A una quarantena de quilòmetres del Delta de l'Ebre, s'hi troba el Parc Natural dels Ports que sobrepassa els límits de les Terres de l'Ebre i s'endinsa a les províncies de Terol (Aragó) i Castelló (País Valencià). Es tracta d'un massís calcari que alberga un gran nombre d'espècies vegetals i animals. Hi destaquen les més de mil espècies de plantes que el converteixen en un destí preferent per a botànics i amants de la natura. No hem d'oblidar, tampoc, els vincles històrics que s'han establert entre les poblacions que voregen el massís i els masos de la zona, actualment abandonats. L'Aprofitament dels recursos naturals d'aquests paratges, com la caça, la ramaderia, l'extracció de fusta, la producció de calç i de pega, o la construcció de pous de neu, recorden èpoques d'intensa presència humana en aquest espai natural. A les poblacions de Roquetes, Alfara de Carles, Arnes, Horta de Sant Joan, la Sénia i Prat de Comte s'hi

troben diversos equipaments del Parc Natural que compleixen la funció d'Ecomuseu, informació turística i centre d'educació ambiental.

La conservació de la magnífica diversitat biològica de les Terres de l'Ebre precisa d'una regulació a través dels Parcs Naturals, però també de les Reserves Naturals i de les zones EIN (Espais d'Interès Natural). La ribera del riu Algars, la serra del Montsià, les illes de l'Ebre, les Serres de Pàndols, Cavalls i Cardó són altres punts destacats per la seva rellevància natural. Una visita a aquests espais pot ser un bon complement a la descoberta dels Parcs Naturals del Delta de l'Ebre i el Massís dels Ports. A la Serra del Montsià, als Freginals, i ha el Centre d'Interpretació de la Serra del Montsià, dedicat a interpretar els valors naturals d'aquesta serra i el seu vincle amb les activitats tradicionals de l'home.

Observació d'aus i turisme faunístic

Bona part de la riquesa natural de les Terres de l'Ebre rau en la varietat de paisatges i d'ecosistemes que s'hi poden visitar. A Ebrebiosfera, el Parc Natural dels Ports, les serralades interiors i, especialment, el Parc Natural del Delta de l'Ebre, aglutinen un bon nombre d'espècies animals i vegetals que converteixen les comarques de l'Ebre en un punt d'atracció de visitants interessants en gaudir de la natura verge i exuberant. Aquesta diversitat i predomini dels paisatges naturals i rurals, fa que les Terres de l'Ebre sigui un habitat molt important per a les aus, convertint-se en un paradís per als turistes amants de l'ornitologia. Des del Patronat de Turisme de les Terres de l'Ebre es promouen diversos itineraris per a d'observació d'aus per totes les Terres de l'Ebre, de les quals les següents es troben dins de l'àrea declarada com a Reserva de la Biosfera: El Perelló – Cabra Freixet, Horta de Sant Joan – Les groneses – Coll de Miralles, Nord del delta de l'Ebre, Sud del Delta de l'Ebre, Rasquera – Balneari de Cardó – Creu de Santos i Tortosa Mont Caro.

Punts d'interès panoràmic

El paisatge de les Terres de l'Ebre reuneix en un mateix territori espais marítims, fluvials i de muntanya. Per poder gaudir amb plenitud de les panoràmiques que ens ofereixen aquests indrets, cal acudir als llocs més elevats. El punt més alt del Massís dels Ports, el Mont Caro, esdevé un mirador excepcional del territori. Des d'aquest

indret s'albira la vessant oriental del massís dels Ports, tota la vall de l'Ebre, les Serres de Pàndols, Cavalls i Cardó així com el litoral i la forma triangular de la planúria del delta amb la Serra del Montsià al costat.

Al terme municipal del Mas de Barberans s'hi troba el mirador dels Tossals que ofereix una panoràmica admirable dels contraforts meridionals del massís dels Ports.

Els miradors de la Serra de Godall permeten, igualment, explorar la plana del Montsià, poblada de conreus d'oliveres.

La Serra del Montsià per la seva disposició allargada paral·lela al litoral i la seva proximitat al Delta de l'Ebre és un magnífic mirador, on hi podem destacar la Foradada.

Com a paisatges vinculats al riu Ebre es recomanable el mirador del Pas de l'Ase, prop de la població de Garcia, on el riu s'esmuny entre un congost de parets verticals. Finalment, al Delta de l'Ebre, s'hi troben infinitat de miradors paisatgístics que voregen les llacunes de l'Encanyissada, la Tancada o la bassa de les Olles. Són punts excepcionals per descobrir la riquesa de la fauna i flora i, a la vegada, gaudir del paisatge i l'absoluta tranquil·litat.

Àrees recreatives

Les àrees recreatives són zones ubicades en espais naturals, degudament delimitats i condicionats, i pensades com a llocs d'esbarjo i de trobada amb la naturalesa. Sovint, al seu voltant s'hi han habilitat zones picnic i rostidors on poder cuinar. Les Terres de l'Ebre disposen d'àrees recreatives tant a les zones de muntanya com a la vora del riu Ebre. Al massís dels Ports, per exemple, destaca l'ermita i la font de Sant Roc, als afores de Paüls (Baix Ebre), o el racó del Toscà, prop d'Alfara de Carles (Baix Ebre).

A la comarca de la Terra Alta, s'hi troba l'àrea del Santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, a Gandesa, o l'ermita de Santa Madrona, a Corbera d'Ebre. D'altra banda, seguint el curs del riu Ebre s'han habilitat les àrees recreatives de la platja fluvial de Garcia, de les Moreres de Xerta, del passeig fluvial de Deltebre o del Pont del Rei prop de la desembocadura de l'Ebre.

Les àrees interpretatives són espais naturals habilitats per a l'estudi didàctic de l'entorn mediambiental. A la Serreta de Freginals, per exemple, hi trobem un atractiu

itinerari interpretatiu que ens acosta a les singularitats de la Serra del Montsià i durant el qual es pot contemplar, també, restes històriques com la Barraca de Quicolis.

5.4.3. LA COSTA I LA MAR

Platges, turisme de sol i platja

Amb 150 quilòmetres de recorregut litoral, des de l'Ametlla de Mar al nord fins les Cases d'Alcanar al sud, trobem cales i platges molt diferents. La diversitat i la calma són l'única característica comuna a la costa marítima de les Terres de l'Ebre: al nord, entre l'Ametlla de Mar i l'Ampolla, sobresurten cales solitàries, amagades pels penya-segats rogenys i envoltades de pinedes. Al centre, al Delta de l'Ebre, predominen les platges espaioses, tranquil·les, de sorra fina, dunes baixes que formen espais desèrtics i aigües clares poc profundes. Finalment, al sud es troben les platges de pedra rodona que voregen el nucli pescador de les Cases d'Alcanar i condueixen, ja, cap a les costes del País Valencià. Tal com s'ha indicat en apartats anteriors a Terres de l'Ebre s'han catalogat un conjunt important de platges i cales, de les quals, un total de deu disposen de la bandera blava; un distintiu que reconeix la qualitat de les aigües, la seguretat i els serveis de socorrisme.

Ports Esportius

El litoral de les Terres de l'Ebre disposa d'una xarxa de ports esportius que ofereix tot tipus de serveis als aficionats als esports nàutics. Hi ha ports esportius als pobles de les Cases d'Alcanar, Sant Carles de la Ràpita, l'Ampolla, l'Ametlla de Mar i a les urbanitzacions de Sant Jordi d'Alfama i Calafat.

5.4.4. TURISME ACTIU

A Terres de l'Ebre, com a conseqüència de la gran diversitat de paisatges i recursos naturals, ofereixen moltes opcions per gaudir de tot tipus d'esports a l'aire lliure: windsurf, kitesurf, vela, piragüisme, pesca, submarinisme, ciclisme, hípica, BTT, escalada, senderisme i descens de barrancs entre d'altres. Diverses empreses

distribuïdes arreu del territori, estan especialitzades en esports d'aventura en els diferents ambients naturals de les terres de l'Ebre i en les diferents modalitats. Cal remarcar el paper de l'Estació Nàutica de Sant Carles de la Ràpita-Delta de l'Ebre, en la promoció i comercialització de tot tipus d'activitats nàutiques, però també altres esports desenvolupats en àrees de muntanya, així com tot un seguit d'activitats de turisme cultural, gastronòmic, faunístic, etc., que complementen l'oferta nàutica. A continuació es destaquen dels esports més importants que es poden practicar en el nostre territori:

BTT

Pràcticament en tots els sectors muntanyosos del territori hi ha una xarxa de recorreguts oberts als amants de la natura i del ciclisme de muntanya. Aquesta activitat està permetent en l'actualitat la recuperació i conservació d'un extraordinari teixit de camins i senders relacionats amb activitats tradicionals (ramaderia, extracció de fusta, etc.), que estaven pràcticament desapareguts. Així trobem recorreguts tant diversos com la ruta dels tres regnes als Ports, el camí del Mas de Capcir a Tivissa, la ruta del Tigre als Ports, la ruta Jardins d'oliveres a l'Ampolla, ruta del barranc de la Galera que recorre la plana entre els Ports i el riu Ebre, etc.

Senderisme

La tradició excursionista té un fort arrelament a les Terres de l'Ebre. Hi ha molts camins per recórrer a Terres de l'Ebre pel massís dels Ports, el Delta de l'Ebre, les serres de Cardó i del Montsià i els penya-segats que voregen la costa ofereixen un ampli ventall de possibilitats per al gaudi.

Rutes com la de l'GR-92 que recorre el litoral de l'Ametlla i l'Ampolla i s'enfila pel Montsià, els itineraris per les construccions de pedra seca o la ruta per les oliveres mil·lenàries pel sud de la comarca del Montsià, l'itinerari de la Foradada al Montsià, el camí dels Hortets als Ports, l'itinerari de la Cova Roja als Ports, l'itinerari del molins del riu Sénia, etc.; són alguns dels recorreguts que discorren pels Parcs Naturals o els seus corredors biològics, que en molts casos, a més, contribueixen a explicar la història local.

Navegació fluvial

Durant molts anys, la navegació fluvial s'havia circumscrit al transport de mercaderies, una activitat que va desaparèixer a meitat del segle XX per la consolidació de la xarxa viària i dels desplaçaments per carretera i ferrocarril. A la fi dels anys 1990 es va impulsar un nou projecte de navegabilitat orientat exclusivament a l'oci i al turisme. Actualment estan adequats per a la navegació amb embarcacions de petit calat dels 104 quilòmetres de riu que hi ha entre la desembocadura i el nucli d'Ascó (més enllà dels límits territorials de la Reserva). Aquesta navegació es pot realitzar amb embarcació pròpia, de lloguer, a bord d'un petit creuer, en un llagut tradicional o en piragua o caiac. La via navegable disposa de més de 20 embarcadors que serveixen de punts de suport.

Cicloturisme

La pràctica del cicloturisme permet conèixer de prop i amb tranquil·litat la varietat de paisatges de les Terres de l'Ebre. Es pot optar per recórrer el traçat de l'antiga línia de tren de la Vall de Zafan (a la Terra Alta i els sectors interiors del Baix Ebre) o per endinsar-se en molts racons del Parc Natural del Delta de l'Ebre, recorrent els 6 itineraris senyalitzats per camins rurals i petites carreteres locals que voregen llacunes, camps d'arròs i platges solitàries.

Escalada

Terres de l'Ebre ofereixen moltes possibilitats de diversió als amants de l'escalada. El massís dels Ports, les serres del Montsià, Cardó i de Llaberia són espais que alberguen parets (principalment calcàries i conglomerats) on hi ha diverses línies d'escalada. Aquesta activitat està regulada en els espais protegits amb l'objectiu de protegir els hàbitats de nidificació de determinades espècies d'aus. Un dels racons amb més tradició d'escalada es troba als Estrets d'Arnes, al massís del Port; però, també es poden trobar vies per a la pràctica d'aquest esport a les Roques de Benet o a les Gúbies del Parrissal dels Ports, a la part baixa de la Foradada a la Serra del Montsià, a les roques que sobresurten al damunt del nucli de Tivissa i a unes vies a prop del poble de Llaberia.

5.4.5. EL PATRIMONI HISTÒRIC I CULTURAL

Festes, celebracions i fires

Els cinquanta-dos municipis de les Terres de l'Ebre compten amb festes, celebracions i fires, algunes d'elles amb un estricte interès local i altres amb un interès més ampli. En total hi ha inventariats 312 productes en aquesta categoria. A continuació es detallen algunes de les festes i fires més importants del territori, prioritzant aquelles que més s'associïn amb els intangibles del turisme cultural.

- La Mora Morisca a Mora d'Ebre: És una fira històrica amb identitat pròpia, celebrada la primera setmana de juliol i amb tretze edicions. Ofereix tres visions (la cristiana, la musulmana i la jueva) d'un sol món. Es tracta d'una barreja de cultures, de religions i de formes de vida i, en definitiva, un exemple de convivència històrica. Els veïns del mercadal i dels barris cristià, jueu i morisc ambienten els carrers i, vestits d'època, recreen aquell moment històric.
- Mercat ibèric d'Alcanar: Els orígens històrics d'Alcanar es troben al poblat ibèric de la Moleta del Remei (segles VII-II aC). El jaciment va ser declarat l'any 1979 Monument Històric-Artístic d'Interès Nacional, i actualment forma part de la coneguda Ruta dels Ibers de Catalunya. Pel que fa al Mercat, durant dos dies, al voltant del 29 de setembre, s'intenta recrear l'època dels ibers, a través d'activitats al carrer, una ambientació de l'època, oficis amb arrels molt antigues, demostracions pràctiques i paradetes amb productes naturals i artesanals.
- Festes de l'arròs al Delta: En diferents punts i municipis del Delta cada any se celebra festes relacionades amb el cicle de l'arròs, que comença al juny i acaba a finals de setembre. Aquestes festes acostumen a desenvolupar-se en tres etapes: la plantada, la birbada (extracció de les males herbes) i la sega. Els plantadors, birbadores i segadors recorden temps passats, en què la festa era, més aviat, un treball dur que es desenvolupava en el fang del Delta. En les tres jornades, es pot gaudir d'animació musical i altres activitats tradicionals com classes i concursos de llençar el rall (art tradicional de pesca), cursos de pilotatge de barques de perxar, taller de joguines de fang, taller de barques de full de canya, trobada de carros i carretes, etc.

- Fires de l'oli i del vi: L'oli d'oliva és un dels productes de més prestigi de les comarques de les Terres de l'Ebre. D'altra banda, en la denominació d'origen Terra Alta es pot gaudir de diverses visites relacionades amb la viticultura, especialment representada en els cellers modernistes construïdes per Cèsar Martinell. Són moltes les festes relacionades amb l'oli i el vi que se celebren a les Terres de l'Ebre al llarg de l'any. Destaquen la Fira Intercomarcal de l'Oli de Móra la Nova, la Fira de l'Oli de les Terres de l'Ebre, la Fira de l'Oli Novell de Santa Bàrbara, la Festa de l'Oli de la Fatarella i la Fira del Vi de Gandesa.
- Fira ramadera de Rasquera: Des de fa vint anys, el primer diumenge de maig, Rasquera celebra la Fira Ramadera, que recupera una tradició ancestral, la baixada de les cabres. Consisteix en desplaçar al poble els ramats de cabres blanques que pasturen per les muntanyes properes. La singularitat d'aquesta mostra ramadera és deguda a ser gairebé l'única al país i mantenir la puresa de les fires i els costums que hi estan associades.
- Fira de la terrisseria a la Galera: Tradicionalment la Galera sempre ha estat vinculada amb l'ofici de ceramista. La Galera, cada any, ens recorda aquest antic ofici amb la Fira Internacional de la Terrissa, que ja compta amb disset edicions, celebrada entre finals d'abril i primers de maig, en la qual ceramistes d'arreu d'Espanya i de tot Europa mostren les seves peces.
- Fira el Racó dels Artesans de Mas de Barberans: La fira recupera i divulga antigues activitats vinculades al treball amb tot tipus de fibres vegetals que s'han conservat a causa que eren fonamentals per a l'economia agrícola de masies i ramaders. El públic gaudeix de demostracions i tallers de llata, filatura, cordill amb palma, etc., utilitzant vímet, espart, palma, canya, branca d'olivera, jonc, palla, etc. És un homenatge a la gent que al llarg de la història han aprofitat els recursos propers com a matèria primera de veritables obres d'art utilitzades simplement com a objectes d'ús quotidià.
- Festa de l'aiguardent de Prat de Compte: L'aiguardent ha estat vinculat a la pagesia catalana des de fa segles. Durant un cap de setmana d'octubre, al poble de Prat de Compte habitatges esdevenen estands singulars d'una festa també molt singular. La Festa de l'Aiguardent vol recuperar l'activitat que homes i dones portaven a terme en temps de verema i apropar les noves generacions a aquest

treball. S'ha recuperat una destil·leria d'aiguardent tradicional i durant la jornada, els alambins i altres estris relacionats amb la destil·lació s'instal·len a l'entrada de les cases col·laboradores, formant un circuit firal al llarg del poble, on s'observa directament el procés de destil·lació i les aromes que desprenen.

- La Festa del Renaixement: La Festa del Renaixement és la recreació, a través d'una àmplia oferta d'activitats de caràcter lúdic i cultural, de l'esdevenir de la vida quotidiana a la ciutat de Tortosa al segle XVI, un dels moments històrics més interessants de l'existència de la ciutat. Els espectacles, les cerimònies i les activitats es desenvolupen majoritàriament als carrers i places del centre històric, així com en els edificis més emblemàtics de la ciutat. Durant els quatre dies de la Festa, que ja compta amb quinze edicions, la ciutat es transforma i reviu el seu passat. La Festa del Renaixement s'ha convertit en el principal acte promocional de la ciutat de Tortosa, i per extensió de les Terres de l'Ebre. Mostra d'aquest fet és el seu caràcter internacional, l'àmplia repercussió de la Festa en els mitjans de comunicació i les presentacions i promocions i els reconeixements públics obtinguts a diferents nivells.
- Festa del Mercat a la Plaça: Recrea la vida i els mercats de principis del segle XX a Amposta que coincideix amb l'esplendor de l'agricultura al Delta de l'Ebre.

Altres Festes que cal anomenar són els mercats medievals d'Ulldecona i Batea, les festes majors de cada població i els festivals de música com el de Música Sacra de Tortosa i el de guitarra de Sant Carles de la Ràpita.

Artesania

A Terres de l'Ebre hi ha un conjunt ampli de productes d'artesania. L'artesania de la pedra, la terrisseria, l'artesania de la pauma, del vímet, del cuir, de la fusta, etc. Entre totes elles però, destaca per la seva producció, tradició i implantació al territori l'artesania de la pauma (margalló) i la terrisseria tradicional, a voltant de les quals es desenvolupen un conjunt d'actuacions per a la seva promoció.

- Artesania de la pauma i la cistelleria: El margalló (margalló, *Chamaerops humilis*) és l'única palmera autòctona d'Europa. En molts municipis de les Terres de l'Ebre la seva manufactura per estris domèstics i d'ús agrari (estores, cistells o escombres) va ser, una de les seves principals fonts d'ingressos. Trobem encara

"llatadores" (artesanes que treballen la pauma) a Alfara de Carles, Mas de Barberans, Paüls i els Reguers. Al Mas de Barberans s'han portat a terme tallers de recuperació de l'ofici, amb la celebració una fira dedicada a aquest art titulada "El Racó dels Artesans" i l'habilitació d'un Centre d'Interpretació de la Pauma, que disposa d'una exposició i realitza cursos, tallers i exposicions temporals amb aquest art.

- Terrisseria tradicional i els canterers: L'artesanía d'argila és un dels productes distintius de les Terres de l'Ebre. La terrisseria tradicional de Miravet, Tivenys o la Galera gaudeix d'ampli reconeixement. Miravet a la comarca de Ribera d'Ebre és on encara la terrissa tradicional està més arrelada i ha estat declarat Zona d'Interès Artesanal per la Generalitat de Catalunya. A la Galera hi ha el Centre d'Interpretació de la Terrissa Terracota i es pot visitar una terrisseria en actiu, i cada any, s'organitza una fira i una trobada estatal d'artesans terrissaires. A l'Ametlla de Mar s'hi troba el Museu de la Ceràmica, on s'ofereix la possibilitat de conèixer una de les col·leccions de ceràmica popular més importants del món, amb unes 6.500 peces provinents de tots els racons del planeta.

Monuments i espais per visitar

De totes les categories de producte analitzades, la que correspon a monuments i espais per visitar és la que compta amb major nombre de recursos; concretament s'han identificat 363, dels quals fem una selecció tot seguit:

- Pintures prehistòriques: Les pintures rupestres de l'Ermita d'Ulldecona, declarades Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO el 1998, configuren un dels conjunts més importants d'art rupestre llevantí de la península Ibèrica. A la mateixa Ermita de la Pietat, situada al costat de les coves, s'ha creat un Centre d'Interpretació de l'Art Rupestre, amb l'objectiu d'apropar les restes de pintures prehistòriques de la serra de Godall als visitants. El centre ofereix una complexa visió general de l'art llevantí i més concretament, dels 13 abrics que formen el conjunt a través de recursos gràfics, fotografies, calcs de les pintures i amb visites guiades.
- Protohistòria i història antiga: No conservem grans elements de l'època romana que puguin ser considerat turístics, a part d'uns quants kilòmetres de la Via Augusta

a l'alçada del Perelló, un pont a la Galera i alguna vil·la rural (com la de la Carrova). En canvi de l'època ibera, trobem diversos jaciments a les terres de l'Ebre que formen part de la Ruta dels Ibers, dels quals en destaquem el de la Moleta del Remei a Alcanar i el de Castellet de Banyoles a Tivissa, donat que estan adaptats a la visita al públic amb un horari regular, a través de panells interpretatius i amb servei de visites guiades.

- Castells, torres i fortificacions: Les Terres de l'Ebre conserven nombrosos castells, torres i fortificacions de les diferents civilitzacions que s'han anat establint a les Terres de l'Ebre. Pel que fa a les Torres, el tram final de l'Ebre conserva un bon nombre de torres de vigilància de diferents períodes construïdes generalment al capdamunt dels petits turons vora el riu, amb la finalitat de controlar els vaixells que pujaven riu amunt. A la línia de la costa també trobem un grup de fortificacions que recorrien el litoral de l'Ebre, que serviren per prevenir invasions i possibles atacs de pirates. Són nombroses les torres que es conserven: La Torre de Sant Joan, la de Camarles, la d'en Corder, la d'en Prior, la de Burjasénia, la de l'Ermita de l'Aldea, la de la Candela, etc.; de les quals podem destacar la Torre de la Carrova, donat que està adaptada a la visita al públic amb un horari regular a través de panells interpretatius i amb servei de visites guiades. La Torre de la Galera, però, fou construïda amb una finalitat diferent; fou construïda el s. XIV per ordre de la ciutat de Tortosa amb l'objectiu vigilar aquest territori municipal, zona fronterera amb el domini dels Hospitalers; avui és visitable. Pel que fa a les fortificacions i els castells, destaquen les fortificacions templeres de poblacions com Miravet o hospitaleres com la d'Ulldecona, que a més ofereixen serveis turístics regulars. En aquestes comarques també es troba un dels recintes emmurallats més importants de Catalunya. Les necessitats defensives i l'evolució dels sistemes de setge van convertir la ciutat de Tortosa en un immens entramat de murs que rodejaven el nucli de població, on es van construir un conjunt de fortaleses d'èpoques diverses que servien d'allotjament per als soldats i també per als camperols que s'hi refugiaven en èpoques de guerra. Hi destaca el Castell de la Suda que actualment és Parador Nacional i les Avançades de Sant Joan, un entramat impressionant de fortins i grans fosses d'on surt la muralla de Remolins que culmina a la Torre del Célio. A la costa destaca el castell de Sant Jordi d'Alfama que havia servit de defensa

contra la pirateria, que tot i que no està habilitat per a visites, té un paper turístic important gràcies a la seva ubicació vora les cales i el camí de ronda de l'Ametlla de Mar. També cal destacar el Castell d'Amposta, el Castell de Sant Joan d'Algars a Batea, Els Forts del Collet a Batea, el Centre històric de Tivissa.

- Edificis religiosos: A les comarques ebrenques hi trobem destacats exemples d'arquitectura religiosa de diferents èpoques i funcionalitats, des de les esglésies gòtiques com la de Sant Lluç a Ulldecona o la Catedral de Tortosa, fins el conjunt d'esglésies renaixentistes de la Terra Alta, on es pot veure l'evolució del gòtic al barroc. Els convents, habitats per comunitats de diferents ordes religioses, també alberguen una bona mostra d'estils arquitectònics. D'arrel més popular, i disseminades pel territori, les ermites i santuaris acollien les romeries tradicionals. Destaquen el Santuari de la Fontcalda a Gandesa, l'Ermita de Santa Madrona a Corbera d'Ebre, el Convent de les Carmelites a Jesús, La Torre ermita de la Mare de Déu de l'Aldea, la Catedral de Tortosa, l'Ermita de Pallerols, l'Ermita de Sant Cristòfol al Perelló, el conjunt del convent i 14 Ermites del Balneari de Cardó entre Rasquera i Benifallet, l'Ermita del Remei a Alcanar, el Palau Episcopal de Tortosa, el Convent de Sant Salvador d'Horta a Horta de Sant Joan, l'Ermita de Sant Roc a Paüls, l'Església de Sant Lluç a Ulldecona, l'Ermita de la Mare de Déu de la Pietat a Ulldecona i moltes més.

- Arquitectura civil: L'existència d'una important noblesa i burgesia en aquestes terres ha deixat un gran llegat d'edificis, que alguns continuen sent residències privades; però, molts han canviat el seu ús i s'han convertit en ajuntaments, biblioteques, museus, o altres tipus d'edificis públics. Destaca sobretot Tortosa on hi trobem els Reials col·legis, el Palau Climent, la Casa Matheu, la Casa Brunet, el Mercat municipal, etc.), però també Ulldecona, Amposta, Gandesa i Batea que conserven molts edificis, així com places porxadades de diferents estils depenent de la població, on hi predominen els renaixentistes i modernistes. Cal destacar l'arquitectura vinculada al desenvolupament urbà, social i econòmic, com és la construcció de cellers modernistes o molins fariners. A la comarca de la Terra Alta, els viticultors uniren esforços per edificar els majestuosos cellers cooperatius, popularment coneguts com a "catedrals del vi", situades a Gandesa i el Pinell de Brai. La de Gandesa segueix complint les funcions originals, mentre que a Pinell de

Braï s'hi ha instal·lat una agrobotiga, un restaurant i centre de degustació de la gastronomia de les Terres de l'Ebre, alhora que es segueix desenvolupant la seva funció inicial que és elaborar vi. Les obres civils, però, no es limiten a residències i edificis urbans. En aquestes comarques, una part de l'arquitectura civil també està vinculada al riu Ebre. Un dels exemples més antics en aquest sentit seria l'Assut de Xerta d'origen àrab però acabada al s. XV, però també n'hi ha de més moderns, com el pont penjat d'Amposta construït entre 1915 i 1921 que va ser pioner pel seu sistema de construcció.

Rutes històriques

De les grans cultures que han passat per les Terres de l'Ebre: Ibers, romans, musulmans, cristians i jueus, en conservem nombroses petjades històriques, de les quals s'han elaborat rutes turístiques temàtiques.

- La ruta dels Ibers: per descobrir entre d'altres, els poblats ibèrics de Tivissa i la Moleta del Remei d'Alcanar.
- La Ruta Domus Templi: per descobrir les fortaleses templeres de Miravet i Tortosa.
- El camí de sirga que voreja del riu Ebre i que recorda tantes civilitzacions que utilitzaven l'Ebre com a via de comunicació i transport.
- La Ruta de la Batalla de l'Ebre, que recorre els espais de la Batalla de l'Ebre, on es van viure alguns dels episodis més sanguinaris de la Guerra Civil Espanyola.

Personatges cèlebres

Els paisatges de les Terres de l'Ebre han inspirat fragments literaris a nombrosos escriptors com Sebastià Juan Arbó (Sant Carles de la Ràpita 1902 - Barcelona 1984), Artur Bladé (Benissanet 1907 – Barcelona 1995) o Jesús Montcada (Mequinensa 1941 – Barcelona 2005). Al seu voltant s'articulen diverses rutes literàries perquè la major part dels seus escrits són magnífiques guies per recórrer i conèixer els paratges de les comarques de l'Ebre.

Més enllà de l'àmbit literari, un dels personatges més cèlebres vinculats a aquestes terres fou el pintor Pablo Picasso (Màlaga 1881 – Mougins 1973). A Horta de Sant Joan es pot visitar el Centre Picasso on s'exposen reproduccions facsímils dels quadres

que va pintar a la localitat. A més, al voltant de la vila es poden resseguir els racons que van inspirar a l'artista.

Museus, centres d'interpretació i exposicions

Amb l'objectiu de donar a conèixer les tradicions, la cultura, el patrimoni arquitectònic i la història de les Terres de l'Ebre, hi ha nombrosos museus, exposicions i centres d'interpretació que es poden visitar a les quatre comarques de l'Ebre.

Com a Museus registrats, el Museu de les Terres de l'Ebre a Amposta és un dels centres de referència amb mostres sobre l'arqueologia, la història, l'etnologia o l'entorn natural, que a més ofereix visites guiades, itineraris interpretatius per les Terres de l'Ebre i tallers temàtics, que tot plegat suposen una oferta turística força completa. El Museu de Tortosa, de recent creació, està situat a l'edifici de l'antic escorxador modernista i exhibeix part de l'important llegat patrimonial de la capital històrica de les Terres de l'Ebre amb l'opció de fer visites guiades i tallers.

També existeixen espais museïtzats i centres d'interpretació sobre el massís dels Ports i el Delta de l'Ebre, el patrimoni prehistòric i iber, l'art religiós, la Guerra Civil o de personatges il·lustres vinculats al territori, com el pintor Pablo Picasso. Es tracta de centres d'interpretació que tenen l'objectiu de divulgar les peculiaritats culturals, històriques i artístiques existents als diversos municipis de les Terres de l'Ebre i la fauna i flora dels Parcs Naturals. Hi destaquen els centres d'interpretació vinculats a la Batalla de l'Ebre i a la Guerra Civil Espanyola, en nuclis de població com Corbera d'Ebre, Gandesa o el Pinell de Brai, i el Museu de la Mar de l'Ebre dedicat a la història de mariners i pescadors de la costa de l'Ebre i una col·lecció de malacologia. Destaquen també centres d'interpretació i espais museïtzats dedicats a la difusió del patrimoni popular i tècniques artesanals com són el Museu de la Pauma al Mas de Barberans, el Centre d'Interpretació de la Terrissa Terracota a la Galera i el Museu de Ceràmica Popular a l'Ametlla de Mar. A les Terres de l'Ebre existeixen una infinitat de centres d'interpretació alguns dedicats a temàtiques molt diverses. Cal destacar, però, els Centres d'Interpretació i equipament patrimonials que depenen de la gestió del Museu de les Terres de l'Ebre (la Xarxa Ebre Natura i Cultura), donat que es beneficien de l'estructura i dels serveis turístics que el museu de les Terres de l'Ebre té (suport tècnic, visites guiades, itineraris interpretatius, etc.).

5.4.6. TURISME RURAL

El contacte directe amb l'entorn natural de les Terres de l'Ebre i amb l'ambient de poble són dues de les característiques principals que defineixen el turisme rural. L'oferta se centra, principalment, en nuclis de població petits i mitjans. Un centenar d'hotels familiars, masies o antigues cases pairals disseminats pels petits nuclis de les comarques de l'Ebre, han estat rehabilitades per acollir turistes interessats en descobrir les peculiaritats de la vida pagesa, la gastronomia, la cultura i el patrimoni rural de les comarques de l'Ebre. La presència del Parc Natural del Delta de l'Ebre, el Parc Natural dels Ports, la Plana del Montsià i la Vall de l'Ebre han propiciat el desenvolupament d'un turisme vinculat a la descoberta de la natura, el medi ambient i la cultura agrícola local.

Cal dir que aquest tipus de turisme s'interessa per la cultura local i els paisatges humanitzats, on la natura i la cultura s'entortolliguen per formar una unitat inseparable. Així, activitats com ara el senderisme, les excursions a cavall o els itineraris amb bicicleta en zones de muntanya; la descoberta del riu i els seus voltants: navegació amb piragua, pràctica del submarinisme, itineraris pels canals amb petites embarcacions sense motor a la vall de l'Ebre; rutes cicloturístiques entre arrossars, basses i aiguamolls, o l'observació de la varietat d'ocells des dels miradors instal·lats en punts estratègics al Delta de l'Ebre; la pràctica d'activitats tradicionals i la participació en festes tradicionals com la plantada, la sega, la verema; i la visita a petits centres d'interpretació i museus locals dedicats a la coneixença de la natura i cultura locals; són totes activitats totalment compatibles amb el turisme rural.

5.4.7. GASTRONOMIA I PRODUCTES LOCAL

Les Activitats agràries dibuixen el perfil del paisatge productiu en totes les comarques de les Terres de l'Ebre, amb produccions reconegudes per la seva qualitat i implicació mediambiental i identitària (Denominació d'Origen Protegida (DOP) i Indicació Geogràfica Protegida (IGP)). Així trobem tres DOP per a l'oli d'oliva produït a les quatre comarques, tres per a la producció de vi a la Terra Alta i la Ribera d'Ebre, una per a

l'arròs del Delta de l'Ebre (Baix Ebre i Montsià), i finalment la IGP per a les Clementines del Baix Ebre i el Montsià.

Aquestes activitats, degut a la incertesa en què es troben subjectes, bé per problemes estructurals o bé per dependència de les ajudes comunitàries, haurien de trobar en la Reserva de Biosfera de les Terres de l'Ebre un marc per a la millor comercialització internacional d'aquests productes, un espai per a la col·laboració i interacció entre agents per tal de generar sinergies en el desenvolupament de productes turístics relacionats i, finalment, un aliat per a la consolidació de mesures agroambientals en el marc de la reforma de la PAC.

La quantitat i qualitat dels recursos agroalimentaris de les Terres de l'Ebre és nombrosa i destacada. La muntanya, els camps de cultiu de secà i de regadiu, el riu i el mar ens ofereixen un conjunt de productes agroalimentaris de gran qualitat, molts d'ells reconeguts amb segells de denominació d'origen protegida. L'oferta de restauració a Terres de l'Ebre es sustenta directament en els productes autòctons i tradicionals.

A nivell turístic s'han potenciat nombroses festes, diades i jornades gastronòmiques on la degustació de productes de les Terres de l'Ebre té un paper principal o molt important. Trobem diades tan particulars com la del Vi i la Clotxa de Gandesa, que recupera aquesta recepta tan pròpia de la zona; l'Aplec de la Mel del Perelló; i la Festa de la Verema, on Corbera d'Ebre retorna uns anys enrere fent d'aquesta tasca tota una celebració per donar-la a conèixer als petits i recordar-la entre els més grans. Als municipis del litoral hi ha molta més oferta de diades gastronòmiques dedicades al peix i marisc, on la majoria desemboquen en unes jornades gastronòmiques (llagostí, galera, peix blau, arròs, musclo i ostró, etc.). De jornades Gastronòmiques, a més, destaquem, les de l'abadejo de Tortosa, la Carxofa d'Amposta, els cítrics d'Alcanar, l'Arròs de Deltebre i Amposta, l'oli a Santa Bàrbara i la Fatarella i moltes més.

Tota seguit voldríem remarcar aquells productes autòctons més reconeguts a les Terres de l'Ebre:

L'oli d'oliva

Les condicions geogràfiques, geològiques i clima suau de les Terres de l'Ebre han afavorit des de temps antics el cultiu de l'olivera i la producció d'oli. La producció d'oli

d'oliva ve reconeguda amb tres denominacions d'origen que inclouen municipis de les quatre comarques ebrenques. La zona de producció de l'oli d'oliva amb denominació d'origen Oli de Terra Alta està constituïda pels territoris situats a la comarca de Terra Alta i alguns municipis de la comarca de la Ribera d'Ebre.

Així mateix, l'oli que s'elabora a les comarques del Baix Ebre i el Montsià i ha estat reconegut amb la denominació d'origen DO Baix Ebre – Montsià. Avui en dia, les Terres de l'Ebre sumen gairebé el 40% de la producció d'oli de Catalunya, una activitat que s'ha convertit en un dels actius més importants de l'economia agrícola de la regió.

El nord de la Ribera d'Ebre, no inclòs a la Reserva de la Biosfera, i la localitat de la Serra d'Almos (Tivissa) pertanyen a la DOP Siurana.

De novembre a febrer, les cooperatives oliveres de les Terres de l'Ebre donen la benvinguda al primer oli d'oliva de la temporada amb un conjunt de celebracions festives que inclouen àpats populars així com exposicions i debats, jornades de portes obertes i la presentació, degustació i venda de l'oli nou. Un bon exemple de totes aquestes activitats són les fires de l'oli que se celebren en diverses poblacions d'aquestes comarques, com la Fatarella, Godall, Santa Bàrbara, Jesús o Bot. A més, a Santa Bàrbara s'hi troba el Centre d'Interpretació de la Vida a la Plana, que recupera una antiga masada amb molí d'oli propi, i explica la colonització de la Plana gràcies al conreu de l'olivera.

El vi

L'enoturisme i les visites als cellers és un producte totalment focalitzat en la comarca de la Terra Alta, de manera que hom pot visitar els cellers i fer-ne un tast per un preu simbòlic o gratuït amb el compromís de realitzar alguna compra. Dels 49 cellers identificats en el Pla Estratègic de Turisme de les Terres de l'Ebre, 40 estan situats a la comarca de la Terra Alta i 9 a la comarca de la Ribera d'Ebre. La majoria dels cellers pertanyen a la Denominació d'origen Terra Alta.

A la Terra Alta, el clima contrastat, la insolació excel·lent i el sòl calcari d'aquesta comarca és ideal per al cultiu de vinya i la producció del vi de qualitat. S'elaboren vins blancs amb cos i alta graduació (especialment interessants els elaborats amb garnatxa blanca), vins negres amb personalitat i vins rancis i licorosos de renom internacional que han estat reconeguts amb la Denominació d'Origen Terra Alta. A principis del segle

XX Pagesos i viticultors van unir esforços per a edificar els majestuosos edificis, popularment coneguts com "catedrals del vi". En són un exemple els cellers modernistes construïts en alguns pobles de la comarca com Pinell de Brai i Gandesa.

D'altra banda, els vins produïts a la comarca de la Ribera d'Ebre estan emparats en la seva major part per la DO Tarragona, i una part dels termes municipals de Garcia, Móra la Nova i Tivissa (Darmós i la Serra d'Almos) per la DO Montsant.

Arròs del delta de l'Ebre

Els camps d'arròs (verds durant la primavera, daurats a l'estiu, marrons a la tardor i inundats a l'hivern) omplen de color i de contrast el paisatge del Delta de l'Ebre; per la qual cosa ofereix un gran atractiu turístic en cada estació de l'any. El cultiu de l'arròs, per les seves exigències ambientals i hídriques està íntimament lligat al delta del riu, on la necessitat de mantenir els camps inundats possibilita l'existència de terres sanejades i de multitud d'espècies que aprofiten aquest hàbitat per a la seva alimentació i cria, sobretot aus. D'altra banda l'activitat s'ha de fer sense que l'ús de plaguicides i adobs afectin aquest fràgil sistema, el que constitueix una limitació a la producció amb la qual cal conviure. A les Terres de l'Ebre la zona de producció i elaboració de l'arròs correspon la gran majoria a l'àmbit del Delta de l'Ebre, un total de 20.400 ha, el que representa el 83% de la superfície del delta. L'arròs del Delta gaudeix de Denominació d'Origen Protegida (DOP) per la seva qualitat i diferenciació (el 60% de la producció corresponen a la DOP). L'arròs s'ha convertit en un dels pilars fonamentals de l'economia, però també de la cultura i la gastronomia deltaica. Paelles marineres, arròs negre, arròs a banda, sopes, arròs amb cigrons, patates i bacallà, arròs, col i fesols, arròs caldós amb ànec i arròs amb galeres i bròquil són alguns dels plats típics que satisfan qualsevol dels comensals. A part de la degustació i la compra dels productes, es poden visitar alguns molins tradicionals com de Rafelet, o fins i tot la Cambra arrossera d'Amposta per conèixer-ne el procés de fabricació artesanal i industrial respectivament.

La fruita i l'horta

Els préssecs, les taronges, les mandarines, les cireres i les carxofes de les Terres de l'Ebre són coneguts pel seu sabor i qualitat.

L'horta s'ha cultivat tradicionalment a les ribes del riu, però gràcies a les sínies, el cultiu s'ha anat estenent a través de la major part de terres fèrtils.

Pel que fa al cítrics, són molt presents a la Plana, Alcanar, i al el Baix Ebre seguint les proximitats del riu Ebre. Els cítrics de les Terres de l'Ebre gaudeixen d'un gran prestigi: les clementines estan emparades per una IGP (Indicació Geogràfica Protegida) i les taronges tenen un gran reconeixement popular. El municipi de Xerta ha aprofitat el pas de la carretera C-12 per establir agrobotigues, que en un principi venien cítrics de les propies plantacions, però que ara incorporen tota la gamma de productes d'horta, olis, vins, pastissos, ceràmica, etc. Els viatgers que utilitzen aquesta ruta per arribar de l'interior de Catalunya, d'Aragó i de la zona nord d'Espanya a les nostres platges i les del nord de la Comunitat Valenciana, troben en aquests punts de venda un lloc on poder comprar taronges directament al productor així com altres productes de la zona. La Fruita dolça, en canvi abunda més per al Ribera d'Ebre i una part de la Terra Alta.

Terres de l'Ebre és també productora de fruita dolça, principalment préssec, nectarina i cirera, a Ribera d'Ebre sobretot. La seva producció és primerenca i rica en sucres pel que compta amb un bon prestigi i oportunitat en els mercats. Actualment s'està treballant per aconseguir emparar la producció de préssec i nectarina sota la IGP "Préssec de la Ribera d'Ebre".

Pel que fa a la cirera, és una espècie amb elevades exigències de fred hivernal que troba a la Ribera d'Ebre el necessari per produir però, que en contrapartida, la forta insolació dels les seves primaveres fa que sigui la més precoç de les ofertes importants de cirera, amb unes enormes possibilitats tant en el mercat interior com per a l'exportació a preus interessants. Paüls, poble de muntanya situat al Baix Ebre, té, per la seva ubicació, una producció tradicional de cirera més tardana i de secà que compta amb un gran prestigi en l'àmbit territorial.

Peix i marisc

La pesca i la cria de marisc defineixen el caràcter mariner que encara conserven els pobles de la costa de l'Ebre. El Delta és una zona rica en nutrients que reuneix les condicions òptimes per a la captura de llagostins, anguila i la cria mol·luscs. La gran quantitat de nutrients que el riu aporta a la mar fa que el litoral de les Terres de l'Ebre

sigui una zona adequada per a la pesca i que tant el peix com el marisc tinguin un sabor molt més potenciat.

Però el recorregut gastronòmic pel litoral del delta de l'Ebre adquireix singularitat a les badies dels Alfacs i del Fangar, dos llocs idonis per al cultiu d'aquestes varietats de marisc. I és que en aquests espais naturals hi conflueixen el mar i l'aigua dolça del riu Ebre, una barreja única que fa singulars els ostrons i musclos que s'hi recullen. Actualment hi ha diversos productes turístics que permeten descobrir la pesca i el marisqueig, des de l'activitat fins a la taula. En destaquen la Ruta de les Muscleres, que surten des de Sant Carles de la Ràpita per visitar les muscleres amb degustació inclosa del producte; la Pesca a la Paupa a la badia dels Alfacs, on el turista participa en la pesca tradicional de peixos amb les mans, i l'engreix de tonyines a l'Ametlla de Mar, que permet banyar-se amb tonyines i degustar-ne els seus productes. Per assaborir el productes mariners, existeixen nombrosos restaurant i bars als pobles mariners, que preparen receptes tradicionals i cuina elaborada.

També cal anomenar la gran quantitat de Festes, diades i jornades gastronòmiques als pobles mariners, com puguin ser la del Llagostí a Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar; la del Musclo i l'ostró a Sant Carles de la Ràpita; la de la Galera a Sant Carles de la Ràpita, les Cases d'Alcanar, l'Ampolla i l'ametlla de Mar; la del peix blau a l'Ametlla de Mar, etc.

La Sal

La producció de sal, juntament amb la de sosa, és una de les produccions més antigues que s'han fet al Delta de l'Ebre. Abans de la implantació del sistema de regadius per canals, el delta era un territori insalubre on només es produïa sal, sosa, i s'hi practicava la ramaderia extensiva, la caça i la pesca. Avui en dia només queden unes salines en actiu al Delta de l'Ebre situades a la Reserva parcial de la Punta de la Banyà. Es tracta d'un espai de cria i alimentació de moltes espècies d'aus, sobretot de flamencs. En aquestes salines es produeix la preuada Flor de sal, que es recull de forma artesanal i és exportada en la seva majoria fora del país. Actualment, les antigues salines de la Sant Antoni, han seguit rehabilitades per al turisme formant un centre d'interpretació de les salines i els seus ambients natural anomenat Món Natura Delta de l'Ebre.

Els embotits

La baldana, botifarra negra d'arròs, és un dels productes més populars i representatius de la gastronomia de les Terres de l'Ebre. S'elabora a partir de sang de porc, barrejada amb arròs, cansalada i pebre negre. Segons les varietats també s'hi afegeix ceba i pinyons. S'acostuma a cuinar a la brasa, si bé també es pot fregir o coure a la planxa. A les Terres de l'Ebre existeixen nombroses carnisseries i formatgeries de fabricació pròpia on es poden adquirir aquests productes, i a Camarles es fa la diada de la Baldana.

La rebosteria

La gastronomia popular ha anat impregnant dels productes autòctons, donant lloc a una infinitat d'especialitats de rebosteria. Així tenim per exemple la coca d'avellana de la Fatarella, la de cireres o les ensaginades. Cal destacar els pastissos, producte característic de les terres de l'antic bisbat de Tortosa (Terres de l'Ebre i una part important de la província de Castelló), on l'oli de la terra, juntament amb l'aiguardent de seves destil·leries i les carabasses de les seves hortes, han estat les matèries primeres per a l'elaboració d'aquesta especialitat. Molts forns dels pobles de les Terres de l'Ebre troben en aquesta especialitat una font d'ingressos complementaris perquè la demanda va molt més enllà dels límits comarcals.

Cabra blanca de Rasquera

Sens dubte el binomi "Cabra Blanca de Rasquera" i "Terres de l'Ebre" va molt més lluny de ser estrictament una activitat ramadera, ja que actualment està en tràmit el seu reconeixement oficial com a raça autòctona. Es tracta d'un animal d'una enorme rusticitat, adaptat a viure en condicions molt dures. Els arbustos del sotabosc mediterrani i les màquies de les nostres muntanyes constitueixen la base de la seva alimentació, jugant un paper important en el manteniment d'aquests terrenys forestals nets per a l'accessibilitat i disminuint importants quantitats de biomassa que són risc d'incendis forestals. Cada any, a primers de maig els ramats de cabres baixen des de les muntanyes de Cardó-Boix i de Tivissa fins al poble de Rasquera, amb motiu de la seva fira, congregant més de tres mil persones en un espectacle irreplicable. Alguns restauradors de la zona han fet de la carn d'aquests cabrits, criats únicament

amb llet materna, el plat estrella de la seva carta; sense menysprear altres plat preparats, com el crestó escabetxat. El crestó és el mascle d'aquesta raça que es castra i es cria fins a una edat d'un any aproximadament i dóna una carn d'una qualitat exquisida. A Amposta hi ha una finca rural de producció agrícola biodinàmica a la zona de la Vall de Cabiscol que ha tematitzat l'espai per tal que sigui visitat turísticament. Una de les possibilitats que ofereixen és el taller de fer formatges (amb cabres blanques de Rasquera) on el visitant podrà conèixer i realitzar tot el procés des de la munyida al tast del formatge.

Corder

Les Terres de l'Ebre han servit tradicionalment de terreny de pastures d'hivernada per al bestiar oví transhumant de les serres de Gúdar i el Maestrat Turolense. Encara que amb el temps ha anat disminuint la transhumància fins a la seva quasi total desaparició, molts dels actuals pobladors del Montsià i del Baix Ebre, principalment, tenen el seu origen en les famílies de pastors de la regió muntanyenca de Terol. La cultura del pasturatge a les Terres de l'Ebre es nodreix en part de la de les properes terres d'Aragó, fent del xai un animal molt vinculat a la nostra gastronomia i els nostres costums.

Noves iniciatives com és l'elaboració de formatges artesanals de gran qualitat obren possibilitats a algunes famílies que troben en això una possibilitat de producció amb una bona demanda.

Mel

La recol·lecció de la mel és un ofici força arrelat a les Terres de l'Ebre, especialment als municipis del Perelló (Baix Ebre) i Arnes (Terra Alta). Les varietats més importants estan impregnades de les aromes de taronger i romaní, dues de les espècies vegetals més abundants als camps i boscos d'aquestes comarques. Al Perelló i a Arnes hi ha centres d'interpretació de la Mel, amb possibilitats de visitar l'arnar.

6. ANÀLISI DE LA EBREBIOSFERA CULTURAL

La visió tradicional de la Reserva de la Biosfera, havia caigut en l'error d'ocupar-se en gran mesura dels elements naturals de la Reserva de la Biosfera d'una forma integral, mentre que la part humana era considerada, en molts cops, de forma parcial. Bàsicament s'entenia per l'"home" (de *Men and Biosphere*), la funció de desenvolupament compaginat amb la conservació del valors naturals del territori. El que es solia deixar en un segon pla però, la influència que l'home ha tingut en gran mesura en els valors naturals del paisatge, i que és precisament aquest equilibri el que ha permès que en un territori determinat sigui considerat Reserva de la Biosfera. Que s'entén doncs per l'"home" (de *Men and Biosphere*)? El transcurs de les diferents civilitzacions per un territori determinat, ha aportat caràcter, formes de treballar, aprofitaments dels recursos, edificacions, noves espècies animals i vegetals, que configuren el que avui es considera Reserva de la Biosfera. És per això que la integració de la figura de l'"Home" ha d'estar en cadascuna de les funcions de la Reserva de la Biosfera (la conservació, la logística i el desenvolupament), que juntament amb una correcta governabilitat, ha de facilitar que les diferents funcions s'ocupin de qüestions que integrin amb una visió holística, permetent que les diferents funcions de la Reserva de la Biosfera treballin d'una forma integrada per desenvolupar projectes inclusius.

6.1. ELEMENTS TURÍSTICS CULTURALS A EBREBIOSFERA

Com bé s’ha dit anteriorment, la funció de desenvolupament turístic de la Reserva de al Biosfera inclou, entre altres prioritats, el desenvolupament turístic sostenible. Tot seguit es pretén demostrar la importància del Turisme Cultural en el territori que ocupa la Reserva de la Biosfera de les Terres de l’Ebre, així com la necessitat que els elements patrimonials siguin promoguts conjuntament amb els elements naturals i altres recursos turístics que caracteritzen el territori. Com hem volgut denotar anteriorment, en la major part dels casos, la natura i la cultura al territori són indivisibles, i per tant, és absolutament vital per a la funció de desenvolupament que s’inclou el patrimoni cultural en el desenvolupament del turisme sostenible com a element identitari de la geografia de les Terres de l’Ebre.

En aquest apartat es farà una anàlisi dels elements culturals que actualment són considerats turístics segons “la mirada turística”. Per a tal efecte s’utilitza la base de dades de productes turístics elaborada per Paulino i Prats (2013). En aquesta base de dades s’efectua un refinament per tal d’adequar-la a les necessitats del present estudi. En el refinament s’eliminen tots aquells elements situats fora de la zona declarada com a Reserva de la Biosfera i aquells elements que no estiguin considerats com a turisme cultural. Es manté, en canvi la categoria “Paisatges d’interès” que Paulino i Prats (2013) havien catalogat inicialment com a turisme natural; però que donat el fort component cultural dels paisatges de les Terres de l’Ebre, considerem que no pot ésser desvinculat de l’anàlisi i, per tant, motiva a incloure aquesta subcategoria com a element turístic amb components culturals. Tot i això, els elements que no havien estat identificats amb cap altra subcategoria de turisme cultural, no han estat mostrats en la taula, per no produir desviacions. Així, els elements turístics apareixeran catalogats en diferents tipologies de turisme cultural: Patrimoni religiós, patrimoni civil, jaciments arqueològics/pintures rupestres, museus/exposicions/projeccions/arxiu, festes/tradicions, representacions /espectacles, fets històrics, poble amb encant, activitats tradicionals/rurals, gastronomia, personatges, llocs de peregrinatge,

patrimoni industrial/artesania i paisatges d'interès. A més a més, Paulino i Prats (2013) van utilitzar els marcadors turístics analitzats de les Terres de l'Ebre, per jerarquitzar el nivell d'importància que cada element turístic tenia; efectuant una anàlisi qualitativa de la mida de les fotografies, de la quantitat de text que cada guia dedicava als elements, de l'existència de destacats o estrelles, etc.; per tal d'esbrinar si cadascun dels elements turístics tenien una capacitat d'atracció a nivell internacional, nacional-regional o local. Per últim, s'han tingut en compte només aquells elements anomenats en al menys 2 de les 9 guies analitzades, per tal d'evitar possibles desviacions en la temàtica o la especificitat de les guies analitzades.

La informació extreta de l'estudi de Paulino i Prats (2013) amb els refinaments mencionats, es presenta a continuació en quadres segons el nivell d'atractiu turístic, aconseguit a partir de la mitjana de les valoracions del total de guies analitzades que anomenen cadascun dels recursos. En els quadres hi apareixen les subtipologies de turisme cultural en que les guies han categoritzat cada recurs i s'han presentat les mencions en forma de sumatori. Així, si per exemple quatre guies han considerat que un determinat recurs es tracta de patrimoni religiós i una guia ha considerat que és un lloc de peregrinatge, hi apareixerà un 4 en la columna de patrimoni religiós i un 1 en la columna de llocs de peregrinatge. Això ajuda a identificar les característiques de cada recurs, i valorar si està considerat amb major pes d'una categoria sobre una altra. A més cada recurs turístic cultural que apareix en els quadres, pot haver seguit categoritzat amb alguna subcategoria d'altres tipologies de turisme (turisme de natura, de sol i platja, d'aventura, etc.); aquesta informació no es presenta en els quadres següents ja que ens volem centrar, en la tipologia de turisme cultural. Per últim, voldríem dir que hi ha molts recursos que es troben parcialment repetits, ja que les guies així ho han representat; per tant és possible que trobem anomenat el Delta de l'Ebre amb un nivell 1 i que alhora trobem espais concrets del Delta de l'Ebre catalogats com a un nivell inferior. També és possible que les guies hagin mencionat el mateix recurs amb puntuacions i categories lleugerament diferents en diferents poblacions, com per exemple els Ports a la Població de la Sénia i els Ports a la població d'Horta de Sant Joan. Aquest ha estat també el reflex de les guies per diferenciar els subrecursos de cada zona en concret ofereix.

Recursos turístics de nivell internacional

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Parc Natural del Delta de l'Ebre	En general	8								1					
Platja del Marjal de les Cases	Alcanar	1		1				1							
Itinerari de la llacuna de l'Encanyissada	Amposta (Poblenou del Delta)	3				1				1					
Tortosa	Tortosa		7	7	1		1		5	1	2				
Castell de Miravet	Miravet	1	2	7					3						
Delta de l'Ebre	Sant Carles de la Ràpita	5								2		2			
Delta de l'Ebre	Amposta	3								1					
Delta de l'Ebre	L'Ampolla	4													
Delta de l'Ebre	Deltebre	1													
Pintures Rupestres de Cabra Feixet	El Perelló	1			3										
Delta de l'Ebre	Sant Jaume d'Enveja	2													
Punta del Fangar	Deltebre	4		1											
Horta de Sant Joan	Horta de Sant Joan	2	1	1		1			2	2	4		1		

En referència als Recursos amb nivell d'atractiu internacional, destaquem en primer lloc que la major part d'ells han estat catalogats com a paisatges d'interès. Així, es pot dir que el principal atractiu de les Terres de l'Ebre són diferents tipus de paisatges que barregen components naturals i culturals. Només el cas de Tortosa és una excepció pel que fa als paisatges. En segon lloc hem de destacar que les guies consideren el delta de l'Ebre i diferents espais singulars inclosos en el delta de l'Ebre com a recursos turístics de primer ordre a nivell internacional, en total 8 diferents; singularitzant a més la Punta del Fangar i la Llacuna de l'Encanyissada. Una altra categoria gairebé comú en tots els espais del delta de l'Ebre detectats com a recurs turístic de nivell internacional ha estat les Activitats rurals i tradicionals, la qual cosa potencien encara més la vessant cultural dels paisatges. Fora de la zona del delta de l'Ebre trobem espais com el de la platja del Marjal, que les guies van identificar com a element de sol i platja, fets històrics i patrimoni civil; això es deu a la presència de tot un seguit de rius de metralladora a la mateixa escullera de la platja, que fa destacar l'indret amb components històrics tot i no ser el seu tret principal.

Vora el curs de l'Ebre trobem la ciutat de Tortosa, bressol de les grans civilitzacions que han passat per les Terres de l'Ebre, i que conserva un gran nombre de patrimoni arquitectònic de diferents èpoques. En aquest cas les guies consideren Tortosa com un producte de nivell 1 contenidor d'elements patrimonials de diferents categories, però més endavant veurem com alguns d'aquests elements destaquen per si sols.

Una mica més amunt, seguint el curs de l'Ebre, trobem el Castell de Miravet, castell Templer. Les guies ho destaquen com a un punt privilegiat d'aguait sobre l'Ebre, com a patrimoni civil i religiós, i lloc on hi han ocorregut fets històrics.

Al Perelló trobem les Pintures Rupestres llevantines de CabraFreixet, catalogades Patrimoni de la Humanitat, que les guies han destacat com recurs de nivell internacional. En canvi, estranyament les guies no han catalogat d'igual manera les Pintures Rupestres situades a Ulldecona, que estan força més promogudes per les institucions públiques ebrenques, donat al servei turístics de suport que l'acompanyen; com són el servei de guiatge i el centre d'interpretació.

Finalment les guies destaquen un indret de la Terra Alta: Horta de Sant Joan, com a punt de partida per a gaudir d'un seguit de recursos paisatgístics, activitats tradicionals i rurals, patrimoni civil i religiós, personatges (Picasso), museus (el de Picasso), fets

històrics (la proximitat a la Batalla de l'Ebre) i com a població amb encant. Alguns dels elements inclosos a Horta de Sant Joan, apareixeran més endavant com a recursos que destaquen per si sols en nivells inferiors.

Recursos turístics de nivell nacional i regional

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals: / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Les Cases d'Alcanar	Alcanar									1	2	1			
Jaciment ibèric de la Moleta del Remei	Alcanar	1			3										
Ermita del Remei	Alcanar	2	3											1	
Museu de les Terres de l'Ebre	Amposta			1		5				1					
Ruïnes de l'Antic castell d'Amposta	Amposta			3	1										
Casa de Fusta	Amposta (Poblenou del Delta)	1		2		4				1					1
Torre de la Carrova	Amposta			2											
Pont penjant sobre l'Ebre	Amposta			4					3						
Llacuna de l'Encanyissada	Amposta (Poblenou del Delta)	5								2					
Plaça Renaixentista d'Arnes	Arnes		1	2		1									

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Arnes	Arnes	1	1	3						2	3				
Batea	Batea		3	3				1			3	1			
Monestir i balneari de Sant Hilarion de Cardó	Benifallet	2	3	1				1							
El forat de la Donzella i Ermita de Sant Josep	Bot	2	2					1							
Poble vell de Corbera, Museu de la Batalla de l'Ebre i Abecedari de la Llibertat	Corbera d'Ebre		3	3		1			3						
Conreu de l'arròs, horta i arbres fruiters al Delta de l'Ebre	Deltebre	4								3					
Conreu de l'arròs, horta i arbres fruiters al Delta de l'Ebre	Deltebre	4								3					

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicional: / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Llacuna del Canall Vell	Deltebre	2								2					
Eco-museu i Centre d'Informació del Parc	Deltebre	1				4				1					
Restes de la Via Augusta	El Perelló			1	2										
Celler Cooperatiu de Cesar Martinell	Gandesa			4		1						2			
Església Arxiprestal de l'Assumpció dels s.XIII	Gandesa		2	1					1						
Necròpolis del poblat de la Coll del Moro sel s. VIII i I aC.	Gandesa				3				2						
Balneari i Santuari de la Fontcalda	Gandesa	4	3	2										2	
Àrea del Mas de la Franqueta i riu Esrets	Horta de Sant Joan	3		1											

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Sant Salvador i muntanya de Santa Bàrbara	Horta de Sant Joan	3	4										1	1	
Roques d'en Benet	Horta de Sant Joan	3													
La Fatarella	La Fatarella	1	3	2			1		1	1	2				
Ermites i miradors de la serra de la Fatarella	La Fatarella	1	1												
Port Pesquer	L'Ametlla de Mar	1								2		1			
Port Pesquer i nàutic	L'Ampolla									2					
L'Ampolla	L'Ampolla	1								1	2	2			
L'Ametlla de Mar	L'Ametlla de Mar	1								2	2	3			
Castell de Sant Jordi d'Alfama	L'Ametlla de Mar	3		4					1						
Pas de barca sobre l'Ebre	Miravet	1								4					
Tradició Terrissaire	Miravet														3
Miravet	Miravet	1	2	1					1	3	7	1			4

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicional: / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Restes del Castell de Móra i mirador del Calvari	Mora d'Ebre			1					1						
Pinell de Brai	Pinell de Brai		1	3					1	1	1	1			
Celler cooperatiu modernista de Cèsar Martinell: la Catedral del vi	Pinell de Brai			3											
Via verda de Val de Zafan a la Terra Alta	Prat de Comte	3		1											
Poblat ibèric del Castellet de Banyoles	Tivissa				3										
Tivissa	Tivissa	1	3	3	2				1		3				
Reials Col·legis	Tortosa		2	6		3									
Castell de la Suda	Tortosa			8					4						
Catedral de Tortosa	Tortosa		8			1			2				1		
Riu Ebre	Tortosa	2							1						
Canal de Sant Pere: La pesca en Pantena	Sant Carles de la Ràpita	2					1			2		1			

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Barra del Trabucador	Sant Carles de la Ràpita	5								1					
Port Pesquer i Llotja de Sant Carles de la Ràpita	Sant Carles de la Ràpita	1		1						4		1			
Sant Carles de la Ràpita	Sant Carles de la Ràpita	3	1	4			1		3	5	3	3	1		
Tradicció marinera	Sant Carles de la Ràpita						1			4		3			
Carles III	Sant Carles de la Ràpita			1					4				3		
Salines de la Trinitat	Sant Carles de la Ràpita	2								3					1
Illa de Buda	Sant Jaume d'Enveja	3								1					
Pintures Rupestres Ilevantines	Abric de l'Ermida	1	1		2	1									
Villalba dels Arcs	Villalba dels Arcs			2	2				1		2	2			
Assut	Xerta	1		3					1						

Existeixen nombrosos recursos turístics amb capacitat d'atracció de nivell nacional o regional amb una gran varietat de categories; però, a primer cop d'ull podem veure que destaquen les categories de paisatge d'interès, patrimoni civil i activitats rurals tradicionals. En segon lloc, i per ordre d'importància, trobem les categories de Fets històrics relacionats amb un indret, Patrimoni Religios, Gastronomia, Poblacions amb Encant i Museus/Exposicions/Arxius. La resta de categories (festes/tradicions, Representacions/Espectacles, Personatges, Llocs de Peregrinatge i Turisme Industrial/Artesania, resulten categories nul·les o residuals en relació a com les guies han categoritzat els productes turístics de segon nivell. Cal dir que destaquen el nombre de recursos identificats propers o a l'interior dels recursos de nivell internacional detectats anteriorment. Així, hi ha molts recursos a l'interior o al voltant del delta de l'Ebre, que reforcen i garanteixen el delta de l'Ebre com a recurs internacional. Poblacions com Sant Carles de la Ràpita, Deltebre, Amposta o l'Ampolla, situades a les rodalies del Delta de l'Ebre, ofereixen recursos turístics culturals, que alguns estan directament vinculats amb el delta de l'Ebre. El mateix succeeix amb Tortosa, que estava considerada com un recurs de nivell internacional, però que disposa d'alguns elements de la ciutat que per si sols representen un nivell d'atracció turística nacional/regional i que ajuden a conformar la imatge turística de Tortosa.

Al voltant del Castell de Miravet, les guies també destaquen alguns recursos turístics de segon nivell que complementen el recurs principal.

A la Terra Alta les guies havien destacat Horta de Sant Joan pels seus atractius i com a punt de partida de nombrosos altres recursos que ara ens surten reflectits. Tot i això hem de denotar que aquí la proximitat al recurs no és tant evident degut a les pròpies característiques rurals i d'accés més difícils de la zona. Paulino i Prats (2013) ja identificaven bona part de la comarca de la Terra alta i de la veïna comarca del Matarranya (ja en terres aragoneses), com una zona turística potencial amb una proximitat suficient dels recursos turístics entre si i unes categories turístiques amb similituds com per possibilitar la promoció d'aquest espai com una única zona turística. Podríem considerar que els recursos d'Arnes, Bot, Horta de Sant Joan i Prat de Compte reforcen directament el producte turístic principal d'Horta de Sant Joan, mentre que la resta (Corbera d'Ebre, Batea, Gandesa, Villalba del Arcs i la Fatarella), el complementen i ofereixen una varietat d'alternatives als visitants de la zona. Aquests

recursos es troben també a una distància similar al recurs principal del Castell de Miravet, pel que també poden complementar aquest recurs.

Altres recursos turístics del territori, queden també fora de l'àmbit d'influència directe d'un o diversos recursos de primer ordre; però es troben en un radi proper, que poden suposar una oferta turística complementària a recursos de primer nivell, és el cas dels recursos situats a Tivissa, Mora d'Ebre, Xerta i Pinell de Brai. En canvi d'altres es veuen reforçats per la presència d'altres tipus de turisme que generen gran moviments turístics, com ara el sol i platja. Aquest és el cas dels recursos turístics culturals d'Alcanar, Ulldecona i l'Ametlla de Mar, així com els de les poblacions properes a un recurs turístic cultural de primer ordre com del Perelló, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita; que a part del recursos turístics culturals que estem analitzant, presenten una gran importància com a recurs de sol i platja.

Recursos turístics de nivell local

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Casc Antic d'Alcanar	Alcanar		1	1							2				
Església de Sant Miquel	Alcanar		2												
Gastronomia Mariner a les Cases	Alcanar											2			
Torre del Carrer Nou	Alcanar			2											
Plantacions de cítrics	Alcanar	1								1		2			
El Grau	Amposta							1			2				
Ullals de Baltassar i encrusa	Amposta	2		1											
Església de l'Assumpció	Amposta		2												
Transhumància de les ovelles	Amposta									2					
Poble Nou del Delta	Amposta (Poble Nou del Delta)										3	1			
Salines de Sant Antoni (Actuament MónNatura)	Amposta (Poble Nou del Delta)	2				1				1					1
Vi de Batea	Batea											2			

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Poble abandonat de Pinyeres i fortalesa-església de Sant Joan d'Algars	Batea	1	2	1	1						1				
Benifallet	Benifallet		2	1							1				
Ermites del Desert de Cardó	Benifallet	1	2												
Estació de Tren i via verda de al Vall de Zafàn a la Terra Alta	Bot	1		1					1						
Ermita de Santa Madrona de la Serra de Cavalls	Corbera d'Ebre		1											1	
La Cava Muntell de les Verges	Deltebre						1					1			
	Deltebre	2	2												
Restes del nucli de l'Hospital de la Font del Perelló	El Perelló			2	1					2					
Ermita de Sant Cristòfol	El Perelló	1	1												

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
El Perelló	El Perelló		3	3							1	3			
Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre	Gandesa					1			2						
Puig Cavaller de la serra de Pàndols	Gandesa	1		1					1	1		1			
Escenari de la Batalla de l'Ebre a la Serra de Pàndols i Cavalls	Gandesa		1						2						
Antiga casa de la Vila i Plaça porticada	Gandesa			2											
Palau del castellà d'Amposta	Gandesa			2											
Centre Picasso Antic Hospital	Horta de Sant Joan			1		2									
Pablo Ruiz Picasso	Horta de Sant Joan												2		

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Plaça porxada de l'Església	Horta de Sant Joan		2	2											
Camps d'oliveres	La Galera	2									1				
Riu Matarranya	La Pobla de Massaluca	1	1	1						1	1				
La Pobla de Massaluca	La Pobla de Massaluca		1								1				
Museu de ceràmica popular	L'Ametlla de Mar					2				1					
La pesca	L'Ametlla de Mar									4	1				
Itinerari del Barranc de la Galera (Racó dels Capellans, Cova del Vidre i Casetes Velles)	Mas de Barberans	2		1											
Riu Ebre	Miravet	1													

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Setge de Miravet	Miravet						2		1						
Casa Montagut de s. XVII	Mora d'Ebre			2											
Convent de les Mínimes gòtic tardà	Mora d'Ebre		1												
Pont de les Arcades sobre l'Ebre	Mora d'Ebre			2											
Mora d'Ebre	Mora d'Ebre	1	2	2				2		1					
Cabassos de Rasquera	Rasquera														2
Pastissets de Rasquera	Rasquera										2				
La Vila i el Solà de Rasquera	Rasquera	1	1	1					1	1	1				1
Port natural dels Alfacs	Sant Carles de la Ràpita	4								2					
Església Nova	Sant Carles de la Ràpita		1	4				1							

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Muscleres de la badia dels Alfacs	Sant Carles de la Ràpita	1		1						1		1			
Anguiles, angules i granotes Tivenys	Sant Jaume d'Enveja Tivenys	1								1		2			
Pedanies de la Serra de Llaveria: Serra d'Almos / Darmós / Llaveria	Tivissa	2	2						1		2	1			2
Palau Despuig del s.XV	Tortosa			6											
Palau Episcopal	Tortosa		2	6											
Claustre de la Catedral	Tortosa		5												
Reial Capella Barroca de la Verge de la Cinta de la Catedral	Tortosa		5												
Retaule del s. XIV de la Verge Estrella de la Catedral	Tortosa		6												

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Retaule del s. XV de la Transfiguració de Jaume Huguet de la Catedral	Tortosa		5												
Convent de Santa Clara	Tortosa		5					1							
Jardins del Príncep i antic Balneari del Porcar	Tortosa			2		4									
Llotja de Mar del s. XIV	Tortosa			4											
Palau Oriol del S. XV	Tortosa			4											
Portal dels Jueus i Call Jueu	Tortosa			2	1					2					
Palau Oliver de Boteller	Tortosa			6											
Batalla de l'Ebre al Riu	Tortosa						1		2						
Eixample de Tortosa	Tortosa			3											

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Escorxador municipal modernista (ara Museu de Tortosa)	Tortosa			3											
Festa del Renaixement	Tortosa						4	1							
Mercat de Tortosa	Tortosa			3								1			
Muralles de Tortosa (Avançades de Sant Joan, Fortins i Baluards)	Tortosa			3											
Pastissets	Tortosa											3			
Arquitectura amb ferro del Pont de l'Estat	Tortosa			2											
Casa Greco d'estil modernista	Tortosa			2											
Festa de la Santa Cinta	Tortosa						2								

Nom del Recurs	Població	Paratge d'interès	Patrimoni religiós	Patrimoni civil	Jaciment arqueològic / pintures rupestres	Museu / exposició / projecció / Arxiu	Festes i tradicions	Representació / Espectacle	Fets històrics	Activitats tradicionals / rurals	Poble amb encant	Gastronomia	Personatge	Lloc de pelegrinatge	Turisme industrial / artesanía
Parc Municipal Teodor Gonzalez	Tortosa	1		2											
Portal dels Romeus (Pas del Cami de Sant Jaume)	Tortosa		1	2										1	
Pila Baptismal del papa Luna de la Catedral	Tortosa		3												
Horts, sèquies i Masies de Bitem	Tortosa (Bitem)	2		2						2					
Casc antic d'Uldecona	Uldecona		2	2				1			1				
Castell d'Uldecona del s. XII i assentament ibèric	Uldecona	1		2	1										

Les guies turístiques identifiquen nombrosos recursos turístics amb capacitat d'atracció de nivell local amb una gran varietat de categories. D'aquestes categories en podem destacar el patrimoni civil sobretot, seguit dels paisatges d'interès i el patrimoni religiós i en segon lloc de la gastronomia, les activitats tradicionals i rurals, els fets històrics i els pobles amb encant; quedant la resta de categories de forma més residual.

Segons les guies turístiques, tornem a detectar que molts dels recursos locals identificats es troben localitzats sota la zona d'influència de recursos de nivell internacional i de nivell nacional. En aquest sentit, destaquen especialment els nombrosos recursos de nivell local a Tortosa, i representen bona part dels recursos de nivell local detectats per les guies turístiques amb un total de 26 recursos de turisme cultural. Tot i això, les guies citen nombrosos recursos considerats de nivell local que no es troben en l'àrea d'influència d'altres recursos de nivell nacional/regional o internacional, quedant en espais intermitjos.

Dades molt interessant podrien ser obtingudes si féssim una comparativa exhaustiva entre els recursos turístics que recomanen les guies i allò que s'està promovent des de les administracions turístiques locals, patronats de turisme i altres agents turístics del territori en matèria de turisme cultural. Sense ànim de realitzar una comparació exhaustiva, digne d'un estudi únicament dedicat a això, si que podem detectar diverses diferències a trets generals:

En primer lloc, podríem afirmar que a les Terres de l'Ebre existeixen nombrosos recursos turístics, amb un gran potencial per a que esdevinguin productes turístics de caire cultural potents. Les guies, però, no són capaces d'identificar i suggerir gaires productes turístics concrets; la qual cosa denota que hi haurà una gran tasca a fer per part de la Reserva de la Biosfera en col·laboració amb els agents turístics públics i privats, per a la conversió dels recursos turístics en producte.

En segon lloc, trobem una gran llacuna pel que fa al turisme cultural a la zona del Parc Natural dels Ports, que combina una gran quantitat de recursos de caire natural amb recursos culturals de l'aprofitament de recursos naturals per part de l'home en el passat. Aquest recursos no surten valorats per les guies turístiques.

En tercer lloc, cal denotar que, tot i el gran valor que el patrimoni cultural immaterial té a les Terres de l'Ebre, les guies turístiques s'han decantat per promoure i destacar molt més aquells recursos materials, ja siguin relacionats amb el paisatge, com en l'arquitectura, etc. Això, pot ser degut a la mateixa dificultat del patrimoni immaterial per convertir-lo en producte turístic i de situar-lo en un lloc concret; quan més aviat forma part de tot el territori. En molts casos, les guies turístiques vinculaven el patrimoni etnològic a productes o espais tangibles, com ara els paisatges, els museus i centres d'interpretació, etc.; sense categoritzar el patrimoni etnològic com un recurs per si sol. La UNESCO ens remarcava la importància del patrimoni cultural immaterial, no com a manifestació cultural en si, sinó com a patrimoni de coneixements i tècniques que es transmeten de generació en generació. Tot i el seu gran valor, les guies turístiques troben difícil la promoció d'aquests recursos si no poden ser emplaçats en algun lloc concret. Aquesta reflexió hauria de servir per tal que la Reserva de la Biosfera promogui turísticament activitats i espais concrets on es pugui apreciar tot aquest patrimoni immaterial que encara queda inercialitzable a les Terres de l'Ebre. Així doncs, una de les estratègies per tal de posar en valor el patrimoni immaterial, passarà per crear productes turístics com els de Museu de la Pauma al Mas de Barberans; el Centre d'Interpretació de la Terrissa Terracota a la Galera i les visites a una terrisseria en actiu de la població; l'experiència de pesca a la paupa a la badia dels Alfacs; festes com la de la plantada i la sega del delta de l'Ebre; les rutes a les muscleres de la Badia dels Alfacs; les visites a l'arnar del Perelló; la història i la etnologia que mostra el Museu de les Terres de l'Ebre i les visites, itineraris i tallers que ofereix; el tast de vins a cellers de la Terra Alta; etc. Totes es tracten d'apostes potents que pretenen posar en valor el patrimoni immaterial llogat a la gastronomia, la història, les tradicions locals, les activitats humanes tradicionals, etc. Tot i l'èxit d'aquets exemple, s'ha de vigilar amb la tendència d'aquests darrers anys de crear molts centres d'interpretació i museus sense un estudi de viabilitat previ. No s'ha de caure en l'error de crear centres d'interpretació com a bolets en totes les poblacions, sinó que s'hauria de calcular el potencial turístic de la creació d'aquests equipaments. En moltes ocasions no és necessària la creació de centres d'interpretació per posar en valor algun recurs, sinó que també es poden crear productes turístics basats en l'experiència, els itineraris guiats, les activitats, etc.

En quart lloc, trobem una important mancança del recursos gastronòmics a les guies turístiques, en relació a la gran quantitat de Denominacions d'Origen i productes locals agroalimentaris de qualitat de les Terres de l'Ebre. Una altra estratègia clau a desenvolupar passa per posar en valor els productes agroalimentaris de les terres de l'Ebre a través del desenvolupament d'activitats turístiques al seu voltant, que posin en valor el producte final i la seva elaboració tradicional. El potencial de desenvolupament d'aquesta tipologia de turisme cultural, és molt gran a les Terres de l'Ebre gràcies als nombrosos productes de qualitat que existeixen. En aquest sentit, hi ha molt de treball per fer, ja que les guies turístiques, tot i que anomenen diversos recursos, no han trobat fins ara grans possibilitats de poder recomanar aquests tipus de productes a les nostres Terres. Aquesta estratègia, a part de tenir un gran potencial calculant el seu efecte directe a través del consum turístic, té un efecte més a llarg termini que contribueix a posar en valor els productes agroalimentaris tradicionals de les Terres de l'Ebre. Així, tindrà efectes econòmics que promourà l'ocupació dels joves; produirà efectes a nivell cultural, donat que ajudarà a recuperar tècniques tradicionals que permetran competir en qualitat i no en quantitat; i finalment tindrà efectes a nivell de conservació de la natura, donat que es promourà la subsistència dels paisatges culturals del delta de l'Ebre tant importants per a la biodiversitat.

En cinquè i últim lloc, tot i la seva importància històrica com a eix vertebrador del territori, la seva significança per al desenvolupament de nombroses activitats tradicionals i com a bressol de nombroses poblacions que han forjat la seva cultura a la seva riba, es troba a faltar el riu Ebre com a recurs propi en les guies turístiques. Val a dir que el riu Ebre apareix mencionat nombroses vegades com a part del paisatge en altres recursos; però, a nivell de turisme cultural no s'ofereix com a recurs de forma singular.

En general, referint-nos als recursos turístics culturals de tots els nivells, els grans pols d'atracció es situen al voltant del Delta de l'Ebre i Tortosa seguits de ben a prop per la Terra Alta. El delta de l'Ebre i la Terra Alta per la seva proximitat al Parc Natural dels Ports, destaquen a més com pols d'atracció de turisme natural (segons l'estudi de Paulino i Prats (2003)). Tot i que trobem elements de nivell atractiu internacional a Miravet, el Perelló i les Cases d'Alcanar, els manca el gran volum de recursos de caire

cultural a nivell nacional/regional i local de que disposen les altres zones citades, per poder ser considerats grans pols d'atractius turístics de caire cultural. Aquests elements, però es complementen amb d'altres tipologies de turisme que no estan reflectides en els quadres anteriors. Val a dir que la major part del turisme cultural de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, exceptuant a trets generals els recursos de Tortosa, es basen en recursos que no poden ser desvinculats del seu valor paisatgístic; la qual cosa en porta cap la importància de gestionar la els Recursos turístics de la Reserva de la Biosfera tenint en compte el patrimoni cultural i natural des d'una estratègia conjunta. Així doncs, si alguna qüestió vital podem extreure de l'anàlisi del recursos turístics culturals de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, és la impossibilitat de desvincular el patrimoni cultural del patrimoni natural des del punt de vista del desenvolupament turístic sostenible.

A les entrevistes realitzades amb experts relacionats amb les diferents taules de treball de la Reserva de la Biosfera, han coincidit amb les guies en detectar quins són els grans pols d'atracció turística cultural. Els entrevistats però senyalen, també, diferents recursos cultural que per a seva vàlua i el nombre de patrimoni disponible a les Terres de l'Ebre, haurien de ser posats en valor i recuperats. En primer lloc els entrevistats destaquen el gran nombre de patrimoni immaterial en general d'una gran riquesa a les Terres de l'Ebre, i en concret creuen que s'hauria de treballar per posar en valor els següents recursos immaterials i etnològics: 1) la rica cultura musical de les Terres de l'Ebre a través del món de la banda i del cant de la jota, 2) els oficis i pràctiques tradicionals i 3) la recuperació de la memòria oral. En quant a patrimoni històric els entrevistats destaquen, 4) el nombrós llegat del món iber, on l'Ebre en va ser l'eix vertebrador, i 5) la recuperació del nucli antic de Tortosa. En quan a paisatges destaquen que, 6) cal la recuperació dels paisatges tradicionals, que en molts casos han estat fragmentats per la dispersió d'infraestructures lineals i abandonats per la manca de rendiment dels darrers anys. Finalment la major part dels entrevistats parlen de 7) potenciar el turisme gastronòmic per posar en valor els productes agroalimentaris i potenciar la rendibilitat i l'ocupació de joves en aquest sector. Tots els entrevistats, en major o menor mesura, estan a favor del desenvolupament del turisme cultural com a clau per a assegurar la sostenibilitat del mateix i com a element vinculat a la natura a les Terres de l'Ebre. Així, els entrevistats creuen que el

component identitari i vertebrador que aporta la cultura, assegura que els turistes siguin més coneixedors de la fragilitat del territori i per tant més respectuosos, contribuint a la sostenibilitat. A més, els entrevistats confien en la transversalitat del turisme per a que contribueixi al creixement econòmic i l'ocupació dels joves en activitats professionals tradicionals i rurals que contribuiran a la perpetuació dels paisatges culturals. Val a dir també, que les persones entrevistades s'han mostrat participants en enumerar problemàtiques concretes relacionades amb el turisme a les Terres de l'Ebre, aportant també possibles solucions amb una gran lògica. Amb aquesta voluntat trobar solucions a les problemàtiques evidència que les taules de treball de la Reserva de la Biosfera seran actives i fructíferes si són correctament gestionades.

6.2. AGENTS CULTURALS I GOVERNABILITAT A EBREBIOSFERA

Anteriorment hem denotat la importància del turisme cultural en la gestió turística de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, tot fent-ne una anàlisi dels seus recursos turístics culturals segons la valoració i la categorització que en fan marcadors externs. Tot i això, el patrimoni cultural és un element molt més complex que va més enllà de la posada en valor, la difusió i la comercialització a nivell turístic. El patrimoni cultural necessita també d'un treball de conservació, recerca i interpretació constant, així com una correcta governabilitat de la Reserva de la Biosfera, per tal que la funció de desenvolupament tingui èxit. La inexistència d'unes funcions de recerca, conservació, interpretació, així com una deficient governabilitat incapaç d'integrar les decisions en referència al patrimoni cultural; pot comportar la pèrdua del patrimoni, la banalització i excessiva teatralització del patrimoni per al gaudi turístic i fins i tot la pèrdua d'identitat territorial. Cal denotar que quan es tracta de patrimoni immaterial aquets riscos són encara majors i més difícils de controlar. Un dels errors que solen succeir pel que fa al patrimoni cultural, és la manca de comunicació i d'estratègies conjuntes del sector cultural, al sector turístic. Això impedeix la comprensió d'ambdós sectors, implicant la pèrdua d'oportunitats per posar en valor patrimoni cultural per al desenvolupament turístic per la desconeixença del sector turístic, així com la creació de nous productes turístics des d'iniciatives patrimonialistes amb greus deficiències per a ser consumides pel públic turístic. Una correcta governabilitat de la Reserva de la Biosfera, hauria de trobar maneres de posar en contacte els gestors del patrimoni cultural i el gestors turístics per crear sinèrgies i generar oportunitats de desenvolupament turístic que respectin el patrimoni i que alhora suposin la seva posada en valor per al gaudi, tant de la població local com dels turistes.

És per aquest motiu, que em volgut dedicar un apartat a les principals institucions culturals de les Terres de l'Ebre que realitzen aquestes funcions, i seguidament, un breu capítol per reflexionar com afecta la governabilitat a la gestió del patrimoni cultural.

6.2.1. EL PAPER DEL AGENTS CULTURALS A EBREBIOSFERA

Tant la funció de logística de la Reserva de la Biosfera, que inclou educació i capacitació, recerca i monitoratge, com la funció de conservació en el moment de la presentació de la candidatura a la UNESCO, estaven clarament orientades cap a sector ambiental, deixant la cultura en termes més residuals.

En les actuacions de conservació previstes en la candidatura d'Ebrebiosfera, es pretenia integrar la matriu agrària en les polítiques de conservació perquè aquestes contribueixin a impulsar socioeconòmicament espais humanitzats protegits per les seves característiques ambientals. També està previst l'eix estratègic de contribució al coneixement integral del patrimoni i la biodiversitat que té en compte la conservació del patrimoni agrari i la biodiversitat a partir d'inventaris o catàlegs d'elements culturals i etnogràfics i a partir de plans de recuperació, protecció, reconeixement i valorització de les cultures locals i patrimoni etnogràfic. Tot i aquestes accions previstes, es deixa de banda el patrimoni cultural immaterial que no pot ser vinculat a un paisatge agrari i el patrimoni cultural material de caire més urbà.

Pel que fa a les línies estratègiques de la funció logística, un dels eixos (l'eix estratègic de comunicació, difusió i educació) proposa l'articulació d'un programa de comunicació i educació estratègica, per tal de difondre, entre d'altres qüestions, els valors dels serveis prestats pels ecosistemes i les sinergies generades pels mateixos amb les comunitats locals (coneixement tradicional i actual vers el maneig dels recursos naturals i culturals). Tal com succeeix amb la part de conservació, es tracta d'una estratègia que no inclou tots els àmbits del patrimoni cultural. Prova d'aquesta mancança la tenim a l'apartat d'educació i capacitació (apartat 5.1.7.), on veurem que únicament es tenen en compte els centres reconeguts amb competències sobre educació ambiental. En l'apartat d'investigació i vigilància de la mateixa secció logística, si que s'anomenen institucions culturals com el Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre i l'Institut Ramon Muntaner, ambdues vinculades al Departament de Cultura de la Generalitat; tot i que revisant la candidatura, es denota que aquestes institucions queden en un segon pla, relacionades amb la rellevància que se'ls dona a altres institucions científiques de caràcter ambiental. Així, institucions com

l'Observatori de l'Ebre, IRTA i la URV tenen un paper rellevant amb els objectius en logística que es van marcar en la presentació de la candidatura d'Ebrebiosfera, amb eixos estratègics proposats molt potents.

El Consorci del Museu Terres de l'Ebre, vinculat al Departament de Cultura i a corporacions municipals, treballa per inventariar, estudiar i difondre els valors patrimonials del territori en tres vessants: valors naturals, històrics i etnogràfics. El Museu de les Terres de l'Ebre, a bada d'oferir exposicions temporals i permanents d'història, etnologia i natura, compleix diverses funcions pel que fa a la conservació, la recerca i la seva difusió als ciutadans mitjançant jornades, cursos, tallers o exposicions. El Museu de les Terres de l'Ebre, destaca per la seva contribució al patrimoni cultural en l'inventariat i la interpretació de qüestions etnològiques i de recuperació de la memòria oral, i la seva col·laboració en la recuperació, estudi i conservació del patrimoni arqueològic de la història antiga i medieval. També és important el treball de recuperació de paisatges culturals, on natura i cultura són peces claus inseparables, com per exemple l'inventari de coeteres del Delta de l'Ebre o l'arquitectura rural (com les barraques del delta o les pallisses de la garriga).

El Museu de les Terres de l'Ebre, forma part del Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre, que gestiona la Xarxa Ebre Natura & Cultura; on hi formen part diversos ajuntaments que promouen la creació d'un museu territorial en xarxa per divulgar, a nivell local, diferents aspectes culturals i naturals. D'aquesta xarxa ha sorgit un total de 2 museus, 5 centres d'interpretació, 2 parcs arqueològics, 6 àrees d'interpretació a l'aire lliure i 16 itineraris.

El Museu de les Terres de l'Ebre, s'encarrega també dels Servei d'Assistència al Museus de les Terres de l'Ebre i el Camp de Tarragona. El Servei d'Assistència als Museus (SAM), com a estructura prevista en l'ordenament museístic català, es constitueix de forma delegada i en col·laboració amb el Departament de Cultura com un ens territorial especialitzat en el desenvolupament d'estratègies i programes de suport a favor dels museus i el patrimoni. A partir de la creació del SAM de les Terres de l'Ebre el 2009, i ara, amb la recent ampliació de la funció sobre el Camp de Tarragona, el Museu ha organitzat els seus serveis i mitjans per tal de posar a l'abast del conjunt del territori l'experiència tècnica i els serveis museístics. D'aquesta manera, l'extensió i el desenvolupament de les competències i els serveis del SAM contribueixen a millorar la

qualitat de les entitats museístiques i patrimonials de les Terres de l'Ebre i el Camp de Tarragona, i enforteixen l'ús i els serveis que presten els museus i el patrimoni a la societat. Les funcions del SAM definides pel Departament de Cultura són:

- Proporcionar assessorament i suport tècnic als museus de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre i camp de Tarragona, a partir del coneixement de la situació i les seves necessitats.
- Custodiar, conservar, documentar i possibilitar l'estudi del patrimoni museístic, i dels materials procedents d'intervencions arqueològiques que es dipositin a les instal·lacions del SAM d'acord amb la normativa vigent.
- Informar sobre l'estat de conservació i les condicions de difusió dels béns mobles integrants del patrimoni museístic que es trobin dins del seu àmbit territorial. Supervisar i controlar els trasllats cautelars de fons dels museus i també les sortides d'objectes d'aquests museus, quan així se'ls demani.
- Coordinar i realitzar la restauració de béns culturals mobles d'acord amb les directrius, la planificació i els controls tècnics establerts pel Servei de Restauració de Béns Mobles.
- Coordinar les exposicions itinerants i altres programes de difusió cultural del

Departament de Cultura que es realitzin en els museus del seu àmbit territorial.

Darrerament podríem parlar d'un augment la funció de suport en la creació de productes turístics, difusió turística i en general d'increment de públics, que inicialment es preveia de forma més residual en la funció dels SAMs. Les actuacions del SAM es desenvolupen a partir dels programes de treball anual que deriven de la planificació pròpia acordada amb el Servei de Museus, de la coordinació entre tots els SAMs existents i de l'atenció a les demandes dels equipaments patrimonials homologats de les Terres de l'Ebre i Camp de Tarragona.

El Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre i el CODE van crear el Consorci per a la Protecció i Gestió dels Espais Naturals de la Comarca del Montsià (CENAM), amb l'objectiu de preservar i posar en valor el patrimoni natural i paisatgístic de la comarca, així com la gestió integral de la serra de Montsià, serra de Godall, secans de Montsià i barrancs de Sant Antoni – Lloret – La Galera. Així, l'àmbit d'actuació del Consorci abastava principalment dos tipologies d'espais. En primer lloc els espais naturals de la comarca del Montsià inclosos en la Xarxa Natura 2000 i no considerats

com a figures d'especial protecció, concretament: serra de Montsià, serra de Godall, barranc de la Galera i garrigues de la Galera. D'altra banda, aquells espais perifèrics que actuen com a corredors o connectors, a tall d'exemple, la Foia d'Ulldecona, la Foia de Solsó, el riu de la Sénia, el sistema de camins ramaders, entre d'altres, i que per la seva funcionalitat tenen gran interès natural i etnocultural. Aquesta experiència va contribuir a la gestió d'un territori des del punt de vista natural i cultural, i es van aconseguir recuperar paisatges culturals i posar-los en valor mitjançant la creació d'itineraris a peu i cicloturístics per l'interior de la comarca del Montsià. Avui en dia aquest consorci ja s'ha dissolt, però va suposar una primera experiència molt positiva de la col·laboració entre dues institucions i sota l'empar de nombrosos consistoris, que va produir uns resultats de gestió dignes de ser integrats en la filosofia de la Reserva de la Biosfera. Les funcions del ja desaparegut CENAM passaran, a partir d'ara, a formar part del COPATE (L'ens gestor de la Reserva de la Biosfera), mentre que el contingut d'itineraris creats penjarà, en breu, del web del Museu de les Terres de l'Ebre. Aquest projecte ha inspirat la creació del Consorci de la Serra de Cardó-el Boix i el Tossal de Montagut, que en la declaració de la Reserva de la Biosfera ha segut considerat com zona nucli.

L'Institut Ramón Muntaner (IRMU) és una Fundació Privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana vinculat al Departament de Cultura, que va ser constituït el juliol de 2003 amb seu a Mora la Nova. La seva finalitat és la difusió i el suport als projectes d'investigació i de promoció cultural dels centres i instituts d'estudis de parla catalana, entitats dedicades principalment a l'estudi de la història, el patrimoni cultural i natural i les ciències socials i humanístiques i a la divulgació cultural dins els àmbits local i comarcal. L'Institut és un instrument al servei de la recerca i la promoció cultural realitzada pels centres i instituts d'estudis. Alguns del projectes que l'IRMU realitza en col·laboració amb entres entitats són:

- El Recercat: Jornada de Cultura i Recerca Local dels Territoris de Parla Catalana, que s'ha convertit en el lloc de referència on trobar tota la recerca que s'està realitzant dins l'àmbit local i comarcal.
- L'Espai Despuig: pretén fomentar la crítica i l'anàlisi de diferents perspectives de l'actualitat dels territoris de parla catalana.

- El món agrari a les terres de parla catalana: és un projecte en col·laboració amb la Fundació del Món Rural. Pretén facilitar a la societat un coneixement històric del sector agrari des de finals del segle XIX per a poder comprendre la realitat actual i entendre les polítiques agràries que, en el marc europeu, cal adoptar per a fer possible la continuïtat del sector, amb la seguretat i la dignitat que es mereixen les persones que en formen part.
- Plecs d'història local: és una revista trimestral que publica articles originals de recerca i reflexió sobre història local i comarcal i en divulga la producció editorial i les activitats en l'àmbit territorial de les terres de parla catalana.
- El portal RACO: (Revistes Catalanes amb Accés Obert) és un repositori en el qual s'hi poden consultar en accés obert els articles a text complet de revistes científiques, culturals i erudites catalanes amb la finalitat d'augmentar-ne la seva visibilitat i consulta i difondre la producció científica i acadèmica que es publica a revistes catalanes. L'IRMU hi col·labora penjant-hi les revistes dels centres d'estudis de parla catalanes, amb l'objectiu d'impulsar l'edició electrònica de revistes catalanes, promoure que la interfície permeti la consulta conjunta de totes les revistes.
- Patrimoni oblidat, memòria literària: és una proposta que lliga els elements del patrimoni cultural tangible que estan o han estat deixats a la mercè del pas destructor del temps, amb les descripcions literàries d'aquests elements patrimonials, per poder-ne saber i comprendre del temps anterior a l'estat d'abandó o per interioritzar la feblesa de testimonis del temps passat des de la riquesa literària.

El Museu de les Terres de l'Ebre i l'Institut Ramon Muntaner, a més formen part de l'Observatori de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) de la Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, creat el 1994 pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. L'objectiu de l'IPEC és la recerca, la documentació, la difusió i la restitució del patrimoni etnològic català. Dos principis bàsics fonamenten el seu treball: la recerca aplicada (afavorir que els resultats de la recerca reverteixin sobre la comunitat i el ciutadà) i el treball en xarxa (cooperació entre museus, centres d'estudis, universitats, etc.). D'aquesta manera, el resultat de les investigacions que es

duen a terme sobre temes etnològics de Terres de l'Ebre s'incorporen en aquest fitxer comú, on s'han bolcat milers d'elements de patrimoni etnològic, tant materials com immaterials.

En les dues últimes dècades, juntament amb el suport d'universitats, Departament de Cultura de la Generalitat i Institut Ramon Muntaner; s'ha promogut interessant recerca en l'àmbit de les humanitats, fet crucial en la valorització del patrimoni cultural ebrenc. Al Territori, trobem una altra gamma de museus que participen en la preservació, interpretació i divulgació del patrimoni cultural. Trobem, per exemple, la divulgació de determinades tècniques artesanals que fan el Museu de Ceràmica Popular de l'Ametlla de Mar (Baix Ebre); caracteritzat com a museu monogràfic que conserva, interpreta i promou amb finalitat pedagògica un fons significatiu de tot objecte d'ús tradicional de fang fabricat i utilitzat durant els últims 200 anys a l'Estat Espanyol (convertint-se en el major fons exposat d'objectes de ceràmica popular d'Europa). En la mateixa direcció, però en sentit local, es troba el Centre de Desenvolupament Rural: Museu de la Pauma, al municipi de Mas de Barberans, dedicat a la investigació, conservació, gestió de la col·lecció, demostració de l'ofici i línies de productes artesanals a partir de les quals posa en valor part del patrimoni etològic i natural d'aquesta localitat. D'una índole més històrica, trobem el Consorci dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE), que treballa per recuperar i interpretar els espais on es va produir la Batalla de l'Ebre de la Gerra Civil Espanyola, a més d'habilitar diferents centres d'interpretació on es mostra la memòria històrica recuperada d'un dels esdeveniments més transcendents de la Guerra Civil. Finalment trobem el recent inaugurat Museu de Tortosa i dedicat a la història i arqueologia de Tortosa i les Terres de l'Ebre.

Altres institucions, com ara l'Arxiu de Tortosa, l'arxiu comarcal del Montsià, l'arxiu comarcal de la Terra Alta i l'arxiu comarcal de la Ribera d'Ebre; contribueixen a la preservació de la memòria històrica a les Terres de l'Ebre. La seva missió principal dels centres és conservar i gestionar els fons de les administracions públiques, institucions o particulars. La gestió i conservació de la documentació es complementa amb la tasca de difondre aquest patrimoni documental i de posar-lo a l'abast dels ciutadans. A l'Arxiu de Tortosa hi destaquen per la seva riquesa i antigor, el fons de l'Ajuntament de Tortosa, que s'inicia el 1149 i que conserva grans sèries documentals força íntegres des de la baixa edat mitjana (clavaria, provisions, establiments, obres), així com 1754

pergamins, i el fons del districte notarial de Tortosa amb protocols des de la meitat del s. XIV. L'Arxiu comarcal del Montsià destaca per preservar fons de diferents cambres agràries de la comarca, així com fons personals de personatges com Sebastià Juan Arbó i Joan Suñé, i fons de fundacions i d'associacions històriques. L'arxiu comarcal de la Ribera d'Ebre hi destaquen els fons documentals de titularitat privada, com el d'Artur Bladé i Desumvila o els de diverses comunitats de regants de la comarca. L'arxiu de la Terra Alta, pretén recuperar documentació que es va perdre durant la Guerra Civil que va suposar el trasllat a altres arxius i particulars.

Altres institucions, com el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya de l'Ebre, han contribuït a l'acció social i de servei en l'entorn immediat amb la realització d'un estudi del paisatge, en conjunt amb Unió de Pagesos i el CODE, per inventariar la pedra en sec i les oliveres mil·lenàries; o també la publicació de llibres dedicats al patrimoni cultural com "Poblenou del Delta, l'última colonització de l'Ebre".

Cal destacar, així també, l'esforç que realitzen en matèria d'estudi, investigació, divulgació i promoció del patrimoni cultural, particularment en l'última dècada, la trentena d'entitats existents a les Terres de l'Ebre (centres d'estudi i associacions culturals). Efectivament, aquesta xarxa de centres i instituts d'estudis culturals, la majoria d'àmbit local (a excepció del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i el Centre d'Estudis de la Terra Alta, d'àmbit comarcal), contribueixen mitjançant la investigació des de l'àmbit de la història i l'etnologia (però també des d'altres disciplines) al coneixement, la catalogació, al difusió i la conservació del patrimoni cultural del territori. Es tracta d'una intensa i dinàmica xarxa d'entitats que en els últims anys s'han organitzat en termes de col·laboració i intercanvi d'experiències. Exemples significatius d'aquesta qüestió en són les dotze edicions de la Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre que organitzen el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, el Museu de les Terres de l'Ebre i l'Institut Ramon Muntaner, la propera dedicada a l'aprofitament de l'aigua en zones de muntanya; Així com les deu edicions de la Trobada d'Entitats de l'Antiga diòcesi de Tortosa, la darrera amb la temàtica "cultura i frontera"; o fins i tot les sis edicions de la Trobada d'Entitats de Terres de Cruïlla on s'organitzen itineraris per i activitats en comú. A aquest efecte, cal notar també la iniciativa liderada pel Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre que, més enllà del seu destacat dinamisme en la promoció i implicació de la població local en el fet cultural i

patrimonial de la comarca de la Ribera d'Ebre, promou la literatura ebrenc mitjançant l'organització de nou edicions de la Fira del Llibre Ebrenc.

Tal com es pot comprendre de les nombroses tasques que diferents entitats realitzen per a la recerca, l'inventari, preservació, interpretació i divulgació del patrimoni cultural material i immaterial; es tracta d'una tasca fonamental per a complir amb un dels dos binomis del programa "Home i Biosfera" (MaB) de la UNESCO. Les funcions de conservació i logística han d'introduir l'"Home" dintre de les seves funcions per tal de respectar la visió del MaB. Es tracta d'un error creure que tota aquesta tasca ha de quedar desvinculada de la Reserva de la Biosfera, ja que d'aquesta manera no es podran elaborar estratègies integrals pel que fa a la preservació del patrimoni (natural i cultural), i es seguiran trobant incongruències en la gestió del territori. La visió que Ebrebiosfera tenia en el moment de la candidatura, d'incloure el patrimoni cultural en la Reserva de la Biosfera en la funció de desenvolupament, es tracta d'una visió encertada, tot i que incompleta; ja que la potenciació del patrimoni cultural a nivell turístic no està plenament vinculada a la seva recerca i preservació. Sense aquesta tasca, aquest patrimoni cultural pot acabar perdent la seva autenticitat, es pot deteriorar, la seva interpretació pot sofrir desviacions en favor de la tematització excessiva o la mala interpretació, etc. La preservació i recerca en patrimoni cultural són de vital importància, no només per garantir la sostenibilitat cultural i la identitat cultural, sinó també per al seu aprofitament per a nivell turístic d'una forma adequada. Que la cultura estigui integrada a nivell de la Reserva de la Biosfera en totes les seves funcions, garantirà que les diferents institucions arribin a acords per saber quins elements culturals cal preservar de forma prioritària i puguin treballar en recerques, inventaris i interpretacions conjuntes. També serà interessant que aquestes institucions culturals puguin interactuar amb altres sectors de les Terres de l'Ebre, com el turístic, el natural o l'agroalimentari, per tal d'establir estratègies conjuntes i prioritzar accions amb una visió holística del territori. A nivell turístic, val a dir que seria molt interessant que el sector cultural i el turístic treballassin plegats per crear productes turístics potents. Si des de la concepció inicial de la recerca, la conservació i la posada en valor del patrimoni cultural es pot comptar amb el suport de les institucions turístiques s'evitarà caure en la creació de productes turístics que són

difícils de comercialitzar turísticament bé sigui per la seva concepció poc atractiva o per la inadaptació del servei turístic a les necessitats del turista (horaris, idiomes, flexibilitat, serveis turístics, etc.). D'altra banda, el sector turístic disposarà d'un contingut fiable en el qual pot sustentar el desenvolupament del producte i la seva difusió, evitant errors de simplificació, estereotipació, iconització, excés de teatralització, banalització, etc. del patrimoni cultural.

6.2.2. GOVERNABILITAT EN GESTIÓ CULTURAL A EBREBIOSFERA

La presentació de la Candidatura d'Ebrebiosfera, marcava unes línies de treball i uns objectius inicials del que es volia que fos la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre. Malgrat aquestes línies prèvies, serà a través de la governabilitat, que s'aniran determinant i perfilant quines han de ser les línies d'actuació de la Reserva de la Biosfera, a través dels grups de treball. En aquest sentit, no ens ha de preocupar excessivament que el patrimoni cultural no hagi estat gaire tingut en compte en funcions com la logística i conservació; ja que, si els grups de treball funcionen correctament, els diferents agents que participen en les taules de treball de la Reserva de la Biosfera promouran la inclusió d'aquestes mancances. Serà, però, de vital importància el correcte funcionament de la governabilitat per a que els diferents agents interessats del territori, puguin realment participar en la presa de decisions, i que aquestes siguin preses en comú. Tal com reflexa Pollock (2009), la governabilitat no és una qüestió fàcil, donat que s'han de poder canalitzar les diferents demandes dels diferents sectors, per tal que entre tots es prenguin decisions acceptades en consens entre tots els agents. La clau és aconseguir que els diferents agents siguin capaços de cedir en certes aspiracions particulars per a arribar a un consens pel bé comú del territori. Cal, però, que des de les altes instàncies de la Reserva de la Biosfera es realitzi una tasca pedagògica de promoció a la participació i de creació d'una visió de profit comú per a que aquets acords es puguin donar. Cal també que els processos de decisió es prenguin en les taules de treball i a iniciativa dels participants; on el paper dels gestors de la Reserva de la Biosfera sigui orientar i promoure l'acord. En el procés inicial en que es troba la

governabilitat, no es pot fer cap tipus d'anàlisi de funcionament de la governabilitat; però, en endavant, caldrà tenir present que les taules de treball han de ser capaces de posar temes sobre la taula i arribar a consensos. Les diferents taules de treball hauran de coordinar els seus acords per tal de promoure un gestió holística i multidisciplinària del territori. La participació d'entitats i ciutadania ha de tenir força suficient per tal que les decisions que es prenen en la Reserva de la Biosfera, puguin ser traslladades de forma efectiva a les administracions competents, per tal que aquestes legislin i executin en favor de les decisions preses en la Reserva de la Biosfera. Si tot aquest treball no és òptim, la Reserva de la Biosfera, en el seu conjunt i en concret el paper que tingui el patrimoni cultural en la Reserva de la Biosfera, pot no aconseguir els objectius que es proposi, convertint-se en paper mullat. Existeix el risc que la Reserva de la Biosfera no pugui actuar com un líder en el territori, bé per manca de consens entre territoris o sectors, o bé per manca de suport d'entitats, institucions i població local; la qual cosa suposaria moltes dificultats per introduir els temes i les decisions preses en l'agenda política.

En les entrevistes realitzades a diferents agents que participaran en la Reserva de la Biosfera, bé sigui en el COPATE o bé en les taules de treball, s'ha denotat que, a hores d'ara, encara existeix un desconeixement del funcionament específic de la governabilitat; tot i que la major part opinen que el model de grups de treball està ben ideat. Els entrevistats estan, però, a l'expectativa de saber si realment es permetrà la proposició de qüestions des dels grups de treball, o bé els grups de treball només serviran per prioritzar i acabar de definir les qüestions establertes pel COPATE. Existeixen certes reticències i pors, donat que a les Terres de l'Ebre existeixen un gran nombre d'administracions públiques de diferents nivells, que provoquen confusió de competències i retardament en les accions. Tot i això, la major part dels entrevistats mantenen que aquesta és una bona oportunitat per al territori de poder treballar en conjunt i establir estratègies integradores entre els diferents territoris de la RB i els diferents sectors.

En les entrevistes s'ha detectat que des de la declaració de la Reserva de la Biosfera s'ha realitzat poca (si no gens) tasca pedagògica i de difusió del que suposa la declaració de la Reserva de la Biosfera. Aquest fet provoca 2 reaccions

diferenciades en el territori, d'un costat el desconeixement gairebé absolut del que suposa Ebrebiosfera i d'altra banda les pors de sectors com l'agroalimentari que creuen que tindran encara més barreres a l'hora de desenvolupar la seva activitat. Els entrevistats creuen que el moment en que hi va haver més repercussió mediàtica de la Reserva de la Biosfera, va ser quan es va saber que la Ribera d'Ebre nord quedava fora. Aquest desconeixement ha portat a pensar, a la major part d'agents, que la Reserva de la Biosfera es tracta d'una etiqueta de qualitat o un reconeixement a la feina ben feta al territori. Arribats en aquest punt, el sector turístic està ansiós per penjar aquesta etiqueta al seu establiment, a l'espera que li faciliti la difusió; mentre que el sector agroalimentari tem que hi hagi restriccions i dificultats per a continuar fent la feina com fins ara i veu amb reticències quins seran els criteris i condicions que s'establiran per poder lluir aquesta etiqueta al seu producte. El sector cultural i naturalista, que ha estat força més implicat en la declaració de la Reserva de la Biosfera, si que és més conscient que la declaració és l'inici d'un treball continuat per a aconseguir l'equilibri entre l'home i la biosfera i que es tracta d'un model de desenvolupament humà que s'ha de posar en comú a la xarxa de Reserves de la Biosfera. És molt important que la Reserva de la Biosfera comenci a fer una tasca pedagògica entre la població, les entitats interessades i, per suposat, en les entitats implicades, per tal que la Reserva de la Biosfera signifiqui una implicació de baix cap a dalt i que sigui la pròpia població, i no pas les institucions, la que porti endavant Ebrebiosfera.

7. CONCLUSIONS

La Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, s'enfronta, com tantes altres Reserves de la Biosfera, a les problemàtiques de concepció de les mateixes: com ara la visió estrictament geogràfica del model de les 3 zones que prima la visió ambientalista; la manca d'èmfasi en la part humana social i cultural de les RB a favor d'una visió més ambientalista; el fet que la declaració com a Reserva de la Biosfera no impliqui cap sistema de finançament per portar a terme els objectius; la carència de poder executiu i legislatiu sobre els àmbits que planifica i ordena; la difícil funció integradora de les actuacions i decisions que agents públics locals, regionals i estatals i agents privats prenen de forma independent o insuficientment integrada als objectius de la RB; o la complicació d'efectuar l'avaluació dels resultats obtinguts en relació a la integració de l'objectiu socioeconòmic amb uns indicadors vàlids i comparables amb d'altres RB.

Una de les problemàtiques que suposa el model de les 3 zones esmentat anteriorment, era la difícil gestió que provocava aquest model geogràfic per fer un seguiment dels objectius complets i la rendició del comptes. Amb la proposta de zonació sistemàtica de Lourival et al. es solucionaria aquest problema; transformant-se no només en una eina per caracteritzar espacialment els esquemes de gestió, sinó que també està pensat per a que sigui una eina per involucrar el públic en el procés de decisió, on els objectius i metes estiguin dissenyats, i els compromisos siguin negociats explícitament. Amb l'ús de la versió nova del programari MARXAN© amb zones, es resol part d'aquest problema permetent a les RB assolir un conjunt predefinit d'objectius quantitius espacialment explícits, alhora que minimitza els costos generals de les reserves. El seu enfocament sistemàtic quantitatiu proporcionaria les primeres idees sobre els possibles requisits de particions entre zones. Així MARXAN amb zones és un programari de disseny de Reserves de la Biosfera pensat cap a un esquema multi-objectiu que permetria la planificació de diversos règims d'ús/gestió de la terra, augmentant el nombre d'estats o zones a què una unitat de planificació pot ser assignat. Amb aquest mètode, els objectius socioculturals es poden optimitzar de

manera explícita i ser representats en totes les zones en la mateixa manera que la biodiversitat i els objectius econòmics (Lourival et al. 2011, pag 174). Tot i això, pel fet de ser una gestió basada en la geografia, continuariem trobant certes mancances pel que fa a la planificació, i gestió d'aquells aspectes de la Reserva de la Biosfera que no es poden assignar a un lloc físic; com podria ser el cas del patrimoni cultural immaterial que ens ocupa.

La governabilitat, ha estat un dels temes tractat àmpliament degut a la importància cabdal que té en la consecució dels objectius de la Reserva de la Biosfera. Segons Pollock (2009) les Reserves de la Biosfera tenen el potencial d'influir en els processos de governabilitat i de les estructures que en última instància afecten els resultats de sostenibilitat. Les Reserves de la Biosfera proporcionen models potents per a la sostenibilitat integrada, que quan es combinen amb les estructures de govern i els processos informals, contribueix significativament a la capacitat per al canvi social. Aquestes organitzacions han demostrat el potencial d'influir en la governabilitat, però, el requisits del procés són enormement difícil i els resultats són imprevisibles.

A La Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, serà una tasca difícil donada la gran quantitat de diferents nivells d'administració pública que regeixen aquest territori relativament petit i poc pes d'habitants. De fet es tracta d'un dels problemes més enquistats de les Terres de l'Ebre, que provoca que sigui un dels pocs territoris on es produeix tant elevat consum de pressupost públic per habitant, comparat amb els recursos destinats a l'economia real. Pollock (2009) afirma que la governabilitat de xarxes col·laboratives no és una tasca fàcil per a la de la Biosfera, donat que solen representar i operar a través de múltiples nivells i escales. Tot i això, cal enfocar-se al seu potencial per a l'obtenció dels objectius de la Reserva de la Biosfera. El potencial de col·laboració per a Reserves de la Biosfera assenyala dos nivells o etapes de la presa de decisions en relació amb els temes a tractar: (1) la selecció inicial dels problemes o oportunitats per assumir (d'acord amb el seu mandat i les interpretacions de les prioritats locals dels participants, i (2) l'adopció d'un enfocament de no-defesa a la col·laboració en els temes triats; on les reserves de biosfera han de tenir un paper facilitador i garantir que els participants de la xarxa participen en col·lectiu, i fent accions de suport mútues. Com a via per solucionar aquest problema de

pluriadministració i solapat de competències a les Terres de l'Ebre, Pollock proposa una correcta governabilitat de les xarxes incloent a les organitzacions independents i autònomes; establint objectius comuns, accions col·lectives i resultats interdependents; compartint la responsabilitat i la rendició de comptes; exigint i generant confiança entre els individus i les organitzacions; produint dominis inter-organitzacionals per a la negociació; utilitzant "regles" institucionals flexibles i adaptables; i, operant i influenciant a través dels nivells i escales. La complicitat que es genera al posar en comú múltiples perspectives en una governabilitat col·laborativa, promou que les negociacions entre els membres de la xarxa donin lloc a la generació de nous coneixements i capacitats noves o enriquides.

L'Èxit d'una correcta governabilitat, en primera instància, rau en la capacitat que la Reserva de la Biosfera tingui d'implicar els actors locals en la participació de la gestió de la mateixa. Per tal d'implicar la població local, associacions, entitats, institucions, etc., Francis i Whitelaw (2004: 10) creuen que la clau de l'èxit està en establir acords organitzacionals a nivell local que poden servir inicialment per a promoure i explicar el concepte (no només el que és, sinó especialment el que no és), construint suports de grups de la comunitat i governs. En aquest sentit hem remarcar que Ebrebiosfera està tenint certes deficiències (detectades tant a nivell de les entrevistes a experts, com amb l'anàlisi realitzada), donada la manca d'informació del que suposa i no suposa la RB als agents que participen en les taules de treball tècnic (es a dir els que estan directament implicats); i que per tant, degut al seu desconeixement, no poden ajudar en la tasca de difusió per construir suports.

Malgrat tot, en el tema que ens ocupa sobre el paper del patrimoni cultural en les Reserves de la Biosfera, la principal problemàtica s'ha situat en la lectura decantada cap a la vessant ambientalista de la concepció de la Reserva de les Biosfera. Tot i que el Programa "Home i Biosfera" es refereix clarament a una interacció sostenible entre l'Home i la Biosfera en un territori, les Reserves de la Biosfera han tingut una tendència ambientalista i geogràfica clara; deixant de banda aquells aspectes culturals, històrics, patrimonials, que han afectat durant tants anys al territori i que han contribuït de forma considerable als paisatges que avui formen part de la Reserva de la Biosfera. A partir de la estratègia de Sevilla, el programa Home i Biosfera de les Reserves de la

Biosfera va posar més èmfasi amb l'“Home” del que hi havia hagut fins al moment, reflectint més plenament la dimensió humana de la Reserva de la Biosfera. S'insta a realitzar més connexions entre la diversitat cultural i biològica, conservant els coneixements tradicionals i els recursos genètics i reconeixent i encoratjant el seu paper en el desenvolupament sostenible. Es va establir que la participació de les comunitats locals i de les contraparts interessades, era d'una especial importància en la planificació i la gestió de les zones Reserva de la Biosfera en la seva totalitat; ja que s'entenia que de les comunitats locals depenia que la conservació del territori i els seus recursos tingués èxit, donat que els locals posseeixen un coneixement cabdal del medi de com protegir-lo i conservar-lo a llarg termini.

Francis i Whitelaw (2004) afirmen que les pràctiques de desenvolupament sostenible en Reserves de la Biosfera inclouen no només la gestió de recursos o la rehabilitació dels ecosistemes, sinó també pràctiques una mica més directament relacionades amb les economies locals. Aquestes últimes inclouen exemples com el "valor afegit" de processament dels recursos locals en productes intermedis o finals que augmenten l'ocupació local i els beneficis de la comunitat, la marca i la comercialització dels productes locals, la provisió de programes de microcrèdits o d'un altre tipus de finançament per la posada en marxa per a les petites empreses en la nova mercats "nínxol", i l'atracció de negoci eco-turisme a la zona sobre la base dels paisatges locals i el patrimoni cultural. Francis i Whitetaw també ens recorden que la UNESCO posa l'accent en la importància de la interdisciplinarietat en el treball realitzat en les Reserves de Biosfera, així com la inclusió de les ciències socials com una part de la gestió, també en les funcions logístiques, que han d'estar vinculades als temes de gestió de la conservació i desenvolupament.

Pollock (2009), en la seva tasca d'identificar la governabilitat de les Reserves de la Biosfera a partir de la seva ubicació, aposta per la creació d'oportunitats de cara a la sostenibilitat relacionant identitats locals i regionals per tal de involucrar la població local, estimular el desenvolupament del capital social i reforçar la societat civil. Segons ella, la governabilitat basada en el lloc combina interpretacions polítiques i ecològiques de l'espai amb el sentit sociològic i cultural de l'espai cap al desenvolupament sostenible. Així doncs, l'aposta per incloure el patrimoni cultural, identifica identitats locals i regionals, que contribuiran en involucrar la població local. Gaudri (2013) aposta

per la idea de la identitat com a element central per a la definició de les fronteres de les Reserves de la Biosfera. Pollock, (2009: 211-212) recorda que el model de RB ha ajudat a manifestar el que posteriorment es va anomenar els 3 pilars de la sostenibilitat: medi ambient, societat i economia. El primer pretén protegir la vida a través de la conservació de la biodiversitat, el segon els valors socials relacionats amb la cultura, el coneixement tradicions i l'ús sostenible dels recursos i el tercer es basa en el desenvolupament econòmic.

Campbell (2005:202) reconeix que un paisatge és un producte de la natura, on l'home s'ha adaptat, i, alhora, del que l'home ha imposat sobre la natura. Així, que les Reserves de la Biosfera puguin ser construïdes com a paisatge científic i com a paisatge cultural, promou la vinculació de les persones amb les Reserves de la Biosfera més conscientment.

En la integració dels principis de sostenibilitat de les Reserves de la Biosfera Pollock (2009: 208-209) parla de la integració dels paisatges ecològics i culturals en la estructura de la Reserva de la Biosfera. Ja des del procés de nominació de la Reserva de la Biosfera, els aspirants han de senyalar els components culturals i ecològics del paisatge proposat (incloent la història dels assentaments humans i patrons actuals de i oportunitats per al desenvolupament sostenible. Segons Pollock la declaració de Reserva de la Biosfera hauria d'esdevenir quan es demostra un equilibri entre la importància científica i la cultural, juntament amb un suport ampli a nivell polític per la continuïtat de la sostenibilitat. Així, Pollock afirma que les Reserves de la Biosfera, capturen les històries particulars i els valors culturals que estan impregnats als llocs. Segons els principis de la integració de la sostenibilitat, cal que la cultura sigui tinguda en consideració en totes les funcions de la Reserva de la Biosfera i no només en la funció de desenvolupament a través de la promoció turística. El tema que ens ocupa, és certament el turisme cultural; però aquest no té sentit si al darrera no hi ha una inclusió en totes des funcions de la Reserva de la Biosfera de la cultura, tant material com immaterial. Així doncs la funció de conservació i logística, que solen tenir una tendència més ambientalista, han d'aconseguir introduir temes culturals, així com d'altres aspectes claus en la Reserva de la Biosfera que no són fruit del present estudi. En el present treball s'ha realitzat un estudi de la Reserva de la Biosfera de Menorca, per denotar el gran pes que ha tingut la part cultural en els objectius de la Reserva de

la Biosfera; tant pel que fa a la seva conservació i interpretació, com al posterior desenvolupament del turisme envers aquest recurs, destacant la Menorca Talaiòtica. És tant destacable el treball que s'ha vingut realitzant des de la Reserva de la Biosfera de Menorca pel que fa a la integració del patrimoni cultural amb el paisatge i les funcions de la RB, que la Menorca Talaiòtica ha presentat la seva candidatura per ser declarada Patrimoni de la Humanitat. La Reserva de la Biosfera ha sabut copsar la importància de la penjada humana per a protecció dels paisatges i el medi ambient de l'illa; realitzant esforços de recerca, conservació, valorització i dinamització turística del patrimoni cultural de l'illa; tant aquell que està clarament vinculat al paisatge, com aquell que no està tant relacionat amb el medi ambient, però sí amb la història i la cultura de l'illa. Les avantatges que signifiquen la gestió i planificació conjunta de recursos tant diferenciats de l'illa, ha fet possible algunes de les actuacions transversals més existoses de la Reserva de la Biosfera de Menorca. Parlem d'actuacions com identificar en un mateix Sistema d'Informació Geogràfica (SIG) tant els recursos naturals, com els culturals, com les serveis turístics i els serveis bàsics, així com la catalogació dels espais (bé siguin protegits, com rurals, industrials, urbans, etc); la qual cosa ha permès una planificació territorial integral i establint uns usos que tinguin en compte la major part d'ítems possibles. Ens referim també a la possibilitat de posar en valor productes turístics que incloguin transversalment recursos naturals, culturals i agroalimentaris. Tot això i moltes possibilitats més, parteix d'una gestió on es conservin, es posin en valor i es dinamitzin els diferents recursos de forma transversal i com un tot. En definitiva, tal com està fent Menorca, és molt important que ens tinguin en compte el patrimoni cultural en la gestió i planificació de la Reserva de la Biosfera per tal de poder desenvolupar les funcions de conservació, logística i desenvolupament sostenible des d'una perspectiva pluridisciplinar i no únicament mediambiental. És molt interessant poder establir planificacions i actuacions on tots els sectors d'un territori hi participen i ho hi ha solapaments o buits d'actuacions. De fet es tracta de seguir fidels a la filosofia del programa de la UNESCO "Home i Biosfera", i tenir en compte en la mateixa mesura l'home que hi viu actualment i la seva penjada que la biosfera.

A Ebrebiosfera, en la seva fase preliminar després de la declaració, s'ha detectat una voluntat de tenir en compte el patrimoni cultural sobretot pel que fa a la funció de

desenvolupament a través de l'ecoturisme i el turisme cultural. Tal com ens recordava Richards (1994) sobre el boom del turisme cultural, les hipòtesis que totes les estratègies de turisme cultural tenien en comú era que es tracta d'una important àrea de creixement, que es podia utilitzar per impulsar la cultura local, i que pot ajudar a la distribució estacional i geogràfica del turisme. A Ebrebiosfera, també, es considera molt important el paper que pot tenir el desenvolupament del turisme cultural per a la funció de desenvolupament sostenible, gràcies a la repercussió que aquest pot tenir en la resta sectors d'Ebrebiosfera, i sobretot sobre el sector agroalimentari. Malgrat aquesta bona iniciativa, hem de dir que s'ha percebut certes mancances de visió integradora d'aquest àmbit en la funció de logística i de conservació.

Com a estratègia de conservació Ebrebiosfera va marcar 3 vocacions en el moment de la seva candidatura, una de les quals tenia en compte cert component cultural, amb la voluntat d'integrar la matriu agrària en les polítiques de conservació perquè aquestes contribueixin a impulsar socioeconòmicament espais humanitzats protegits per les seves característiques ambientals. Tot i la importància d'aquestes les 3 vocacions principals per al Reserva de la Biosfera, es troben a faltar la vocació de conservació vinculada al patrimoni cultural, tant pel que fa al patrimoni arquitectònic, com etnològic en aquells aspectes no vinculats als paisatges. Així, les 3 vocacions principals reflecteixen un perfil molt ambientalista de la funció de conservació. Analitzant les línies estratègiques de gestió previstes per a la funció de conservació, veiem que Ebrebiosfera, tot i haver reflectit un perfil molt ambientalista en les vocacions principals, inclou algunes línies estratègiques on es té en compte el patrimoni cultural, malgrat que només pel que fa als paisatges humanitzats.

Pel que fa a la logística l'únic Eix estratègic que té en compte parcialment la cultura és el de comunicació, difusió i educació; dirigit a fomentar la millora a l'accés de la informació i buscar noves maneres de comunicar el coneixement científic generat a una àmplia gamma de grups no científics. L'eix proposa articular un programa de comunicació i educació estratègica, per tal, de difondre: a) els valors dels serveis prestats pels ecosistemes i les sinergies generades pels mateixos amb les comunitats locals (coneixement tradicional i actual envers el maneig dels recursos naturals i culturals), b) els beneficis derivats de la planificació i cooperació científica a la reserva,

fonamentalment pel que fa a la transferència tecnològica del coneixement dels sectors productius es refereix.

Tot i que en la candidatura s'hi hagin pogut trobar certes mancances pel que fa a la integració del patrimoni cultural en totes les àrees de la Reserva de la Biosfera, en el disseny de les taules de treball, s'ha tingut en compte la taula "Cultura" on es podran dissenyar quines són les prioritats en aquest àmbit. En aquestes taules de treball també s'han convidat a institucions culturals com el Museu de les Terres de l'Ebre i IRMU a formar part de la taula de "Recerca". En aquest sentit, podem ser optimistes, donat que si el funcionament de les taules de treball i la governabilitat de la Reserva de la Biosfera són les adequades, acabaran sorgint iniciatives de conservació i recerca també a nivell cultural, que provoquin la integració de la cultura en totes les funcions de les Reserves de la Biosfera. També es considera molt necessària la interrelació entre les diferents taules de treball (Natura, Cultura, Turisme, Recerca i Agroalimentació), per facilitar la integració de la sostenibilitat a través de la decisió de línies d'actuació holístiques i democràtiques. La mateixa integració de la cultura en totes les funcions de la RB afavoreix, finament, al desenvolupament del turisme sostenible, que és el tema que ens ocupa, dotant de contingut de qualitat, contribuint a la creació de productes turístics i conservant aquells recursos que poden ser posats en valor per a l'ús turístic.

Després d'aquest incís sobre la importància de la conservació i la recerca en cultura per a la RB i el turisme cultural, emprenent de ple el tema del desenvolupament sostenible a través del turisme cultural a la Reserva de la Biosfera, ens hem preguntat quins són els recursos culturals amb més capacitat de projecció a nivell internacional, nacional/regional o aquells que tenen una projecció més local. La jerarquitització dels recursos turístics, és un dels debats que actualment s'està desenvolupant en la literatura, i que pot servir per: 1) comprendre quina és la imatge que actualment s'està venent d'una destinació turística a través dels principals recursos turístics, 2) detectar aquells recursos amb més potencial per a desenvolupar productes turístics, i 3) prendre consciència dels recursos turístics que no tenen una importància turística actual, però que si es desenvolupen correctament poden tenir molt de potencial. La jerarquitització Efectuada a Ebrebiosfera, ha estat feta a través d'una metodologia de

marcadors turístics (guies turístiques en aquest cas), que ens mostren la mirada turística, extreta de Paulino i Prats (2013).

En primer lloc, podríem afirmar que a les Terres de l'Ebre existeixen nombrosos recursos turístics, amb un gran potencial per a que esdevinguin productes turístics potents de caire cultural. Les guies turístiques, però, no són capaces d'identificar i suggerir gaires productes turístics concrets, la qual cosa denota que hi haurà una gran tasca a fer per part de la Reserva de la Biosfera en col·laboració amb els agents turístics públics i privats.

En segon lloc, trobem una gran llacuna pel que fa al turisme cultural a la zona del Parc Natural dels Ports, que combina una gran qualitat de recursos de caire natural amb recursos culturals que l'aprofitament de recursos naturals per part de l'home en el passat. Aquest recursos no surten valorats per les guies turístiques.

En tercer lloc, cal denotar que, tot i el gran valor que el patrimoni cultural immaterial té a les Terres de l'Ebre, les guies turístiques s'han decantat per promoure i destacar molt més aquells recursos materials, ja siguin relacionats amb el paisatge, com en l'arquitectura, etc. Això, pot ser degut a la mateixa dificultat d'aquest patrimoni per convertir-lo en producte turístic i de situar-lo en un lloc concret, quan més aviat forma part del patrimoni cultural immaterial del territori. En molts casos, les guies turístiques vinculaven el patrimoni etnològic a productes o espais tangibles, com ara els paisatges, els museus i centres d'interpretació, etc.; sense categoritzar el patrimoni etnològic com un recurs per si sol. La UNESCO ens remarcava la importància del patrimoni cultural immaterial, no com a manifestació cultural en si, sinó en el patrimoni de coneixements i tècniques que es transmeten de generació en generació. Però tot i el seu gran valor, les guies turístiques troben difícil la promoció d'aquests recursos si no poden ser emplaçats en algun lloc concret. Aquesta reflexió hauria de servir per tal que la Reserva de la Biosfera promogui turísticament activitat i espais concrets on es pugui apreciar tot aquest patrimoni immaterial que encara queda inercialitzable a les Terres de l'Ebre. Així doncs, una de les estratègies de posar en valor el patrimoni immaterial, passarà per crear productes turístics a partir de la creació de centres d'interpretació itineraris, experiències guiades, festes, degustacions, etc. Actualment tenim ja alguns exemples de producte turístic cultural com els de Museu de la Pauma al Mas de Barberans, el Centre d'Interpretació de la Terrissa Terracota a la Galera i les

visites a una terrisseria en actiu de la població, l'experiència de pesca a la paupa a la badia dels Alfacs, festes com la de la plantada i la sega del delta de l'Ebre, les rutes a les muscleres de la Badia dels Alfacs, les visites a l'arnar del Perelló, la història i la etnologia que mostra el Museu de les Terres de l'Ebre i les visites, itineraris i tallers que ofereix, el tast de vins a cellers de la Terra Alta, etc. Totes es tracten d'apostes potents que pretenen posar en valor el patrimoni immaterial lligat a la gastronomia, la història, les tradicions locals, les activitats humanes tradicionals, etc. Tot i l'èxit d'aquets exemples, s'ha de vigilar amb la tendència d'aquests darrers anys de crear molts centres d'interpretació i museus sense un estudi de viabilitat previ. No s'ha de caure en l'error de crear centres d'interpretació com a bolets en totes les poblacions, sinó que s'hauria de calcular el potencial turístic de la creació d'aquests equipaments. En moltes ocasions no és necessària la creació de centres d'interpretació per posar en valor algun recurs, sinó que també es poden crear productes turístics basats en l'experiència i el guiatge.

En quart lloc, trobem una important mancança del recursos gastronòmics a les guies turístiques, en relació a la gran quantitat de Denominacions d'Origen i productes locals agroalimentaris de qualitat de les Terres de l'Ebre. Una altra estratègia clau a desenvolupar passa per posar en valor els productes agroalimentaris de les terres de l'Ebre a través del desenvolupament d'activitats turístiques al seu voltant, que posin en valor el producte final i la seva elaboració tradicional. El potencial de desenvolupament d'aquesta tipologia de turisme cultural, és molt gran a les Terres de l'Ebre gràcies als nombrosos productes de qualitat que existeixen. En aquest sentit, hi ha molt de treball per fer, ja que les guies turístiques, tot i que anomenen diversos recursos, no han trobat fins ara grans possibilitats de poder recomanar aquests tipus de productes a les nostres Terres. Aquesta estratègia, a part de tenir un gran potencial calculant el seu efecte directe a través del consum turístic, té, a més un efecte a llarg termini que contribueix a posar en valor els productes agroalimentaris tradicionals de les terres de l'Ebre. Així, tindrà efectes econòmics que promourà l'ocupació dels joves. Produirà, també, efectes a nivell cultural, donat que ajudarà a recuperar tècniques tradicionals que permetran competir en qualitat i no en quantitat. I finalment tindrà efectes a nivell de conservació de la natura, donat que es promourà la subsistència dels paisatges culturals del delta de l'Ebre, tant importants per a la biodiversitat.

En cinquè i últim lloc, tot i la seva importància història com a eix vertebrador del territori i la seva importància per al desenvolupament de nombroses activitats tradicionals i com a bressol de nombroses poblacions que han forjat la seva cultura a la seva riba, es troba a faltar el riu Ebre com a recurs propi en les guies turístiques. Val a dir que el riu Ebre apareix mencionat nombroses vegades com a part del paisatge en altres recursos; però, a nivell de turisme cultural no s'ofereix com a recurs de forma singular.

En general, referint-nos als recursos turístics culturals de tots els nivells, els grans pols d'atracció es situen al voltant del Delta de l'Ebre i Tortosa seguits de ben a prop per la Terra Alta. El delta de l'Ebre i la Terra Alta, per la seva proximitat al Parc Natural dels Ports són a més pols d'atracció de turisme natural (segons l'estudi de Paulino i Prats (2013)). Tot i que trobem elements de nivell atractiu internacional a Miravet, el Perelló i les Cases d'Alcanar, els manca el gran volum de recursos de caire cultural a nivell nacional/regional i local de que disposen les altres zones anomenades, per poder ser considerats com grans pols d'atracció turística de caire cultural. Aquests elements, però es complementen amb d'altres tipologies de turisme que no estan reflectides en els quadres anteriors. Val a dir que la major part del turisme cultural de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, exceptuant a trets generals els recursos de Tortosa, es basen en recursos que no poden ser desvinculats del seu valor paisatgístic; la qual cosa en porta cap la importància de gestionar els Recursos turístics de la Reserva de la Biosfera tenint en compte el patrimoni cultural i natural des d'una estratègia conjunta. Així doncs, si alguna qüestió vital podem extreure de l'anàlisi del recursos turístics culturals de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre, és la impossibilitat de desvincular el patrimoni cultural del patrimoni natural des del punt de vista del desenvolupament turístic sostenible.

A les entrevistes realitzades amb experts relacionats amb les diferents taules de treball de la Reserva de la Biosfera, aquests han coincidit amb les guies en detectar els grans pols d'atracció turística cultural. Els entrevistats però senyalen diferents recursos culturals que per a seva vàlua i el nombre de patrimoni disponible a les Terres de l'Ebre, haurien de ser posats en valor i recuperats. En primer lloc els entrevistats destaquen el gran nombre de patrimoni immaterial en general d'una gran riquesa a les Terres de l'Ebre, i en concret creuen que s'hauria de treballar per posar en valor els

següents recursos immaterials i etnològics: 1) la rica cultura musical de les Terres de l'Ebre a través del món de la banda i del cant de la jota, 2) els oficis i pràctiques tradicionals i 3) la recuperació de la memòria oral. En quant a patrimoni històric els entrevistats destaquen, 4) el nombrós llegat del món iber on l'Ebre en va ser l'eix vertebrador, i 5) la recuperació del nucli antic de Tortosa. En quan a paisatges, 6) cal la recuperació dels paisatges tradicionals, que en molts casos han estat fragmentats per la dispersió d'infraestructures lineals i abandonats per la manca de rendiment dels darrers anys. Finalment la major part dels entrevistats parlen de 7) potenciar el turisme gastronòmic per posar en valor els productes agroalimentaris i potenciar la rendibilitat i l'ocupació de joves en aquest sector. Tots els entrevistats, en major o menor mesura, estan a favor del desenvolupament del turisme cultural com a clau per a assegurar la sostenibilitat del mateix i com a element vinculat a la natura a les Terres de l'Ebre. Així, els entrevistats creuen que el component identitari i vertebrador que aporta la cultura, assegura que els turistes siguin més coneixedors de la fragilitat del territori i per tant més respectuosos, contribuint a la sostenibilitat. A més, els entrevistats confien en la transversalitat del turisme per a que contribueixi al creixement econòmic i l'ocupació dels joves en activitats professionals tradicionals i rurals que contribuiran a la perpetuació dels paisatges culturals.

Tot i la magnitud de temes tractats en aquest document, el treball realitzat obre moltes portes per a diferents possibilitats d'investigació. Un debat que es podria desenvolupar després d'aquesta anàlisi de recursos en turisme cultural, podria tractar de com convertir els recursos culturals en productes de turisme cultural, llestos per a ser empaquetats i consumits pels turistes. Resulta complicat i molt costós convertir els recursos culturals en productes de turisme cultural degut a les mateixes característiques del recurs, i encara més quan parlem de cultura immaterial. Els grans costos que hi ha al darrera en suposen dificultats: d'una banda els costos de tasques de tècnics culturals com la conservació, l'inventariat, la recerca, la interpretació, etc., a més del costos de tasques de tècnics en turisme de posar a disposició del públic turístic com ara l'organització del producte i la seva posada en valor, la logística de l'organització, el màrqueting, l'atenció al públic, etc. Segons Greeffe (1999), existeixen un seguit de problemàtiques que es veuen incrementades en el cas del turisme cultural, i que bona part són compartides també amb el turisme verd. D'altra banda,

resulta difícil garantir que la comercialització turística dels recursos culturals per part dels Tour Operadors deixi els beneficis econòmics en mans de la població local, pel fet de tractar-se de recursos públics i en molts casos intangibles. Tot i les dificultats, la creació de producte turístic cultural en una destinació, dóna un valor afegit que el turista interpretarà com un destí amb personalitat que aportarà experiència. En aquesta tasca hi tindran un importat paper les institucions culturals. La col·laboració entre el sector turístic i el cultural per a desenvolupar productes orientats al consum turístic des de la seva conceptualització, però fidels a la cultura i amb garanties de conservació i beneficis a la comunitat local.

Altres possibles línies d'investigació continuistes al treball presentat podrien ser l'anàlisi de la totalitat dels recursos turístics del territori de la Reserva de la Biosfera segons els marcadors turístics, independentment de la seva categoria turística. D'aquesta manera es podria establir una estratègia turística global. Per a tal efecte, es tractaria d'utilitzar la base de dades de Paulino i Prats (2013) al complet, eliminant aquells recursos que queden fora dels límits de la Reserva de la Biosfera. Val a dir que no s'ha realitzat en el present estudi degut a que es tracta d'una mastertesi del Màster en turisme cultural.

També seria factible identificar els recursos o zones contenedores de recursos compatibles amb cadascun del tipus de consum turístic cultural proposat per Donaire (2006). Això permetria proposar línies estratègiques de promoció i d'adaptació del producte, adaptades al model de consum turístic de cada recurs o conjunt de recursos. Seria interessant també realitzar un estudi turístic real monitoritzant el consum i els fluxos dels turistes com l'estudi que Donaire et al. (2006) va fer a la ciutat de Girona. Cal tenir en compte que aquest seria un estudi complex i ampli donades les dimensions del territori a cobrir.

Finalment, gràcies a l'estudi de la governabilitat realitzat i a l'ús d'entrevistes en profunditat (LIT), es podria realitzar un seguiment en el temps de la governabilitat d'Ebrebiosfera; per comprovar la integració del patrimoni cultural en les diferents funcions de la Reserva de la Biosfera, la presa de decisions des dels grups de treball i el trasllat de les decisions a les administracions competents.

8. BIBLIOGRAFIA

Ajuntament de Tortosa. (2014). *Museu de Tortosa*. Recuperat el 16 de juliol del 2014 de <http://www.museudetortosa.cat/>

Altés, C. (2002). El futur dels professionals de la cultura en l'àmbit turístic. Dins Dolors Vidal Casellas (ed.), *Cultura i turisme. Cultura y turismo. Culture et tourisme: Actes del seminari dut a terme a Barcelona el novembre de 1999* (1ª ed., p. 123-134). Girona: Servei de Publicacions de la Universitat de Girona.

Associació d'iniciatives rurals de Catalunya. (2014). ARCA. Recuperat el 18 de juny del 2014, de <http://www.arca-dr.cat/>

Baraut Múrria, Í. (2013). *Turistes mobilitzats el turisme cultural a la societat digital mòbil. Treballs de màster (Universitat de Girona. Turisme Cultural)*. Universitat de Girona]. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10256/8473>

Batisse M, (1990). Development and Implementation of the Biosphere Reserve Concept and Its Applicability to Coastal Regions. *Environmental Conservation*, 17(2):111-116: <http://dx.doi.org/10.1017/S0376892900031878>

Blasco Franch, D. (2009). Clusters turístics en Catalunya. *Revista De Economía, Sociedad, Turismo y Medio Ambiente*, (8), 77-97.

Blasco D., Guia J., i Prats Ll. (2010) La organización del territorio turístico en la frontera. *Teoría y Praxis*, (8), 9-23

Blasco D., Guia J., i Prats Ll. (2014) Heritage tourism clusters in three borders of Mexico. *Journal of Heritage Tourism*, 9 (1), 51-67.

Blasco D., Guia J., i Prats Ll. (2013) Tourism destination zoning in mountain regions: a consumer-based approach. *Tourism Geographies*, 1-7

Campbell, C. (2005). *Shaped by the Westwind: Nature and History in Georgian Bay*. Vancouver: UBC Press.

Centre de Desenvolupament Rural i Museu de la Pauma. (2014). *Museu de la Pauma*. Recuperat el 26 de juny del 2014 de <http://www.cdrmuseudelapauma.cat/>

Chancellor, C., i Cole, S. (2008). Using geographic information system to visualize travel patterns and market research data. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25(3-4), 341-354. doi: 10.1080/10548400802508440

Cipolla Ficarra, F. V. (2011). *Human-computer interaction, tourism and cultural heritage first International Workshop : HCITOCH 2010, Brescello, Italy, September 7-8, 2010: revised selected papers*. Berlin [etc.]:: Springer. Recuperat de http://cataleg.udg.edu/record=b1302083~S10*cat

Club de Producte Reserves de la Biosfera Espanyolas (2011). *Manual del Producte Turístic Reserva Mundial de la Biosfera*. Consorci Insular de la Reserva Mundial de la Biosfera La Palma.

Col·legi oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Secció d'Arqueologia. (2012). *Secció d'Arqueologia*. Recuperat el 12 de maig del 2014, de <http://seccioarqueologia.cdlbalears.es/>

Connell, J., i Page, S. J. (2008). Exploring the spatial patterns of car-based tourist travel in loch Lomond and Trossachs National Park, Scotland. *Tourism Management*, 29(3), 561-580. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2007.03.019>

Consell Comarcal del Montsià (2014), *Consell Comarcal del Montsià*. Recuperat el 28 de juny del 2014, de http://www.montsia.cat/descobreix_el_montsia

Consell Comarcal de la Terra Alta. (2014). *Turisme Terra Alta*. Recuperat el 15 de juliol del 2014 de <http://www.terra-alta.org/index.htm>

Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre. (2014). *Turisme de la Ribera d'Ebre*. Recuperat el 10 de juliol del 2014 de <http://www.turismeriberaebre.org/>

Consell Insular de Menorca. (2013). *Menorca Talaiòtica, candidata Patrimoni Mundial*. Recuperat el 11 de maig del 2014, de <http://www.menorcatalayotica.info/>

Consell Insular de Menorca. (2014). *Reserva de la Biosfera de Menorca*. Recuperat el 07 de juny de 2014, de <http://www.biosferamenorca.org/>

ConSORCI de serveis agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià. (2014). *CODE*. Recuperat el 27 de juny del 2014, de <http://www.code.cat/>

ConSORCI d'Espais Naturals del Montsià. (2012). *CENAM*. Recuperat el 12 de novembre del 2013, de <http://www.espaisnaturalsmontsia.cat/>

ConSORCI del Museu de les Terres de l'Ebre. (2014). *Museu de les Terres de l'Ebre*. Recuperat el 22 de juliol del 2014, de <http://www.museuterresebre.cat/>

Crozat, D. (2013, Maig). Tourism development in UNESCO Biosphere Reserves: a typology of action. In *ASSURE International Conference*.

Diputació de Tarragona. (2014). *Terres de l'Ebre, on t'aturen els detalls*. Recuperat el 16 de juny del 2014, de <http://www.terresdelebre.travel/>

Diputació de Tarragona. (2014). *Pla de Turisme.oasi*. Recuperat el 20 de juny del 2014, de <http://pladeturisme.oasi.org/niv2.php?id=12>

Donaire, J. A. (2004). Turisme cultural en un espai rural. *Revista de Girona [en línia]*, (224), 79–83. Recuperat de <http://www.raco.cat/index.php/RevistaGirona/article/view/95752>

Donaire, José Antonio (2008). *Turisme cultural. Entre l'experiència i el ritual*. Bellcaire d'Empordà: Vitel·la.

Donaire, J. A., Galí, N., i Vidal, D. (2006). Turistas culturales en espacios urbanos: el caso de Girona. *ECIT, Turismo Y Territorio: Conflictos, Corresponsabilidad Y Estrategias de Gestión*, 1–16. Recuperat de http://www.aecit.org/congresos/x_congreso/comunicaciones/Donaire,GaliyVidal.pdf

Edge, S., i McAllister, M. L. (2009). Place-based local governance and sustainable communities: lessons from Canadian biosphere reserves. *Journal of environmental planning and management*, 52(3), 279-295.

Espanya, Llei 42/2007, de 13 de desembre de 2007, del Patrimoni Natural i de la Biodiversitat. (BOE [en línia], núm. 40, de 26 de desembre de 2007, pàg. 5255-5444) Recuperat de http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2007/12/26/pdfs/A05255-05305.pdf

Espanya, Reial Decret 387/2013, de 31 de maig, per el que es modifica el Reial Decret 342/2007, de 9 de març, per el que es regula el desenvolupament de les funcions del Programa MaB, així com el Comité Espanyol de l'esmentat programa, en l'organisme autònom Parcs Nacionals. (BOE [en línia], núm. 144, de 17 de juny 2013, pàg. 45466-45471). Recuperat de <https://www.boe.es/boe/dias/2013/06/17/pdfs/BOE-A-2013-6544.pdf>

Europarc España. (2014). *Europarc España*. 15 març 2014, http://www.redeuroparc.org/carta_europea_turismo_sostenible.jsp

Emili Rosales. (2006). *La ciutat invisible*. Proa, Barcelona.

Fernandez Betancort, H. (2008). *Turismo, patrimonio y educación los museos como laboratorios de conocimientos y emociones*. Lanzarote :: Escuela Universitaria de Turismo de Lanzarote.

Fraga Arguimbau, P. (2013, desembre). *L'exemple de la reserva de la biosfera de Menorca*. Ponència presentada a la Conferència Les reserves de biosfera i la conservació del territori, Amposta, Espanya.

Francis, G. (2004). Biosphere Reserves in Canada: Ideals and some experience. *Environments: a journal of interdisciplinary studies*, 32(3).

Francis, G. 1996. Exploring selected issues of governance in the Grand River watershed. *Canadian Water Resources Journal*. 21(22): 303-311.

Francis, G., i Whitelaw, G. (2004). Biosphere reserves in Canada: an introduction. *Environments*, 32(3), 1-2.

Fontana, A., i Frey, J. H. (2000). The interview: From structured questions to negotiated text. *Handbook of qualitative research*, 2, 645-672.

Food and Agriculture Organisation of the United Nations. (2014). *FAO*. Recuperat el 17 de març del 2014, de <http://www.fao.org/home/en/>

Full of life: UNESCO Biosphere Reserves i Germany, model regions for sustainable development. (n.d.). Recuperat 19 de febrer del 2014, de http://download.springer.com/static/pdf/361/chp%3A10.1007%2F3-540-25815-9_46.pdf?auth66=1392992891_9210faa012210aed02a014c54ba54e6b&ext=.pdf

Fundació Catalunya la Pedrera. (2014) *Territori i medi ambient*. Recuperat el 29 de juliol del 2014, de <http://www.fundaciocatalunya-lapedrera.com/ca/home>

Fundació Destí Menorca. (2014). *Fundació Destí Menorca*. Recuperat el 10 de maig del 2014, de <http://www.fundaciodesti.menorca.es/>

Fundació Destí Menorca. (2014). *Menorca Illes Balears*. Recuperat el 10 de maig del 2014, de <http://www.menorca.es/>

Galí Espelt, N., i Donaire Benito, J. A. (2005). The social construction of the image of Girona: a methodological approach. *Tourism Management*, 26(5), 777–785. doi:10.1016/j.tourman.2004.04.004

Galí, N. Majó, J. i Vidal, D. (2000). Patrimonio cultural y turismo: nuevos modelos de promoción vía internet. *Cuadernos de Turismo*, 6, 73-87.

Galí, N. (2002). El paper del guia en la difusió del patrimoni cultural. *Revista de Girona*, 212, 78-80.

Galí, N. (2005). La humanización de las imágenes emitidas por la publicidad de los destinos turísticos monumentales: el caso de Girona. *Revista Pasos*. Vol. 3, nº 2, 273-281.

Gaudry, K. H. (2013). *Territorial governance through nature conservation regimes. An analysis of spatial planning traditions and the role of UNESCO Biosphere Reserves*. (Doctoral dissertation Albert-Ludwigs Universität Freiburg).

Generalitat de Catalunya. (2014) *Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre*. Recuperat el 27 de maig del 2014, de <http://www.idece.es/>

Gibson, R.B., S. Hassan, S. Holtz, J. Tansey, and G. Whitelaw. (2005). *Sustainability Assessment: criteria and processes*. Sterling, Virginia: Earthscan.

Greffre, X. (2002). Les rapports entre l'offre culturelle et le public touristique: une oportunité pour la culture, le tourisme et l'économie. Dans Dolors Vidal Casellas (ed.), *Cultura i turisme. Cultura y turismo. Culture et tourisme: Actes del seminari dut a terme a Barcelona el novembre de 1999* (1ª ed., p. 55-73). Girona: Servei de Publicacions de la Universitat de Girona.

Grup de treball de la CETS. (2007). *Carta Europea de Turisme sostenible: dossier de candidatura del Parc Natural del Delta de l'Ebre*. Recuperat el 20 de maig del 2014 de http://parcsnaturals.gencat.cat/web/.content/home/delta_de_lebre/viure-hi/desenvolupament_local/turisme_sostenible/dossier_de_candidatura_del_parc_a_la_cets/103_144015.pdf

Grup de treball del CODE. (2012). *Proposta de candidatura de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre* (document no publicat).

Illes Balears, Llei 12/1998, de 21 de desembre del 1998, de patrimoni històric de les Illes Balears. . (BOE [en línia], núm. 31, de 5 de febrer de 1999, pàg. 5425-5444) Recuperat de <http://www.boe.es/boe/dias/1999/02/05/pdfs/A05425-05444.pdf>

Intitut Ramon Muntaner. (2014). *Institut Ramon Muntaner: Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana*. Recuperat el 28 de juny del 2014, de <http://www.irmu.org/>

Institutions for sustainable development = Institucions per al desenvolupament sostenible: Barcelona workshop, June 14-15, 2004. (2004). [Barcelona]: Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible. Recuperat de http://cataleg.udg.edu/record=b1220417~S10*cat

Jackson, J. B. (1984). *Discovering the Vernacular Landscape*. New Haven: Yale University Press.

Jenkins, I., i Schröder, R. (2013). *Sustainability in Tourism A Multidisciplinary Approach*. Wiesbaden :: Imprint: Springer Gabler.

Kerstetter, D. L., Confer, J. J., i Graefe, A. R. (2001). An exploration of the specialization concept within the context of heritage tourism. *Journal of Travel Research*, 39(3), 267-274.

Leiper, N. (1995). *Tourism Management*. Melbourne: RMIT Press.

Lew, A. (1987). A framework of tourist attraction research. *Annals of Tourism Research*, 14(4) 553-575: doi: 10.1016/0160-7383(87)90071-5.

Life Reneix. (2012). *Visualitzador IDE Menorca Media Ambient*. Recuperat el 2 de juny del 2014, de <http://ide.cime.es/sitmun/ambiental.jsp>

Lourival, R., Watts, M., Pressey, R. L., Mourão, G. D. M., Padovani, C. R., Silva, M. P. Da, i Possingham, H. P. (2011). What is Missing in Biosphere Reserves Accountability? *Natureza & Conservação*, 9(2), 160–178. doi: 10.4322/natcon.2011.022

Mandil Álvarez, M. (2013). *El patrimoni cultural entre els criteris de sostenibilitat turística col·laboració a la Carta Europea de Turisme Sostenible al Montseny. Treballs de màster (Universitat de Girona. Turisme Cultural)*. Universitat de Girona]. Recuperat de <http://hdl.handle.net/10256/8470>

McCracken, G. (Ed.). (1988). *The long interview* (Vol. 13). Sage.

MCKERCHER, B., y LAU, G. (2008). Movement patterns of tourists within a destination. *Tourism Geographies*, 10(3), 355-374. doi: 10.1080/14616680802236352

Naug, J. G. (2007). *Developing an environmental management plan for the Bras d'or Lakes watershed – an analysis of its scope and approach for addressing issues. Final Master degree (Dalhousie University. Master of Urban and Rural Planning)*. Dalhousie University.

Observatori del Paisatge de Catalunya. (2014). *Cat Paisatge*. Recuperat el 20 de juny del 2014, de http://www.catpaisatge.net/cat/catalegs_presentats_E.php

Oficina de turisme d'Alcanar. (2014). *Alcanar, jardí vora mar*. Recuperat el 18 de juliol del 2014 de <http://www.alcanarturisme.com/cat/>

Oficina de Turisme d'Amposta. (2014). *Amposta Delta de l'Ebre tot l'any*. Recuperat el 22 de juliol del 2014 de <http://www.turismeamposta.cat/>

Oficina de Turisme de Tortosa. (2014). *Tortosa Turisme*. Recuperat el 25 de juliol del 2014 de <http://www.tortosaturisme.cat/ca/>

Oficina de Turisme de Sant Carles de la Ràpita. (2014). *La Ràpita Turisme*. Recuperat el 07 de juliol del 2014 de <http://www.turismelarapita.com/>

Oficina Técnica del Programa MaB en España. (2011) *Guia de las Reservas de la Biosfera Españolas. Armonía hombre-naturaleza*. Organismo Autónomo Parques Nacionales. On-line: http://www.magrama.gob.es/es/ceneam/exposiciones-del-ceneam/exposiciones-itinerantes/oapn_mab_guia_reb_tcm7-191432.pdf

Organización Mundial Del Turismo (2012). *Global report on food tourism*. Madrid.

Organización Mundial Del Turismo (2004). *Gestión de la saturación turística en sitios de interés natural y cultural*. Madrid.

Observatori De Turisme (2010). *Turisme de qualitat, sostenible i responsable*. Direcció General de Turisme, Generalitat de Catalunya.

Patronat de turisme de l'Ametlla de Mar. (). *Turisme de l'Ametlla de Mar*. Recuperat el 09 de juliol del 2014 de <http://www.ametllamar.cat/turisme/ca/inici/>

Pollock, R. M. (2004). Identifying Principles for Place-based Governance in Biosphere Reserves. *Environments* 32(3): 27-42.

Pollock, R. M. (2009). *The role of UNESCO biosphere reserves in governance for sustainability: Cases from Canada* (Doctoral dissertation, Trent University).

Poore D, (1995). Unesco-International-Conference on Biosphere Reserves, held in Seville, Spain, During 20-25 March 1995. *Environmental Conservation*, 22(2):186-187. <http://dx.doi.org/10.1017/S0376892900010389>

Mitchell, R. C., May, B., Purdy, S., i Vella, C. (2012). *UNESCO Biosphere Reserves Towards Common Intellectual Ground*, The Biosphere, Dr. Natarajan Ishwaran (Ed.), ISBN: 978-953-51-0292-2, InTech, Available from: <http://www.intechopen.com/books/the-biosphere/unesco-biosphere-reservestowards-common-intellectual-ground>

Schultz, L., C. Folke and P. Olsson. (2007). Enhancing ecosystem management through social-ecological inventories: lessons from Kristianstads Vattenrike, Sweden. *Environmental Conservation* 34:140-152.

Schultz, L. i Lundholm, C. (2010). Learning for Resilience? Exploring learning opportunities in biosphere reserves. *Environmental Education Research* 16(5-6): 645-664.

Sidaway, R. (2005). *Resolving Environmental Disputes: From Conflict to Consensus*. London: Earthscan.

Strauss, A., and Corbin, J. 1998. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Development of Grounded Theory* 2nd edn. London: Sage.

Taylor, P. (2004). Resilience and Biosphere Reserves. *Environments* 32(3): 79-90.

Paulino, I. i Prats, Ll. (2013). Zonificación turística en destinos rurales: Un enfoque basado en el consumo en Terres de l'Ebre. *Cuadernos de estudios empresariales* (article acceptat, no publicat)

Prats, Llorenç. (2005). Concepto y gestión del patrimonio local. *Cuadernos de Antropología Social*, nº 21, 17-35.

Possingham, H., Wilson, K. A., Andelman, S. J., & Vynne, C. H. (2006). Protected Areas: Goals, Limitations, and Design. Dins Groom MJ, Meefe GK i Carroll CR (eds). *Principles of Conservation Biology*. Sunderland: Sinauer Associates. p. 691-700.

Prentice, R. (1993) *Tourism and Heritage Attractions*. London: Routledge.

Red española de reservas de la biosfera. (1995). Madrid :: Ministerio de Obras Públicas, Transportes y Medio Ambiente [etc.]. Retrieved from http://cataleg.udg.edu/record=b11116723~S10*cat

Reservas de biosfera = Biosphere reserves = Réserves de biosphère : 91. (1990). Madrid : : Incafo. Retrieved from http://cataleg.udg.edu/record=b1063499~S10*cat

Richards, G. (2002). Tourism attraction systems. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 1048–1064. doi:10.1016/S0160-7383(02)00026-9

Richards, G. (2008). *Nous camins per al turisme cultural?*. Barcelona: Observatori Interarts.

Richards, G. (2012). *Food and the tourism experience, a Global Report on food tourism*. Madrid.

Rojek, C. (1993) *Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel*. Basingstoke: MacMillan.

Ryan, C., i Glendon, I. (1998). Application of leisure motivation scale to tourism. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 169-184.

Santana Talavera, A. (2003). Patrimonios culturales y turistas: unos leen lo que otros miran. *Revista Pasos*, vol. 1 nº 1, 1-12.

Schultz, L., Duit, A., i Folke, C. (2011). Participation, Adaptive Co-management, and Management Performance in the World Network of Biosphere Reserves. *World Development*, 39(4), 662–671. doi:10.1016/j.worlddev.2010.09.014

Segura Castro, F. (1994). *Panorama de la red española de reservas de la biosfera 1994*. [S.l.] :: Comité Español del Programa MAB de la UNESCO de la Comisión Española de Cooperación con la UNESCO.

Shaw, G. 1991 Growth and Employment in the UK's Culture Industry. *World Futures* 33:165-180.

Sourd, C., Navarette, W., i Laje, C. (2004). *Explícame... las reservas de biosfera*. París:: UNESCO.

Tresserras, J.-J. (2003). El turisme cultural a Catalunya i a l'estat espanyol: un balanç de la situació actual. *L'Erol: Revista Cultural Del Berguedà [en Línia]*, (78), 16–18.

Vidal i Casellas, D. (2002). Una mirada al turisme cultural a Espanya. *Revista de Girona [en Línia]*, (212), 62–64.

UNESCO. (1972). *Convención para la protección del patrimonio mundial, cultural y natural*. Paris.

UNESCO. (1996). *Biosphere reserves: The Seville strategy & the statutory framework of the World Network*. Paris: UNESCO. On-line: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001038/103849Eb.pdf>

UNESCO. (2005). *Biosphere Reserves: Benefits and Opportunities*. Paris: UNESCO.

UNESCO. (2008). *Biosphere reserves: reconciling the conservation of biodiversity with economic development*.

UNESCO. (2008). Madrid Action Plan for Biosphere Reserves (2008-2013). Paris: UNESCO. On-line: <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001633/163301s.pdf>

UNESCO. (2013). *UNESCO*. Recuperat el 02 de maig del 2014, de <http://en.unesco.org/>

UNESCO. (2014). *Biosphere Smart Initiatives*. Recuperat el 2 de maig del 2014, de <http://www.biospheresmart.org/>

UNESCO. (2014). *Programa Home i Biosfera de la UNESCO*. Recuperat el 10 de febrer del 2014, de <http://www.unesco.org/mab>

Urry, J. (1990). *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Newbury Park: Sage Publications

del Rio, J. M. (2003). Algunas paradojas en torno a la vinculación entre el patrimonio cultural y turismo.

Valcuende del Río, J. M. (2003). Algunas paradojas en torno a la vinculación entre patrimonio cultural y turismo. Antropología y patrimonio: investigación, documentación e intervención, Dins Cuadernos Técnicos (ed.), *Antropologia y patrimonio: investigación, documentación e intervención* (1ª ed., p. 96-109). Granada: Junta de Andalucía Consejería de Cultura.

Agència de viatges Viu l'Ebre. (2014). *Viu l'Ebre*. Recuperat el 12 de juliol del 2014 de <http://www.viulebre.com/>

Wilson, A. (1991). *The Culture of Nature: North American Landscape from Disney to the Exxon Valdez*. Toronto: Between the Lines.

9. ANNEXOS

ANNEX 1: Enquesta realitzada a membres del COPATE i participants de les diferents taules de treball de la Reserva de la Biosfera de les Terres de l'Ebre

El paper de la Ebrebiosfera en la governabilitat per a la sostenibilitat i el turisme cultural: Preguntes de l'entrevista i avisos semiestructurats

1. Quina és la seva relació amb la Reserva de la Biosfera?
  - 1.1. Com s'hi vas involucrar? Com n'està involucrat ara?
  - 1.2. Què l'hi va atraure? Com l'afecta?
2. Com està establerta la Reserva de la Biosfera?
  - 2.1. Estructura: Organització? Comissions? Socis? Tècnics? Voluntaris? ¿Projectes?
  - 2.2. La seva estructura ha evolucionat des del plantejament inicial? De quina manera? Per què?
  - 2.3. A quin grup pertany? Com funciona la Reserva de la Biosfera amb els seu grup? / I amb els altres grups? I amb el govern?
  - 2.4. Funciona o funcionarà la Reserva de la Biosfera a un líder?
  - 2.5. Creu que l'actual estructura funciona o funcionarà bé?
3. Com diria que la gent de la seva àrea perceben la Reserva de la Biosfera?
  - 3.1. Són conscients de la designació de la UNESCO? N'estan orgullosos?
  - 3.2. Fan referència a la Reserva de la Biosfera? Crea / reflecteix un sentit de pertinença al lloc?
4. Les reserves de biosfera se suposa que han de donar suport i contribuir al benestar de la comunitat. Creu que serà una estratègia clau de forma integrada?
  - 4.1. S'està integrant la conservació amb el desenvolupament sostenible? Com?
  - 4.2. La Reserva de la Biosfera presta atenció a les qüestions socials, ecològiques i econòmiques?

- 4.3. Creu que els altres comparteixen el seu punt de vista?
5. Les Reserves de la Biosfera, com tal com diu el nom del programa “Home i Biosfera” 3 funcions bàsiques: conservació logística i desenvolupament econòmic. En les funcions de conservació i logística s’hi inclou el patrimoni com cultural tant com el natural?
  - 5.1. Creu vostè que la es té en compte suficientment el patrimoni cultural en les funcions de conservació i logística banda del patrimoni natural?
  - 5.2. Creu de la cultura s’entén com un punt estratègic al mateix nivell que la conservació medi ambiental?
  - 5.3. Quines accions creu que són estratègiques envers el patrimoni cultural (entès com la història, l’arqueologia, l’arquitectura, les activitats tradicionals, les tradicions, la cultura popular i els paisatges culturals, la gastronomia popular, etc.) per a la integració de la sostenibilitat?
  - 5.4. Creu que els altres comparteixen el seu punt de vista?
6. Creu vostè que la Reserva de la Biosfera té cap influència a la zona? Quin tipus?
  - 6.1. La Reserva de la Biosfera aconsegueix/aconseguirà introduir temes a l’agenda política? Com?
  - 6.2. Quan ha segut més exitosa? Quan ha fracassat? Que ha passat?
  - 6.3. Qui participaria d’aquestes qüestions si la reserva de biosfera no ho fes?
7. Ha tractat la reserva de biosfera conflictes o altres problemes complexos en la comunitat? Podria donar-me un exemple? (Com) s’ha resolt?
8. La Reserva de la Biosfera es suposa que té una funció de desenvolupament del territori. Quines creus que són les línies principals en aquest sentit?
  - 8.1. Fins a quin punt es creu un objectiu estratègic el turisme per a les funcions de desenvolupament sostenible?
  - 8.2. Fins a quin punt creu que es té en compte el patrimoni cultural i històric per a la funció de desenvolupament sostenible?
  - 8.3. Creu que el patrimoni cultural i històric juga un paper important en el desenvolupament del turisme sostenible dins d’Ebrebiosfera?
  - 8.4. Fins a quin punt creu que el desenvolupament del turisme cultural encaixa amb els objectius de les Reserves de la Biosfera, i en concret amb els objectius d’Ebrebiosfera?

- 8.5. Creus que la resta de socis i col·laboradors de la Reserva de la Biosfera pensen com vostè?
9. Quin creu vostè que és el major desafiament per a una Reserva de la Biosfera?
10. Quines creu vostè que són les majors oportunitats?
11. Quin creu vostè que és el paper més important de la Reserva de la Biosfera?
12. Finalment, del procés que porten transcorregut, hi ha alguna cosa que vostè recomanaria per a una nova candidata a Reserva de la Biosfera?
  - 12.1. Les lliçons apreses del procés fet fins ara? Errors? Secrets per a l'èxit? Consells per als altres?

ANNEX 2: Llistat de persones entrevistades i la seva vinculació amb entitats, institucions, associacions, etc. de les Terres de l'Ebre

- Francesc Vidal, director del Parc Natural del Delta de l'Ebre
- Josep Aragonès, director del CODE
- Àlex Farnós, director del Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre
- Lluís Garcia, president de la Federació d'Associacions d'Hosteleria i Turisme
- Joan Capilla, president de l'Associació d'Empreses i Activitats Turístiques del Delta
- Miquel Fàbregues, director de la Cambra arrossera d'Amposta, vicepresident de la Cambra de comerç de Tortosa i president de Prodelta
- David Tormo, director del COMEBE
- Joan Montesó, coordinador territorial Unió de Pagesos a les Terres de l'Ebre
- Albert Folch, adjunt a director del Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona per les Terres de l'Ebre
- M. Carme Jiménez, directora de l'Institut Ramon Muntaner